

Umreženost identitetskih i turističkih prostora na primjeru štovanja Gospe od Sniga u Kukljici

Pojatina, Adriana Branka

Doctoral thesis / Doktorski rad

2025

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:837456>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-02**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Adriana Branka Pojatina

**UMREŽENOST IDENTITETSKIH I
TURISTIČKIH PROSTORA NA PRIMJERU
ŠTOVANJA GOSPE OD SNIGA U KUKLJICI**

Doktorski rad

Zadar, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Adriana Branka Pojatina

**UMREŽENOST IDENTITETSKIH I TURISTIČKIH
PROSTORA NA PRIMJERU ŠTOVANJA GOSPE OD
SNIGA U KUKLJICI**

Doktorski rad

Mentor

izv. prof. dr. sc. Mario Katić

Zadar, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Adriana Branka Pojatina

Naziv studijskog programa:

Mentor: izv. prof. dr. sc. Mario Katić

Datum obrane: 10. siječnja 2025.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: Humanističke znanosti, Etnologija i antropologija

II. Doktorski rad

Naslov: Umreženost identitetskih i turističkih prostora na primjeru štovanja Gospe od Sniga u Kukljici

UDK oznaka: 394:27-57(497.5 Kukljica)

Broj stranica: 139

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 33

Broj bilježaka: 34

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 63

Broj priloga: 33

Jezik rada: hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. prof. dr. sc. Senka Božić Vrbančić, predsjednica
2. doc. dr. sc. Mirela Hrovatin, članica
3. izv. prof. dr. sc. Tomislav Klarin, član

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. prof. dr. sc. Senka Božić Vrbančić, predsjednica
2. doc. dr. sc. Mirela Hrovatin, članica
3. izv. prof. dr. sc. Tomislav Klarin, član

UNIVERSITY OF ZADAR
BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Adriana Branka Pojatina

Name of the study programme: Postgraduate Studies in Humanities

Mentor: Mario Katić, PhD, Associate Professor

Date of the defence: 10 January, 2025

Scientific area and field in which the PhD is obtained: Ethnology and Anthropology

II. Doctoral dissertation

Title: Interconnectedness of identitarian and touristic spaces: Madonna of Snows veneration in Kukljica

UDC mark: 394:27-57(497.5 Kukljica)

Number of pages: 139

Number of pictures/graphical representations/tables: 33

Number of notes: 34

Number of used bibliographic units and sources: 63

Number of appendices: 33

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. PhD, Associate Professor Senka Božić Vrbančić, chair
2. PhD, Assistant Professor Mirela Hrovatin, member
3. PhD, Associate Professor Tomislav Klarin, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. PhD, Associate Professor Senka Božić Vrbančić, chair
2. PhD, Assistant Professor Mirela Hrovatin, member
3. PhD, Associate Professor Tomislav Klarin, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Adriana Branka Pojatina**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Umreženost identitetskih i turističkih prostora na primjeru štovanja Gospe od Sniga u Kukljici** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 30. rujna 2024.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

**POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI**

Adriana Branka Pojatina

**Umreženost identitetskih i turističkih prostora na
primjeru štovanja Gospe od Sniga u Kukljici**

Doktorski rad

Zadar, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Adriana Branka Pojatina

**Umreženost identitetskih i turističkih prostora na primjeru
štovanja Gospe od Sniga u Kukljici**

Doktorski rad

Mentor

izv. prof. dr. sc. Mario Katić

Zadar, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

IV. Autor i studij

Ime i prezime: Adriana Branka Pojatina

Naziv studijskog programa: Poslijediplomski studij Humanističke znanosti

Mentor: izv. prof. dr. sc. Mario Katić

Datum obrane: 10. siječnja 2025.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: Humanističke znanosti, Etnologija i antropologija

V. Doktorski rad

Naslov: Umreženost identitetskih i turističkih prostora na primjeru štovanja Gospe od Sniga u Kukljici

UDK oznaka: 394:27-57(497.5 Kukljica)

Broj stranica: 139

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 33

Broj bilježaka: 34

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 63

Broj priloga: 33

Jezik rada: hrvatski

VI. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

4. prof. dr. sc. Senka Božić Vrbančić, predsjednica
5. doc. dr. sc. Mirela Hrovatin, članica
6. izv. prof. dr. sc. Tomislav Klarin, član

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. prof. dr. sc. Senka Božić Vrbančić, predsjednica
2. doc. dr. sc. Mirela Hrovatin, članica
3. izv. prof. dr. sc. Tomislav Klarin, član

UNIVERSITY OF ZADAR
BASIC DOCUMENTATION CARD

IV. Author and study

Name and surname: Adriana Branka Pojatina

Name of the study programme: Postgraduate Studies in Humanities

Mentor: PhD, Associate Professor Mario Katić

Date of the defence: January 10, 2025

Scientific area and field in which the PhD is obtained: 63

V. Doctoral dissertation

Title: Interconnectedness of identitarian and touristic spaces: Madonna of Snows veneration in Kukljica

UDC mark: 394:27-57(497.5 Kukljica)

Number of pages: 139

Number of pictures/graphical representations/tables: 33

Number of notes: 34

Number of used bibliographic units and sources: 63

Number of appendices: 33

Language of the doctoral dissertation: Croatian

VI. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

4. PhD, Associate Professor Senka Božić Vrbančić, chair
5. PhD, Assistant Professor Mirela Hrovatin, member
6. PhD, Associate Professor Tomislav Klarin, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. PhD, Associate Professor Senka Božić Vrbančić, chair
2. PhD, Assistant Professor Mirela Hrovatin, member
3. PhD, Associate Professor Tomislav Klarin, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Adriana Branka Pojatina**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Umreženost identitetskih i turističkih prostora na primjeru štovanja Gospe od Sniga u Kukljici** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 30. rujna 2024.

SADRŽAJ:

1	UVOD	1
2	POVIJESNO-GEOGRAFSKI KONTEKST	8
3	DRUŠTVENA SLIKA KUKLJICE.....	16
3.1	„Dvije Kukljice“ u suvremenosti	19
3.2	Promišljanje zajednice u kontekstu Kukljice	21
4	ŠTOVANJE GOSPE OD SNIGA U KUKLJICI	23
4.1	Lokalitet zavjetne crkve Gospe od Sniga	23
4.2	Vjerska praksa šovanja Gospe od Sniga	25
4.3	Kukljiška fešta i načini imenovanja proslave	33
4.4	Istraživanje prakse šovanja Gospe od Sniga tijekom COVID-19 pandemije.....	35
5	METODOLOGIJA.....	44
5.1	Faze terenskog istraživanja	52
6	UMREŽENOST IDENTITETSKIH I TURISTIČKIH PROSTORA	63
6.1	Transformacije prakse šovanja Gospe od Sniga	63
7	IDENTITETSKI PROSTORI U KONTEKSTU ŠTOVANJA GOSPE OD SNIGA.....	77
7.1	Simbolički prostori zajednice.....	80
7.2	Društveni odnosi i djelovanja kroz instituciju crkve.....	91
7.3	„Ženski prostori“ povezani sa šovanjem Gospe od Sniga	94
7.4	Transnacionalne veze	101
8	TURISTIČKI PROSTORI U KUKLJICI.....	106
8.1	„Primjer kukljičke sezonalnosti“- umreženost povratnih migracija, turizma i hodočašća	106
8.2	Pitanje turističke valorizacije Gospe od Sniga.....	112
9	ZAKLJUČAK	122
10	POPIS LITERATURE.....	126
11	SAŽETAK	134

11.1	SUMMARY	135
12	POPIS PRILOGA.....	136
13	KRATKI ŽIVOTOPIS AUTORICE	138

1 UVOD

Središnji fenomen koji sam u ovoj doktorskoj disertaciji etnografski istraživala od 2020. do 2024. godine je štovanje Gospe od Sniga koje se u Kukljici obilježava svake godine 5. kolovoza. Riječ je o vjerskoj praksi, koju dio sudionika naziva hodočašćem, dok ju dio lokalnog stanovništva u svakodnevnom govoru nazivaju procesija, naša ili *kukljiška* fešta, fešta za Gospu. Iako je lik Gospe od Sniga prisutan u raznim segmentima svakodnevice lokalne zajednice, godišnje obilježavanje Gospe od Sniga smatra se najvažnijim danom u godini – blagdanom koji vraća svetu dimenziju postojanja i nakratko predstavlja izlazak iz „povijesnog vremena“ svojom posebnosti u prisutnosti svetog (Eliade 2002:55). U ovom slučaju navedeno se očituje prenošenjem Gospinog kipa u župnu crkvu sv. Pavla, iz udaljenije, zavjetne crkve Gospe od Sniga koja nije često posjećivana tijekom godine. Temeljni element vjerskog dijela prakse održava se morskim putem, odnosno uključuje plovidbu brodovima, u čemu je istaknut njen maritimni aspekt. U tom smislu, ova praksa dijeli obilježja tzv. *maritimnog hodočašća*, koje Katić i McDonald (2020:3) definiraju kao translokaciju svetog objekta i/ili ljudi pomoću brodica kao dijela ritualne strukture. U središnjem dijelu vjerske prakse u kolovozu kip Gospe od Sniga koji se cijele godine nalazi u istoimenoj zavjetnoj crkvi u uvali Ždrelašćica ukrašava se zavjetnim zlatom i prevozi brodom u središte mjesta, u župnu crkvu sv. Pavla. U razdoblju od otprilike mjesec dana kip stoji izložen u župnoj crkvi, nakon čega se oko blagdana Male Gospe ponovno prevozi u zavjetnu crkvu u spomenutoj uvali čime završava ova godišnja praksa. Maritimnost nije temeljni rakurs ovog rada, međutim maritimni aspekt u slučaju istraživane prakse daje okvir unutar kojeg se održava kretanje, a kretanje jest jedna od temeljnih obilježja hodočašća (neovisno o tipu, načinu i sredstvu kretanja). Razvojem subdiscipline antropologije hodočašća, ono se počinje promatrati kao oblik kulturne mobilnosti 21.stoljeća te uključuje koncepte lokalnosti i pripadnosti, stoga se istraživanja šire i na izvanreligijske kontekste. Pojmovima fluidnosti, pokretljivosti i protoka objašnjava se nepredvidljivo kretanje ljudi, pa tako i putnika/hodočasnika, interpretirano u okviru paradigme nove mobilnosti (Sheller i Urry, 2006). Važnu ulogu u naglašavanju kretanja koja leži u temeljima fenomena hodočašća prethodno su imali Simon Coleman i John Elsner u studiji „Pilgrimage Past and Present in the World Religions“ (1995). Naime, slijedeći istraživanja John Eadea i Michaela Sallnowa

(1991) koji su istaknuli tri elementa svakog hodočašća – osoba, mjesto i tekst, čija povezanost prema autorima određuje specifični karakter određenog hodočasničkog mjesta, Elsner i Coleman u te koordinate dodaju kretanje koje smatraju središnjim elementom procesualnosti hodočašća. Navedeni urednici tvrde kako je u iskustvu kretanja i putovanja, kao i u stalnoj mogućnosti susreta s novim, ono što hodočašće čini specifičnim u kontekstu drugih religijskih rituala (Elsner i Coleman 1995: 206). No, u okvirima antropologije hodočašća, važno je naznačiti kako se kretanje ne odnosi samo na (fizičko) kretanje prema svetom mjestu ili u njemu, nego i na procese društvenih, političkih i kulturnih transformacija. Naime, John Eade i Simon Coleman u „Reframing Pilgrimage: Cultures in Motion“ (2004) hodočašća su naznačili kao jednu od formi kulturne mobilnosti u 21. stoljeću. U njihovu zborniku obrađeno je više hodočasničkih mjesta, u različitim religijskim okvirima, pa čak i u sekularnim kontekstima. Navedeni urednici hodočašću pristupaju kao fenomenu koji uključuje dobrovoljno premještanje ili kretanje čije prakse izgrađuju kulturna značenja, i to u svijetu koje je, kako navode, stalno u pokretu. Naznačili su tako slojevitost razina djelovanja hodočašća koje se kreće od individualnih značenja do globalnih ekonomskih procesa, u čemu su hodočašće prepoznali kao izrazito plodno područje istraživanja ne samo religijskih, nego i ekonomskih i kulturnih iskustava. Djelo „Image and Pilgrimage in Christian Culture“ Victora i Edith Turner (1978) koje se smatra temeljnim u razvoju antropologije hodočašća poslužio im je kao nadahnuće. Naime, Victor i Edith Turner hodočašće određuju kao „kinetički ritual“, međutim više je pozornosti posvećeno učincima hodočašća u smislu transformativnog utjecaja. Prema Turnerovima hodočašće kao liminoidni fenomen ili liminalna faza rituala proizvodi stanje društvene jednakosti, homogenosti, zajedničkog identiteta. To spontano stanje nazvali su *communitas* i definirali ga kao antistrukturu, stanje u kojem se ljudi privremeno oslobađaju društvenih struktura i hijerarhija (1978:9). Iako se koncept u određenim kontekstima i dalje primjenjuje, naišao je i na osporavanja, pa je tako urednički zbornik „Contesting the Sacred: The Anthropology of Christian Pilgrimage“ (1991) John Eadea i Michael Sallnowa, pokušaj dekonstrukcije koncepta *communitasa*.

Urednici smatraju da je *communitas* suviše idealizirana vizija hodočašća jer su uvidjeli prisutnost ideoloških i društvenih sukoba te natjecanja između skupina različitih interesa u kontekstu interpretacija određenog hodočasničkog mjesta. Naglašavaju polifonost fenomena, odnosno važnost sagledavanja različitih interpretacija i perspektiva, ne samo hodočasnika, nego i svećenstva, lokalne zajednice i drugih sudionika. Coleman i Elsner (1995), a potom i

Jill Dubisch (1995) koja je istraživala Tinos, hodočasničko mjesto u Grčkoj, čija su istraživanja uslijedila nakon ideja dekonstrukcije koncepta *communitas*, zaključuju da fenomen hodočašća istodobno može sadržavati i potencijal zajedništva, ali i nadmetanja, konflikta i natjecanja između različitih značenja. *Communitas*, kao ni liminalnost, prema Dubisch nije nužno inherentno obilježje hodočašća, već situacijsko i varijabilno obilježje (Dubisch 1995: 97). Navedene ideje bile su izrazito važne u kontekstu izgradnje teorija i konceptata unutar antropologije hodočašća, te ključne u razumijevanju i promišljanju štovanja Gospe od Sniga u ovom specifičnom istraživanju.

Glavna okosnica ove doktorske disertacije nastavlja se na suvremenu paradigmu hodočašća kao jednog od mnogih oblika mobilnosti u današnjem svijetu, pri čemu se mobilnost odnosi i na kretanje koje jest inherentno hodočašću te jednako tako i na društvena, politička i kulturna kretanja čime je fenomen hodočašća uvijek u procesu transformacije.

Cilj ovog rada jest pokazati umreženost različitih (diskurzivnih) praksi koje proizlaze iz svakodnevice na otoku koja uključuje i migracije i turizam, a koje se presijecaju u hodočašću Gospi od Sniga. Iako je istraživanje usmjereno na hodočašće lokalnog značenja, riječ je o otočnom kontekstu obilježenom iseljavanjima pri čemu mnogi članovi dijaspore putem prakse štovanja Gospe od Sniga održavaju povezanost s Kukljicom. Mještani ne putuju da bi sudjelovali u navedenoj praksi, međutim iseljenici moraju, stoga je njihov povratak obilježen drukčijim značenjima, naporima i organizacijom. Njihovo putovanje može se promatrati kroz prizmu održavanja transnacionalnih veza, a i kao „nostalgično hodočašće“ (Katić 2014: 145), pri čemu je hodočašće i putovanje i povratak korijenima. Fizičko putovanje u destinaciju koju su napustili, a koju mnogi percipiraju domom, na neki način postaje i unutarnje putovanje, te uključuje percepciju povratka kući i ponovnog uspostavljenja identiteta (Basu 2004: 38). Konceptu povratka kući (*homecoming*) u ovom istraživanju, kao i Katharina Schramm (2004), prilazim uzimajući u obzir i svete i sekularne dimenzije povratka. Unutar istraživanja o migracijama takvi su povratci najčešće sagledavani u sklopu transnacionalizma te ih se naziva povratnim migracijama (King et. al., 2011; King i Christou, 2011; Ali i Holden, 2006). U istraživanom otočnom kontekstu, prisutne su i radne migracije u čijem temelju leži sezonalnost. Naime, suvremena je Kukljica mjesto u kojem je dominantna privredna grana turizam. Turističko naselje Zelena punta, i danas dio Kukljice, 70ih i 80ih godina 20. stoljeća bila je simbol turističkog prosperiteta u mjestu, međutim nakon procesa privatizacije u idućim desetljećima postala je većinski strano vlasništvo. Navedeni procesi potaknuli su privatna

ulaganja i prilagođavanje promijenjenom političko-društvenom ustroju, stoga su mnogi mještani postali iznajmljivači. No, ljetni mjeseci jedino su doba godine kada se u Kukljici razvija turizam, stoga su radne migracije u kontekstu turizma prisutne jedino u tom ograničenom vremenskom intervalu. Osim što mnogi Kukljčani koji žive u drugim dijelovima Hrvatske (primarno u Zadru) tada mnogo više vremena provode u Kukljici, primjerice radi održavanja obiteljskog posla u turizmu, ljeti ondje živi i privređuje nekolicina stranih radnika i vlasnika ugostiteljskih objekata. Uz navedene oblike mobilnosti (povratne i radne migracije) u Kukljici su ljeti prisutni i turisti. Brojčano veliku skupinu turista na istraživanom području čine tzv. lojalni turisti koji godinama, a neki i desetljećima ondje ljetuju. Postoje oni koji posjeduju svoju nekretninu primjeri posjedovanja vlastite nekretnine u Kukljici, koja u njihovu slučaju može biti percipirana kao drugi dom u kojem provode godišnje odmore. Navedeno upućuje na zamagljenost granice između kategorija turisti i domaći, a prisutna je u slučajevima oprečnosti između samopercepcije turista koji se osjećaju domaćima s obzirom na to da godinama ljetuju na istom mjestu i percepcije lokalne zajednice koja ih vrlo često ne doživljava tako, nego odvaja u hibridnu kategoriju. Kretanje je, osim u primjerima navedenih migracija, suštinski dio prakse hodočašća. U istraživanom slučaju uključuje kombinaciju hodanja u procesiji i plovidbe brodom. Uz navedeno, kretanje hodočasnika iz drugih župa drukčije je i specifično iskustvo kretanja s obzirom na veću udaljenost, a time zahtijeva i veći napor pri dolasku pješice u zavjetnu crkvu. U kontekstu promišljanja raznih oblika kretanja rad uključuje perspektivu umreženosti koja upućuje na povezanost različitih elemenata čije simultano djelovanje stvara prostore iz kojih se može iščitavati fenomen hodočašća Gospi od Sniga. U tom smislu, oslanjam se na interpretaciju Tim Ingolda (2010) koji u zamišljaju mreže ne vidi fiksnu i zatvorenu strukturu, nego zamršenu, bez određenih granica u prostoru, stoga je naziva mrežnom strukturom (engl. *meshwork*). Naime, Ingold u interpretaciju uključuje i ne-ljude, odnosno agentima smatra i druge pojave i bića, čije se djelovanje često zanemaruje u kontekstu istraživanja prostora. U ovom radu vodim se Ingoldovim pristupom prostoru putem pojava koje su u stalnom nastajanju približavanjem i presijecanjem umreženih putova. Prema toj interpretaciji, opažanje okoline značilo bi ne samo osvrnati se na fizičke rasporede i oblike, nego se povezati u umreženost materijalnih tokova koji pridonose njihovu, ali i našem neprekidnom oblikovanju (2011:88) Prostor prema tome nije ograničen fiksnim granicama, a središnji fenomen njegove konceptualizacije jest upravo kretanje po linijama navedenih umreženih struktura. Sarah Pink

(2009), slično kao i Tim Ingold (2011), polazi od postavke da se putem osjetila povezujemo i uključujemo u materijalne tokove naše okoline. Pink (2009) s pomoću koncepta senzorne etnografije ističe upravo važnost osjetila kojima prikupljamo informacije iz okoline u kojoj se nalazimo te smatra da putem osjetila izgrađujemo načine na koje živimo, razumijemo i komuniciramo, stoga su ona temeljna u kontekstu uspostavljanja društvenih odnosa. Osjetilno iskustvo i percepcija čine dio susreta i omogućuju dublje razumijevanje društvenosti koja proizlazi iz našeg smještanja u određeni prostor. Drugim riječima, putem osjetila kojima doživljavamo susret neprestano se opetovano postavljamo i „prepravljamo“ u odnosu na druge u društvenim situacijama (Pink 2009: 55). Shvaćanju identiteta stoga prilazim kao pozicioniranom, umještenom u kontekst vremena i mjesta, podložnom promjeni s obzirom na to da je pod stalnim utjecajem povijesti (Hall 1990:222). Prema interpretaciji Stuarta Halla, prije bi mogli govoriti o točkama identifikacije, nego fiksnim identitetima, a one nisu nužno stabilne, jer se stvaraju unutar promjenjiva diskursa povijesti i kulture (ibid. 224). Migracije jesu globalni fenomen, međutim važno je uzeti u obzir specifične lokalne manifestacije, odnosno pojedinačne posebnosti društvenog života, fluidnosti i različitosti dijasorskih identiteta s njihovim različitim kulturnim izrazima (Rapport 2006:180,181). U tom smislu, teško se o identitetu može govoriti kao o esenciji. Naime, ljudsko iskustvo obilježeno je heterogenošću, različitošću, prekidima u kontinuitetu, stoga primjerice razmatrajući dijasorsko iskustvo, možemo govoriti o pojmu identiteta koji živi na temelju razlika, po hibridnosti po kojima se stvaraju i reproduciraju (ibid.235). Prepoznajući različite dijelove i povijesti nas samih, konstruiramo točke identifikacije, odnosno pozicije, koje nazivamo našim kulturnim identitetima (ibid.237). Osjećaj pripadnosti zajedničkim točkama identifikacije činilo bi ono što Benedict Anderson naziva "zamišljenom zajednicom" (1990). Naime, u kontekstu Kukljice, ovo istraživanje upućuje na to da je hodočašće Gospi od Sniga ključna točka identifikacije koja povezuje Kukljičane – i članove dijaspore i mještane, u privremenu zajednicu koja dijeli percepciju zajedničke povijesti. Štovanje Gospe od Sniga pritom stvara percepciju kontinuiteta zajednice, koja je unatoč društvenim, političkim i ekonomskim promjenama, održala tu točku identifikacije. Napori koji su se naraštajima ulagali u nastavak navedene prakse i ulaganja u materijalne objekte (crkve koje su ključne u kontekstu hodočašća) pokazatelj su izdržljivosti (engl.*endurance*) (Ringel, 2004) u čemu se iščitava nastojanje lokalne zajednice da se praksa održi – ne samo u prošlosti i u sadašnjosti, nego i u budućnosti. Povratak dijaspore i njihovo spajanje s lokalnim stanovništvom u povodu štovanja

Gospe od Sniga dovodi do povezanosti i zajedničkog osjećaja pripadnosti pri čemu se zamišlja i iznova konstruira zajednica. Zajednica čiju svakodnevnicu obilježavaju raspršenost, fragmentiranost, odvojenost potaknuta migracijama u štovanju Gospe od Sniga iznova postaje povezana. Navedena povezanost stvara se ne samo u okvirima vjerskog, nego i putem cjelokupnog blagdanskog ozračja koje ima auru posebnosti unutar svakodnevice i koje uključuje niz društvenih situacija kao što su okupljanja, susreti i proslave. Iako se događa u razdoblju intenzivnog dijela turističke sezone u Kukljici, samo hodočašće nije turistički valorizirano ni pretvoreno u turistički proizvod. Etnografskim dijelom interpretacije na temu turizma u Kukljici i njegove umreženosti s hodočašćem Gospi od Sniga u suvremenosti u ovom se radu primarno prilazi iz očišta lokalne zajednice.

Iako se može govoriti o turističkoj atraktivnosti broskog dijela procesije, istraživanje je pokazalo kako mještani kao glavni nosioci organizacije i održavanje ove prakse nastoje očuvati hodočašće od promjena i pretjerane valorizacije. Turistička zajednica promiče ovaj događaj putem brošura, međutim više stavlja naglasak na zabavni program koji slijedi nakon hodočašća (na feštu). Promatranjem na terenu spoznala sam da su turisti prisutniji i aktivniji u potonjem dijelu programa, ali ne toliko i u vjerskom dijelu prakse. Poneki sudjeluju u broskoj procesiji tako da se priključuju brodicama, međutim više su promatrači, nego aktivni sudionici. Proslava je stoga više dio turističke ponude, što je uobičajeno na otoku u sklopu otočnih fešta, a manje hodočašće, što se primjećuje i u razgovoru s mještanima u čijim su percepcijama fešta i hodočašće gotovo odvojene kategorije. Na neki način i jesu - jedna služi više mještanima i hodočasnicima, druga i turistima i mještanima, ali su i povezane jer se fešta oslanja na hodočašće, na njoj temelji svoje postojanje i ostvaruje ekonomsku dobrobit. Iako, važno je naglasiti da fešta nije samo važna u turističkoj ponudi mjesta, nego je ključan društveni događaj za mještane i one koji ih tom prilikom posjećuju.

Usmena predaja na kojoj se temelji praksa štovanja Gospe od Sniga ima izrazito važnu ulogu u navedenom, jer naraštajima nudi kontinuiranu priču iz koje se mogu iščitati temeljne koordinate dijeljenog identiteta. Ponavljanje svetih praksi zapravo otkriva nostalgiju za prošlosti, poretkom, želju za nečim drukčijim od sadašnjeg trenutka, čežnju za nečim nedostižnim ili nepovratno izgubljenim (Eliade 2006:23,24). Održavanje dimenzija svetosti i njihovo ponavljanje unutar kalendara, po tome je vječno vraćanje, reaktualizacija mitskog vremena, stoga performiranjem hodočašća svakodnevni javni prostor kojim prolazi procesija postaje posvećen, a religijsko iskustvo, kako Eliade opisuje, otkriva čvrstu točku, središte

kojeg simboliziraju sveta mjesta i kojem čovjek nesvjesno teži (Eliade 2002: 15, 66). Prakse kojima se obnavlja prošlost zajednice važne su u održavanju dijeljenog identiteta i kolektivnog pamćenja – društveno obaveznog sjećanja, koje se odnosi na grupu i odgovara na pitanje - “Što ne smijemo zaboraviti?” (Assman 2005: 35,36). U idućim poglavljima namjeravam prikazati i prenijeti proces mojeg etnografskog istraživanja, metodološke izazove kao važan dio istraživačkog iskustva, te istraživani kontekst iz vlastite istraživačke perspektive. Cilj je pokazati koja značenja hodočašću Gospi od Sniga pridaju mještani i članovi dijaspore te koju ulogu ono zauzima u svakodnevnici, pa tako i turističkoj, koja je postala identitetska odrednica mjesta u suvremenosti i koja ima važnu ulogu u lokalnoj ekonomiji. Istraživanje je pokazalo da je hodočašće Gospi od Sniga, uz to što je simbol zajednice, središnji vjerski i društveni događaj u mjestu. U radu se nastoji prikazati kako se temeljna obilježja ovog lokaliteta, a to su turizam i migracije, premrežuju sa življenim, identitetskim prostorima zajednice čije članove povezuje praksa šovanja Gospe od Sniga.

2 POVIJESNO-GEOGRAFSKI KONTEKST

Prema regionalizaciji hrvatskih jadranskih voda s pripadajućim otocima i otočićima s obzirom na njihov položaj u Jadranu, njihov položaj pred kopnom i funkcionalnu povezanost s gradovima otok Ugljan pripada Zadarskom akvatoriju koji se, uz Šibenski akvatorij, ubraja u tzv. Srednji hrvatski Jadran. U odnosu na druge akvatorije, odnosno dijelove Jadrana (Sjeverni i Južni) Srednji hrvatski Jadran prednjači po sveukupnom broju otoka, otočića, malih otočića i hridi što ga čini vrlo bogatim otočnim područjem u Hrvatskoj (Magaš i sur. 2020:21)

Otok Ugljan nalazi se nasuprot Zadra i od njega ga dijeli Zadarski kanal širok oko 5 kilometara. Ugljan je jedan od najgušće naseljenih otoka zadarskog arhipelaga. Za Ugljan se može reći da je tijekom povijesti bio važno poljoprivredno i ribarsko središte za potrebe grada Zadra. Naselja Kali i Kukljica bila su usmjerena pretežito na ribarstvo, a u ostalim je mjestima – Ugljan, Lukoran, Sutomišćica, Poljana i Preko dominirao uzgoj povrća. Iako se Ugljan pod današnjim imenom pojavljuje tek 1325.godine, arheološki nalazi pokazuju da je naseljen od razdoblja neolitika. Današnja naselja potječu iz srednjeg vijeka, a stanovništvo iz 16. i 17. stoljeća, kada su Turci ratovali u zadarskom zaleđu. Tamošnji Hrvati bili su prisiljeni bježati od opasnosti, tako da je dio njih tada prebjegao na otoke. Naziv otoka na svim srednjovjekovnim pomorskim kartama Jadrana pojavljuje se kao *Ugliano* (Marković 2004: 105).

Otok Ugljan ubraja se u veće hrvatske otoke prema broju stanovnika, a Kukljica se uz naselja Ugljan, Kali i Preko, smatra najvećim na otoku. Na Ugljanu su se naselja smjestila na sjevernoj strani zbog pogodnijeg položaja u usporedbi s južnim, strmim dijelom koji je onemogućavao naseljavanje. Određeni dijelovi otoka zbog niskog položaja pri moru, time i različitih prirodnih procesa uz veliku količinu vode, stvaraju plodno tlo pogodno za poljoprivredu (Rubić 2017:75-78).

Pretpostavlja se da su svi veći hrvatski otoci naseljeni još od paleolitika, makar s otoka Ugljana nema materijalnih dokaza koji bi to potvrdili. Područje Kukljice smatra se među najstarijim naseljenim mjestom u zadarskom arhipelagu. Godine 1880. pronađeno je više kamenih noževa koje potječu iz neolitika, mlađeg kamenog doba, što svjedoči o prisutnosti čovjeka koji je nastanjivao pećine i živio na otvorenom na ovom području. Predmeti se

smatraju vrlo vrijednima, jer predstavljaju najstarije neolitičke ostatke s područja Dalmacije. Arheolog Frane Bulić osam je primjeraka podijelio u nekoliko arheoloških muzeja u Hrvatskoj (Maričić 2003:9). Cijeli otočni prostor pun je kamenih građevina (Jaša, 2002) – od jednostavno složenih suhozida i mocira, pa sve do složenijih gradnji od klesanog kamena iz različitih vremena koje svjedoče o vrlo intenzivnoj gradnji na tom području.

Prvi put naziv mjesta Kukljice spominje se u spisu iz 1106. godine u kojem monah Neuprat s bratom Prestancijem dariva maslinike crkvi sv. Krševana u Zadru. Na južnoj strani Kukljice, vrlo blizu glavnog pristaništa brodova, 1928. godine pronađena je grobnica duga oko 100 centimetara, od kamenih ploča, u kojoj se nalazio kostur u sjedećem položaju. Pronašao ju je mještаниn Jadre Koščica Jureškin kupajući temelje za obiteljsku kuću. Nadalje, na lokalitetu Trzna 1971. godine pronađene su tri grobnice sa sačuvanim dijelovima tegule koje pripadaju prvom stoljeću pos.Kr. Fragmenti su pronađeni na zemljištu Frane Bačića Iškina pedesetak metara od današnjeg starog groblja i crkve sv. Pavla koja se nalazi u samom središtu mjesta. Pretpostavlja se da je na toj lokaciji i prije postojala kasnorimska ili ranohrvatska bogomolja zbog toga što je u blizini pronađeno vrlo staro groblje.

Promatrajući raspoređenost otočnih mjesta na karti, Kukljica je smještena na krajnjem jugoistoku. Naselju pripadaju i obližnji otočići (*školjevi*) Mišnjak, Karantunić, Golac, Bisage i Velji. Ispod Kukljice - nalazi se Ždrelac, jugoistočni produžetak Ugljana prema Pašmanu, odnosno prolaz koji je prokopan kako bi se skratio put za Sali, Iž i jugoistočni dio Dugog otoka (Rubić, 2017: 104-105). Današnja Kukljica nekoć je bila svojevrsno središte iz perspektive stanovnika okolnih uvala - Ždrelca i Kostanja, koji su se selili zbog plitkog mora u uvali u kojoj nisu mogli razvijati brodarstvo. U kolektivnom sjećanju mještana postoji mišljenje da jedni naseljavaju južnu stranu i dolaze s juga (*jušnjaci*), dok drugi naseljavaju sjeverozapadnu stranu, a dolaze iz Kostanja (*burnjaci*) (Maričić 2003:18). S obzirom na to da se starijim naseljem smatra uvala Kostanj, Burnjaci se smatraju starijim stanovništvom odnosno potomcima doseljenika koji su se na ovom lokalitetu sklonili pred turskim napadima, dok se jušnjaci smatraju novijim doseljenicima. Većina stanovništva potječe od skupina pristiglih tijekom 18. i 19. stoljeća (Marković 2004:108). Tako Kukljica od raštrkanog s vremenom postaje relativno zbijeno naselje, podijeljeno u dvije skupine kuća – jedna na jednoj obali uvala, druga na drugoj obali od kojih je svaka formirala seosku jezgru ili *dvor* odnosno zidom ograđen prostor u kojem su živjeli stanovnici povezani krvnim srodstvom i prezimenom (Maričić 2003:18). Nekoć je svaki dvor imao svoja pravila, ovisno o tome odakle

su doseljenici došli i u kojem vremenu. Prema Maričiću, o Kukljičanima ne možemo pričati kao o homogenoj cjelini, jer je svaki doseljenik donosio običaje iz određenog prostora i vremena. Od onih koji čine zaokruženu arhitektonsku cjelinu najkarakterističniji su Baćin, Mavrov, Lonin i Blagdanov dvor (2003:32,45).

Ovdje je riječ o antroponimima, imenskim likovima koji u svojoj osnovi imaju određenu antroponimsku kategoriju (osobno ime, prezime, obiteljski ili osobni nadimak) koji naknadno postaje toponim tako da identifikacija ljudi koji žive na određenom lokalitetu postane identifikacija lokaliteta (Bjelanović 1998: 38 prema Vodanović 2007:362). Navedeni način identifikacije vrlo je raširen zbog svoje funkcionalnosti. Najveću funkciju ima unutar lokalne zajednice, koja prepoznaje određene “mikrotoponime” za čije je razumijevanje potrebno poznavanje lokalne topografske i antroponimijske situacije. Kada je antroponim u funkciji toponima, izravno progovara o tome komu određeni prostor pripada ili komu je u vrijeme nastajanja pripadao. Na otoku Ugljanu (i Pašmanu) najveći broj popisanih toponima s antroponimskim likom nastao je od prezimena, nakon čega slijedi visok broj nastalih od osobnog nadimka (Vodanović 2007:362,362). Razlog tomu, tvrdi Vodanović, jest to što je na tim područjima u suvremenosti glavni nositelj identifikacije ili prepoznatljivosti upravo prezime. Osobni nadimak temelj je za tvorbu obiteljskih nadimaka s kojim se manje zajednice također identificiraju, prema osobnom imenu koje je slabo specifično i samim time rijetko u identifikaciji referenata unutar zajednice (2007: 371)

Crkva sv. Pavla prvi put se spominje kao župna crkva 1405. godine, a spis iz 1666. godine upućuje na to da su je mještani tada ponovno sazdali iz temelja što se može iščitati i iz glagoljskog natpisa iznad glavnih vrata crkve. Pokraj spomenute crkve 1996. godine tijekom kopanja cisterne pronađeni su ostaci rimskog bazena za vodu koji prema procjenama djelatnika Zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Zadra, pripada 1. st. pos. Kr. (Maričić 2003: 5-16). Takav nalaz ukazuje na prisustvo Rimljana na istraživanom prostoru i na pretpostavku o postojanju vrlo starog naselja čije ime i danas ostaje nepoznato. Osim na kopnu i u moru su pronađeni antički ostaci - amfore iz perioda od 1. st. pr. Kr. do šezdesetih godina pos.Kr. s područja *Karantuna* – jugozapadno od Kukljice. Još uvijek nije poznato kad su se na ova područja doselili Hrvati, ali se može tvrditi da su u različitim vremenima nastanili tri lokaliteta – uvalu Kostanj, zatim uvalu u kojoj je današnja Kukljica i uvalu Ždrelec.

Tu postoji toponim *Kučica* koji nosi ime po maloj građevini iz koje su mještani stražarili. Naime, sva tri naselja svojim su položajima bila dobro zaštićena od vjetrova i drugih utjecaja

sa zadarskog kanala. Ovi su lokaliteti bili pogodni za poljoprivredu zbog bogate, produktivne zemlje koja je gotovo jamčila opstanak, te su na svakoj od ovih lokacija ljudi sazidali crkvu, što upućuje na kontinuitet življenja. I danas postoje dobro sačuvani ostaci nekadašnjih kuća i zidine crkvice sv. Jerolima za koju se pretpostavlja da potječe iz 14. stoljeća, koja je obnovljena 1997. godine novčanim priložima i donacijom Kukljičana (Maričić 2003:13-16,56-57). Na lokalitetu koji Kukljičani nazivaju *Blato*, u uvali Ždrelac koja je bila naseljena stanovnicima koji se poslije sele u Kukljicu (kao što je slučaj i s uvalom Kostanj), sagrađena je zavjetna crkva Gospe od Snijega, ponovno na temeljima stare crkve. Stilom i izgledom uklapa se u gradnju 17. stoljeća, a pretpostavlja se da je proširena 1666. godine, kada se gradila župna crkva sv. Pavla. U donjim dijelovima zida crkve poredani su manji kameni kvadri u slojevima, vezani vapnenačkom žbukom, dok je gornji dio zida napravljen od fino klesanih, pravilnih i većih blokova, po čemu se vidi da je građena u dvije faze. Crkva je jednobrodna s glavnim oltarom i svetištem omeđenim sa četiri mramorna stupa i dva bočna oltara, koja su poslije uklonjena. Povjesničar C. F. Bianchi zapisao je da crkva ima pet oltara – glavni posvećen Gospi od Snijega, a ostali posvećeni Rođenju Blažene Djevice Marije, sv. Asunti, sv. Nikoli i sv. Andriji. Crkva je vrijedan spomenik kulture tog područja stoga je 1982. godine stavljena pod zaštitu države odlukom komisije Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu (Maričić 2003: 54).

Na navedenom području pronađeno je mnogo ostataka kuća zidanih kamenom, opekom i žbukom, grobnice s kostima i stari novac. Prema Skoku, Romani su se sredinom 10. stoljeća radi obrane od provale Slavena vratili u Zadar s otoka Ugljana, ali zadržali su zemlje u svom vlasništvu o čemu se više može saznati iz spisa, testamenata i kupoprodajnih ugovora zadarskih bilježnika (Maričić 2003:17-19). Prvi podaci o broju stanovnika na zadarskim otocima potječu iz 1527. godine, prikupljeni na inicijativu gradskog kapetana Zadra Zaharija Vallarosso, iz čega se vidi da je Kukljica tada imala 200 stanovnika. Nakon njega 1608. godine gradski knez Oktavijan Mocenigo dao je napraviti novi popis koji je sastavio po prezimenima i imenima domaćina ili domaćice i razvrstao stanovnike po kategorijama – starci, muškarci sposobni za rad, žene, dječaci i djevojčice, s tim da je svaki popis počinjao s imenom seoskog župnika, pa seoskog kneza. Prema njegovu popisu Kukljica je tada imala 194 stanovnika. Otad do danas, mogu se pronaći razni popisi koje su bilježili mletački, francuski i austrijski dužnosnici, a poslije i starojugoslavenska administracija (Maričić 2003: 30-32). Zadarski povjesničar C. F. Bianchi nalazi zabilježena pojedina imena stanovnika iz

davnih vremena, kao što su Dragoslav Banić zapisan 1391. godine, Bogdolo Bogdošić iz 1392. i Marin Vodić zapisan 1406. godine. Navodi i podatak da su u Kukljici 1754. godine živjela 653 stanovnika, dok je 1879. godine bilo 840 stanovnika (Maričić 2003: 39). Zbog želje da se nastane novi krajevi, ali i zbog različitih nepovoljnih okolnosti na kopnu, migracija na otoke događala se relativno kontinuirano sve do nastanka Jugoslavije kada broj stanovnika počinje padati. Kukljicu su naseljavali Hrvati koji su dolazili iz zadarskog zaleđa, današnjih Ravnih kotara koji zatječu Romane i ostatke romaniziranih Ilira, no dolaze i stanovnici s drugih mjesta na otoku, ali i s drugih dalmatinskih otoka. Smatra se da je naseljavanje bilo intenzivno u 16. i 17. stoljeću tijekom mletačko-turskih ratova kao posljedica bježanja stanovnika s kopna, a dodatno su ga potakle i zarazne bolesti na kopnu kao što su kuga i kolera. Kukljicu su također nastanjivalo stanovništvo iz dublje unutrašnjosti, primjerice iz Bosne, koji su na obalu Jadrana došli s Turcima, a sve je to rezultiralo raznim promjenama u funkcioniranju otočnih sustava. U Kukljici su u prošlosti dominirale primarne djelatnosti, pogotovo stočarstvo, ribarstvo i poljoprivreda. Sustav upravljanja zemljom seže daleko u prošlost kada je većinu zemlje na otocima posjedovala Crkva ili bogate aristokratske obitelji koje su živjele u gradu. Kolonatski sustav koji je trajao stoljećima uključivao je otočane kao najamne radnike koji su obrađivali zemlju i dio proizvoda dostavljali vlasnicima zemlje, dok je drugi dio otočana posjedovao vlastitu zemlju i proizvodio povrće i žitarice za vlastitu upotrebu (Čuka i Faričić, 2020: 139,140). Snažan demografski pritisak utjecao je na promjene u prostoru, koji je ionako bio oskudan resursima. Budući da si stanovnici poljoprivredom nisu mogli osigurati egzistenciju, sve su se više okretali maritimnim aktivnostima, odnosno ribarstvu i pomorstvu. Važno je napomenuti da su migracijski procesi tekli u oba smjera – jedni se doseljavaju, a drugi odlaze u gradove za poslom ili u prekomorske zemlje kao što su Amerika ili Australija, zbog raznih nepovoljnih životnih okolnosti i oskudice (Maričić 2003:43). U razdoblju prijelaza između 19. i 20. stoljeća zadarski zemljoposjednici dopustili su otkup zemlje otočanima. Otočani koji su obrađivali zemlju većinom su je i otkupljivali čime je završio kolonatski višestoljetni sustav. No, s ekonomskim jačanjem otočani i kupuju zemlju u Zadru i zadarskom obalnom području, što je u slučaju otočana s Ugljana bila učestala pojava koja je pritom ojačala povezanost s gradom (Čuka i Faričić, 2020:139,140). Stočarstvo je od navedenih primarnih djelatnosti najprije nestalo, i to u razdoblju između dva svjetska rata. No i dalje vrlo važne poljoprivredne grane bile su maslinarstvo i vinogradarstvo koje se dodatno intenziviralo u razdoblju Austro-Ugarske monarhije (Maričić, 2003: 114).

Osim uzgoja proizvoda za vlastite potrebe u većim količinama proizvodilo se vino i maslinovo ulje namijenjeno prodaji u gradu što je imalo veliku ekonomsku važnost za otočane. Vinogradarstvo u Kukljici stagniralo je tijekom vinske krize 1890. godine, pa se obnovilo borbom protiv peronospore nakon Prvog svjetskog rata, ali ponovno stagnira i gotovo nestaje nakon Drugog svjetskog rata (Maričić 2003: 115-119). Ribarstvo je kao važna privredna grana u Kukljici započelo u prvoj polovini 19. stoljeća, iako je to ondje jedna od najvažnijih djelatnosti stoljećima. U to vrijeme uz Kali, Sali na Dugom otoku i otok Iž, Kukljica je bila prepoznatljiva kao vrlo važno ribarsko mjesto u zadarskom arhipelagu. Zbog različitih društveno–ekonomskih promjena i ribarstvo u Kukljici imalo je svoje padove, međutim od 70-ih godina 20. stoljeća ponovno je ojačalo. Početkom 2000-ih Kukljica je imala 14 jakih ribarskih brodova s dubinskim kočama (Maričić, 2003: 120), dok ih danas (2024), primjerice, prema mojim kazivačima, ima sedam.

Prilog 1: Razglednica iz razdoblja prije Drugog svjetskog rata¹

¹ Preuzeto s Facebook stranice „Kukljica malo mjesto srca moga“

Promjene koje naglo preobražavaju mjesta na otoku počinju u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije. Oko 1860. godine kada se u Austriji definiraju autonomne pokrajine i kada se uvodi ustavni život, na zadarskim otocima počinju se stvarati uvjeti za razvoj privrede i obrta, ali i prometa, pa je tako 1883. godine prokopan spomenuti kanal Ždrelac. Godine 1911. počinje se graditi kukljička luka, 1885. godine gradi se nova škola, otvara se pošta i uvode parobrodske linije, te se 1907. osniva uljarska zadruga. Vrlo teško razdoblje, u kojem dolazi do važnih gubitaka stanovništva počinje s Prvim svjetskim ratom 1914. godine kada su mnogi mlađi stanovnici mobilizirani u mornaricu. Životni uvjeti tada su bili obilježeni glađu, ali i bolestima, primjerice španjolskom groznicom. Porazom Austro-Ugarske Monarhije u Prvom svjetskom ratu i stvaranjem Kraljevine Slovenaca, Hrvata i Srba, a poslije Kraljevine Jugoslavije situacija i dalje za otočane ostaje nepovoljna. Život na otoku tada obilježava stagnacija, ne grade se novi objekti, institucije ostaju iz vremena Monarhije, a zbog odsječenosti od svojega gospodarskog i političkog centra Zadra, život otočana je otežan. U Drugom svjetskom ratu su talijanske, a poslije i njemačke vojne formacije gotovo svakodnevno ugrožavale zadarske otoke teškim razaranja, što produbljuje situaciju ionako već oslabljelog stanovništva. Kukljica je više puta bombardirana, najviše tijekom 1944. godine. U tim napadima poginulo je nekoliko desetaka mještana, te je uništeno nekoliko dvora (Maričić 2003:25-26). Nakon Drugog svjetskog rata u doba masovnog iseljavanja s naših otoka, mogućnost dostupnijeg obrazovanja i kretanja pridonijela je povećanoj migraciji s otoka na kopno. Navedeno se uglavnom odnosilo na dječake ako im je obitelj takvo nešto mogla priuštiti, pogotovo u vrijeme autokonzumne privrede i otežanog stjecanja novčanih prihoda poljoprivrednog domaćinstva na otocima (Babić et al. 2004:257).

No, sa završetkom rata, uspostavlja se partizanska vlast i ponovno ujedinjenje u poratnu Jugoslaviju, kada se događaju razvojni pomaci. Mještani su dobrovoljno sudjelovali u nizu važnim akcijama – 1947. počinje izgradnja zadružnog doma u koji se 1949. godine smještaju važne institucije, a to su NOO – poslije mjesna zajednica, Odbor omladinske organizacije, kukljička zadruga „Sloga“, trgovine, turistički biro i dvorana za društveni život mještana. Te godine započinje elektrifikacija Kukljice, dok za cijeli otok započinje 1955., a završava 1958. godine. Akcije su se nastavile, pa su se nakon izgradnje zadružnog doma projektirali parkovi i posadila stabla borova, topole i tamarisa, cementirali su se seoski putovi, uredilo se staro groblje, izgradila se kapelica i ograda na novom groblju, instalira se telefonska mreža, pa mještani uvode kućne telefone. Početkom 70-ih godina gradi se turističko naselje Zelena

punta, te 1972. godine nova pošta i ambulanta, a iste se godine u promet pustila novoizgrađena magistralna cesta preko Ugljana i Pašmana, povezana mostom preko Ždrelca. Poslije se postavila svjetlosna signalizacija koja je osiguravala sigurnost plovidbe kanalom, pa se produbljavao prolaz ispod mosta. Potom se 1973. godine izgradila cesta oko uvale Kukljica od glavne luke do turističkog naselja, koja se spojila na magistralnu cestu, čime se riješio problem povezanosti u mjestu i otoku (Maričić 2003: 26-27).

Većina hrvatskih otoka u suvremenosti, pa tako i sjevernodalmatinskih suočava se s dugotrajnim procesima deagrarizacije i sveopće deruralizacije, a istodobno jača tercijarni sektor, ponajviše turizam i pomorstvo. Zbog navedenih procesa od 70-ih godina 20. stoljeća dolazi do lokalne litoralizacije, čime se umanjuje vrednovanje onih prostora na otoku koji nisu pogodni za turizam. Na mjestima nekadašnjih maslinika, vrtova i vinograda, danas ponegdje možemo naići na zajednice hrasta crnike i alepskog bora, što upućuje na spomenute procese i promjene u prostoru (Faričić 2012: 448). Modernija, apartmanska gradnja izmijenila je tip planiranja prostora i gradnje, a time i vidljive trajne izmjene otočke arhitekture. Vožnja trajektnim dnevnim linijama iz Zadra traje manje od pola sata do Preka, odakle voze autobusi na druge dijelove otoka, pa tako i do Kukljice, stoga se može reći da je dobro povezana s kopnom (od Zadra je udaljena samo pet nautičkih milja). Zbog svojeg položaja Kukljicu nazivaju i „vratima“ za Park prirode Telašćica i za Nacionalni park Kornati. Zbog svojeg tranzitnog položaja od Zadra do Kornatskog otočja važno je turistiko i nautičarsko odredište. Ljeto je intenzivno razdoblje za manja otočna mjesta kao što je Kukljica – vrijeme nagle promjene svakodnevice ispunjene turističkim aktivnostima, ali i vrijeme povratka onih Kukljičana koji žive u drugim dijelovima Hrvatske ili inozemstvu, koji dolaze na odmor i u posjet. U idućim poglavljima stoga ću najprije ponuditi opis Kukljice u suvremenosti, a zatim opisom prakse štovanja Gospe od Sniga pokazati kako se različiti društveni prostori, obuhvaćajući pritom prostore društvenih odnosa unutar zajednice, transnacionalne veze i turističke prostore premrežavaju u hodočašću.

3 DRUŠTVENA SLIKA KUKLJICE

Proučavajući lokalni javni prostor koji mi je u počecima upoznavanja lokaliteta bio jedini dostupan prostor za promatranje dinamike i kretanja mještana stekla sam uvid u određene aspekte funkcioniranja zajednice. Kretanje ljudi može pokazati određeni ritam zajednice u javnom prostoru. S obzirom na to da sam u Kukljici provodila vrijeme i u različitim razdobljima tijekom godine za vrijeme istraživanja upoznala sam velik dio zajednice i mogla sam s vremenom uočiti određene obrasce.

Promatranje kukljičke „normalne“ svakodnevice i komunikacija s mještanima umnogome su potvrdili prisutnost tradicionalnih podjela prema rodnoj osnovi. Općenito govoreći, muškarci su prisutniji u otvorenom javnom prostoru u Kukljici u odnosu na žene. Život otočne zajednice uvelike je usmjeren na more, a u tradicionalnoj podjeli poslova prema rodnoj osnovi takvi poslovi pripadaju muškarcima. To su poslovi koji se obavljaju na otvorenom prostoru, stoga su vidljiviji posjetitelju ili meni kao istraživaču. Osim što u javnom prostoru dio muškaraca vrijeme provodi u raznim poslovima (najčešće vezano uz brodove), učestala je praksa da u ugostiteljskim objektima (neki i više puta tijekom dana) uzimaju predah, komuniciraju s drugim mještanima, komentiraju planirani ili obavljeni posao, nakon čega se ponovno vraćaju svojim djelatnostima. Muškarci javni prostor jednostavno više upotrebljavaju tako da se dulje u njemu i zadržavaju, dok kretanje žena u njemu češće, meni kao promatraču, odaje dojam prolaska i usputnog obavljanja obaveza. Zadržavanje u otvorenom prostoru u usporedbi s muškarcima u njih je kraće te se vrlo često, promatrajući izvana, obavlja ubrzano i ciljano. Karmen Turčinov (2015) u tom kontekstu opisuje dominantan model ženstvenosti prema kojem dobra ili „prava“ žena trebala biti ukorijenjena u kućnoj domeni i dobrim dijelom ograničena na nju, te usmjerena na rad kojim ugađa svojim ukućanima. Šikić Mićanović (2012: 59) piše da se žene prilagođuju očekivanom ponašanju i prakticiraju „uzornu“ ženstvenost kako bi izbjegle ogovaranje u zajednici, u čemu se izbjegava i neopravdano provođenje vremena izvan kuće (Turčinov 2015: 108). Ostaci takva društvenog poretka vide se u Kukljici, iako u smanjenom obliku i više se odnose na žene starije životne dobi.

Ona je morala biti snažna i zdrava, jer žena u braku vodi kućanstvo, rađa i odgaja djecu, čuva staru čeljad i radi na okućnici. Za to vrijeme muška je čeljad lovila ribu, prevozila kamen i pijesak, a u novije vrijeme plovila na brodovima ili radila u Americi (...) U to vrijeme ljepota se definirala izrazom "ona je prova i vridna". Riječ ljepota gotovo se nije izgovarala. (Maričić, 2003: 92,93)

Govorimo li o glavnim mjestima okupljanja u prošlosti, u monografiji Kukljičanina Tomislava Maričića opisana su dva lokaliteta na otvorenom – *Kućica* gdje su se okupljali tzv. južnjaci (južna strana uvale) i *Trzna* gdje su se okupljali tzv. burnjaci (sjeverozapadna, kod osnovne škole). Na sredini je *Bobot* koji obilježava središte mjesta. *Svaki slobodan trenutak oni su iskoristili da se vide i razmjene mišljenja, pa su ta sastajanja imala gotovo značaj rituala. Ta dva sastajališta stoljećima su predstavljala svojevrsnu javnu tribinu gdje se vode najrazličitiji razgovori, od onih koji se tiču gospodarskih problema i političkih zbivanja pa do svakodnevnih šala. Pravo sastajanja na ovim skupovima po nepisanom je pravilu bilo isključivo privilegij muškog dijela stanovništva Kukljice. Tamo se nikad nije pojavila ni jedna žena niti je ikad sudjelovala u bilo kakvom razgovoru. Progresivna kretanja u društvu potiču proces emancipacije žena, koje postaju svjesne svog položaja u životu današnjeg čovjeka. Te promjene uvjetovale su neizbježno nestajanje ovoga muškoga običaja (Maričić, 2003: 89)*

Međutim, primijetila sam da promatrana svakodnevnica ima svoj specifični ritam. Žene su, primjerice, vrlo prisutne u javnom prostoru nakon mise. Naime, kava poslije nedjeljne mise u Kukljici važan je društveni događaj te se tada odvija najintenzivnija dinamika okupljanja mještana u lokalnom javnom prostoru – ponajprije u ugostiteljskim objektima i umirovljeničkom klubu koji tada oživljava. Naime, u trenucima poslije mise tu se mogu susresti umirovljenici, a i umirovljenice koje zaista nisu toliko prisutne u javnom prostoru u drugim prilikama. Navedene prostore možemo promatrati kao supstitute nekadašnjih mjesta okupljanja i djelovanja koji su pritom uključivali širu lokalnu zajednicu, a to je, primjerice, bila *Bratska kuća* koja je danas ruševina u neposrednoj blizini župne crkve, dakle u samom središtu mjesta.

Bratska kuća nekoć je bila važno mjesto okupljanja zajednice. Riječ je o staroj građevini, jednokatnici koja je sagrađena u sklopu tzv. Bratskog dvora. Imala je dva prostora u prizemlju koja su služila za skladištenje razne robe te velike kamenice u kojima se čuvalo maslinovo

ulje proizvedeno s crkvenih posjeda. Na katu navedene kuće 1871. godine bila je utemeljena osnovna škola Kukljica. Građevina je nekoć za zajednicu imala visoku važnost. Tu je bila čitaonica, zgrada crkvenih bratovština, u kojoj su članovi slavili svoje blagdane, održavali su se skupovi političkih stranaka, te sve kulturne manifestacije. *Zbog toga su najstariji mještani duboko emocionalno vezani za ovaj prostor, jer su upravo tu doživjeli najljepše trenutke svoje mladosti* (Maričić 2003:61, 75), o čemu mi je pričalo nekoliko sugovornika.

To su bratovštine crkvene napravile, bilo je duše...pregatorija, čistilišta. Po domaće se kaže pregatorij, da. Pa je bila Svetoga Pavla, bilo ih je tih bratovština, pa je bilo ženskih bratovština, o da. Isto su bile dvije-tri i sad nisu imali šoldov, onda bi donjeli od kuće kako je ko imao, pet, deset, dvadeset litara vina onda bi to vino dali u gostionicu i dobili bi šolde i tako su napravili onu kuću, rekli su Bratska kuća što su bratovštine napravili, unutra gornji dio je bio gostionica gdje su pili svaku nedjelju, bilo otvoreno samo nedjelju, a gore su napravili pozornicu, ali nije bilo šoldov za stolice i stole nego bi dali cigle i daske i na njima se sidilo, a ja sam bio na dvije-tri predstave ono poslije rata, bili su skečevi (...) to je bilo između publike i glumaca, to je bilo čudo, e al za popa su došli pop i učitelj, za njih su došle prave katrige za siditi, drugi smo sidili na daskama i tako. A i zimi. Onda su isto pjevali, pa recitirali, pa jedan je krasno igrao na harmoniku...

Bratska kuća je prema navedenom bila javni dijeljeni prostor u kojem su se ostvarivale razne potrebe mještana, pa je imala višestruke svrhe (društvene, ekonomske, kulturne) za članove lokalne zajednice. Osim toga, upućuje na izrazito važnu društvenu funkciju Crkve, djelovanje bratovština progovara o spletu društvene, religijske i ekonomske dimenzije svakodnevice u kojoj je Crkva imala važnu ulogu. U nedostatku takvog prostora koji sjedinjuje više uloga za mještane u suvremenosti, potaknuto raznim utjecajima (poput iseljavanja, izmjenama društveno-političkih sistema) u suvremenoj Kukljici župna se crkva ističe kao važan prostor djelovanja i društvenosti o čemu će više biti riječi dalje u tekstu. Nekoć su se društvenim događajem smatrale i tzv.- “šetnje“- s jednog na drugi dio središta sela.

U moje vrijeme je bilo znate što se još održalo, još je bilo toga u moje vrijeme, poslije svake mise, naročito u starije vrijeme su djevojke i mladići su se uhvatili pod ruku, uvijek su bile prijateljice, posebno kako su se zvale družice kako bi, onda bi se napravila šetnja od škole do

današnjega Panona pa natrag. Onda bi tu djevojke šetale i gledale se s momcima. Onda bi još i kolo zaigrali na kraju i išli doma.

Nadalje, postoji konstrukcija o nekadašnjoj podijeljenosti naselja, koja se katkad spominjala u razgovoru sa sugovornicima. Točka u prostoru koja obilježava sredinu sela, odnosno *bobot*, kako ga mještani nazivaju, i dalje se spominje u razgovoru te se prepoznaje kao marker u prostoru, makar se o navedenim podjelama govori isključivo u kontekstu prošlosti.

Mi smo uvijek bili podijeljeni na b(u)ande, znate, ovo selo je na bande podijeljeno, ova banda i njihova, uvijek je tako bilo. Ne strana, uvijek je bila b(u)anda. Bande je dijelio bobot, to je tamo gdje je zastava. Taj kvadrat je bobot, da vam pravo rečen bobot, ja sam tražio malo izvor te riječi i nisam našao...ali kod nas je to značilo sredinu sela. Bobot, baš je u sredini sela, uvijek su se dičili oni da je na njihovoj strani, bandi, i crkva i škola, a mi smo se uvijek dičili da je na našoj strani riva.

3.1 „Dvije Kukljice“ u suvremenosti

Promatranje kretanja ljudi u javnom prostoru dovelo me do interpretacije koja je iz moje perspektive prisutna u suvremenoj Kukljici. Prema toj interpretaciji, uvjetno rečeno, postoje dvije Kukljice, iako je ta interpretacija posve različita od one iz prošlosti jer se temelji na potpuno drukčijoj vrsti podjele te uključuje prisutnost turizma i suvremenih promjena u otočnom načinu života. Prema navedenom viđenju, „prva Kukljica“ odnosi se na jezgru naselja unutar koje se nalaze sve javne institucije i mještanima važni prostori – općina, pošta, župna crkva sv. Pavla, dva ugostiteljska objekta i dvije veće trgovine. U prostoru ispred zgrade Općine kretanja su mještana intenzivna i stalna jer se Općina nalazi između pošte, središnjeg ugostiteljskog objekta i trgovina. Stoga je vrlo jasno da se većina svakodnevnih kretanja mještana događa u ovom dijelu Kukljice. *Druga Kukljica* prema ovom viđenju odnosi se na dio naselja u kojem se nalaze gusto nanizani restorani, slastičarnica, ured Turističke zajednice, a završava turističkim naseljem Zelena punta. Tijekom ljeta ovaj je dio Kukljice ispunjen posjetiteljima i turistima koji se intenzivnije kreću i zadržavaju u tom dijelu s obzirom na navedene objekte i usluge koje se u njima nude. Navedena podjeljenost prostora dolazi do izražaja u vremenskoj dimenziji koja se ogleda u suprotnosti ljeta u odnosu na

ostatak godine, pogotovo u kontekstu gašenja ljetne turističke sezone. Naime, tada se turističke djelatnosti obustavljaju, te navedeni objekti zatvaraju svoja vrata sve do iduće turističke sezone čime *Druga Kukljica* ostavlja dojam ispražnjenosti. Glavna cesta kojom se ulazi u Kukljicu, odnosno cesta kojom se silazi s Otočke ceste u Kukljicu mjesto je na kojem percipiram točku prostorne diobe, prijelaz jedne Kukljice u drugu. Na tom mjestu nalazi se plakat većih dimenzija s prikazom Gospe od Sniga² i pjesmom koja joj je posvećena. Taj je plakat prvi naglašeni marker u prostoru na koji se neminovno nailazi u kretanju prema mjestu – bilo kroz mjesto ili dok se u Kukljicu dolazi. To mjesto zapravo bih simbolički mogla promatrati kao točku u kojoj se povezuju i umrežavaju društveni prostori koji su fokus mojeg istraživanja i obuhvaćaju identitetske i turističke odrednice zajednice, vidljive ujedno i u prostoru.

Prilog 2: Pogled na Kukljicu (autorica)

² Plakat je postavljen 2014. godine prigodom obilježavanja 500 godina štovanja Gospe od Sniga

3.2 Promišljanje zajednice u kontekstu Kukljice

Kretanje kao jedna od ključnih i neupitnih karakteristika suvremenog doba neminovno je u pitanje dovelo postojanje zajednice, ali i mogućnost uzimanja zajednice kao analitičke kategorije u antropološkom istraživačkom procesu. Pojmovi zajednice i kolektiviteta, čak i više od pojma mjesta, prema Vered Amit (2002), u antropologiji su dugo služili kao temeljni medij za istraživanje kulturnog procesa koji povezuje pojedince sa širim političkim i ekonomskim sustavima i kao etnografski istraživački okvir. Reorijentacija antropološkog pogleda u odmaku od društvenih relacija i praksi nije dovela do ekvivalenta izvan pojma zajednice, naprotiv, koncept kolektiviteta, a ponajviše kolektivnog identiteta postaje još krucijalnije sidrište u nastojanjima antropologa da lociraju transnacionalne veze kao i u istraživanjima na više lokacija (engl. *multi-sited fields*) (Rapport i Amit 2002:3).

Mnoga antropološka istraživanja odmiču se od klasičnih koja su bila temeljena na povezanosti mjesta i kulture. Naime, male društvene skupine koje su nekoć bile središte antropološkog terenskog rada integrirane su u sve šire kulturne, političke i ekonomske sustave. Procesi integracije doveli su u pitanje održivost i strukture određenih društvenih skupina, pa je na antropolozima bilo da objasne kontekst unutar kojih skupine djeluju, ali i njihovo samo postojanje. Međutim, s obzirom na to da se u antropologiji i dalje ustraje na promatranju sa sudjelovanjem te se fokus stavlja na kulturu, antropološka se znanost nastavlja usmjeravati na kolektivitete kao središnje teme istraživanja, čak i u situacijama kada analizirani procesi dovode postojanje zajednice u pitanje (Rapport i Amit 2002: 3,4).

U ovom radu koristit ću pojam zajednice i kada pišem o stanovništvu Kukljice, na prvoj razini zato što je riječ o društvu manjeg opsega čiji su članovi vrlo gusto premreženi susjedskim, obiteljskim, rodbinskim i prijateljskim odnosima (Barnes, 1954). Nepoznavanja se na razini pojedinaca mogu dogoditi, no rijetka su i nisu apsolutna jer se članovi zajednice u tim slučajevima prepoznaju putem prezimena i/ili obiteljskog nadimka. Iako se pojam zajednice u ovom kontekstu širi preko granica lokaliteta, putem transnacionalnih veza, opet je riječ o gustoj premreženosti, tj. jakim obiteljskim i rodbinskim vezama putem kojih navedeni članovi sa lokalnim stanovništvom ostaju povezani. Time ne polazim od esencijalističkog pristupa pojmu zajednice koji se nekoć promatrao u smislu stabilnosti, homogenosti, ograničenosti, nego zajednicu na drugoj razini propitujem unutar diskursa o hodočašću. Nigel Rapport i Vered Amid u djelu „*The Trouble with Community*“ (2002) ponovno preispituju pojam

zajednice kao političkog, teorijskog, etnografskog koncepta u čemu naglašavaju tri dimenzije pojma – konceptualizaciju, ideologiju i prakse kojima se zajednica ostvaruje (*the practice of community*) (ibid.1). U ovom radu naglasak je na potonjoj, te primjenom na vlastito istraživanje polazim od ideje da se kukljička zajednica (iznova) stvara i povezuje putem prakse hodočašća. Na svoj istraživački kontekst primijenjujem interpretaciju Benedicta Andersona (1983) i koncept zamišljene zajednice (engl. *imagined community*) kao inspiraciju za razumijevanje povezanosti koju Kukljičani (mještani, povratnici i članovi dijaspore) ostvaraju sudjelujući u praksama štovanja Gospe od Sniga.

4 ŠTOVANJE GOSPE OD SNIGA U KUKLJICI

4.1 Lokalitet zavjetne crkve Gospe od Sniga

Zavjetna crkva Gospe od Sniga nalazi se na krajnjem lokalitetu općine Kukljica, u uvali Ždrelašćica koja je prostorno smještena na završetku otoka Ugljana prema Pašmanu. Crkvu obilježava barokni stil, a procjenjuje se da je proširena u 17. stoljeću. Spominje se u vizitaciji iz 1603. godine³ kao *Santae Marie a nive in strictis* u čemu naziv upućuje na snijeg i položaj u blizini prolaza (lat.*strictis*) između Ugljana i Pašmana. Iz vizitacije je vidljivo da je crkva bila privatno vlasništvo (*jus patronatus*), no može se iščitati tko ju je izgradio⁴. U njoj se navodi ponovno uspostavljanje bratovštine Gospe od Sniga, a s obzirom na to da je crkva podignuta iz pobožnosti, moguće je da je upravo bratovština zaslužna za njezinu izgradnju. Ranija vizitacija iz 1579. godine⁵ ne pruža dodatne podatke koji bi mogli objasniti ovu pretpostavku. Najraniji pisani trag o crkvi sv. Marije, odnosno Gospe od Sniga, potječe iz 1359. godine (Hilje i Sorić 2007: 128). Sljedeći spomen crkve potječe iz 1383. godine, riječ je o oporuci Jakova Grgurova Zadulina koji određuje da se u njoj postavi oltar posvećen sv. Jakovu i Filipu (Hilje 1991: 133). U oporuci iz 1391. godine spominje se svećenik Juan Skocinić, pokojnog Damjana iz Kali, označenog kao - "parohijana sela Kukljice i Kali," - što upućuje na to da su u 14. stoljeću Kali i Kukljica pripadali istoj župi (Hilje, Sorić 2007:123). Nadalje, 1432. godine spominje se pustinjač Juraj koji je živio uz crkvu sv. Marije koja se tijekom 15. stoljeća nekoliko puta spominje kao orijentir povezan s toponimom Mali Ždrelac. U slučaju Ždrelašćice riječ je o mjestu koje u kontekstu plovidbe pruža zaštitu od morskih utjecaja, posebno od vjetrova. Tako je to sigurna luka za ribare i pomorce, čime se može objasniti i izbor lokacije svetog mjesta (Katić i Blaće 2023: 8). U prilog tvrdnji ide i prisutnost stare prizemne građevine u blizini crkve, poznate kao - "stražbenica" - koja je ribarima i pomorcima služila kao zaklon i zaštita za vrijeme nevremena te kao promatračnica za dolazak mogućih opasnosti s mora (Maričić, 2003:17).

³ Zahvaljujem don Zdenku Dundoviću koji mi je ustupio navedene podatke koji se nalaze u *Archivio Apostolico Vaticano* u Italiji

⁴ Postoji glagoljski natpis nekoć vidljiv na pragu crkve, no prema Maričiću (2003, p.70) navodno je zbog radova ostao prekriven žbukom

⁵ Apostolske vizitacije Augustina Valiera iz 1579. i Mihovila Priulija iz 1603. godine bogat su izvor o srednjovjekovnim crkvama u Dalmaciji. Emil Hilje na temelju vizitacije iz 1579. godine naznačio je prisutnost slikanih raspela u 9 ugljanskih župa, a među njima je i crkva sv. Pavla u Kukljici (Hilje 2021:245).

...tamo je zatvoreno more i tamo ne znam kakva nevera, nijedan brod nikad nije u opasnosti bio i tamo ne može biti u opasnosti. Tamo na vesla dođeš ili na jedan kraj ili na drugi kraj i tamo se može svak' spasit, nema nikakve opasnosti brod tamo, nema boljega veza na našem dijelu Jadrana od one uvale. Zaklonjena sa svih strana. Ni jedan vjetar...ima jedan vjetar koji je vrlo gadan, ali puše jedanput, dvaput na godinu, zove se pulentada ili deponente, kad ona puše, eee to je vrag, ali tamo ne može ništa ni pulentada.

U zajednicama koje su velikim dijelom ovisile o moru, okruženju koje ljudi smatraju nesigurnim i potencijalno opasnim, prirodno zaštićeni lokaliteti poput ovoga imali su iznimnu važnost. Stoga je razumljivo da su takva mjesta mogla postati prostori gdje se prirodno i transcendentno susreću, te se tako pretvaraju u posebna mjesta nade i sigurnosti (Katić i Blaće, 2023:12). Zbog svoje posebnosti, takvi lokaliteti ostaju sačuvani u lokalnom znanju i vjerovanjima, što se u slučaju Gospe od Sniga vidi i danas. Njezino štovanje u Kukljici temelji se na usmenoj predaji koja spominje snijeg koji je pao 5. kolovoza 1514. godine te priču o ribarima koji su se, zatečeni nevremenom na moru, zavjetovali da će izgraditi crkvu u njezinu čast ako se uspiju spasiti u toj uvali.

Najviše su naši ribari, moj je tata bio veliki ribar, i da onda kad bi imali problema išli bi se onde vezati kad nisu mogli doći i onda bi molili Boga i valjda bi ih bilo uslišeno da su stigli živi i zdravi familiji.

Međutim, postoji i slika⁶ koju je vrlo mali broj mojih sugovornika spomenulo u kontekstu predaje, koja se danas više ne nalazi u Kukljici, niti je središnji element ove prakse, nego je to Gospin kip. Prenošena naraštajima predaja je temelj prakse štovanja Gospe od Sniga koje se održava svake godine kada se taj kip prenosi i ljudi uz pratnju ljudi u čemu se vide elementi maritimnog hodočašća (Katić i McDonald 2020:3). Važnost ove lokacije očituje se u samoj crkvi, jer je lokalna zajednica uložila resurse u njezinu izgradnju. Usto, zajednica je kroz povijest obnavljala crkvu, a ona i danas ima veliku važnost, posebno u kontekstu religijske prakse, što potvrđuje kontinuitet njezine upotrebe. Važno je napomenuti da su resursi za

⁶ Slika na dasci „Gospe od Sniga“ iz Kukljice nepoznatog autora dio je Stalne izložbe crkvene umjetnosti (SICU) Zlato i srebro grada Zadra. Procjenjuje se da je naslikana u 16.stoljeću. U nadležnosti je Konzervatorskog odjela Zadar te je na njoj odrađeno nekoliko restauratorsko-konzervatorskih zahvata – 1970., te od 2009. do 2012.godine. Pristup podacima omogućio mi je Hrvatski restauratorski zavod u Zagrebu te Konzervatorski odjel u Zadru.

izgradnju crkve ulagani čak i u razdobljima kada su zadarske župe na kopnu i otocima bile suočene s teškim uvjetima i siromaštvom, što se očituje u oslobađanju od plaćanja crkvene desetine i odlasku svećenika iz nekih otočnih župa. Zbog niskih prihoda i smanjenog broja stanovnika, mnoga su sela teško mogla samostalno uzdržavati svećenika, pa je bilo lakše da ih u tome sudjeluje više (Dundović, 2021:80,85).

Prilog 3: Brodovi ukrašeni zastavicama fotografirani prije proslave (autorica)

4.2 Vjerska praksa štovanja Gospe od Sniga

Kult Gospe Snježne, koji se obilježava 5. kolovoza, potječe iz Rima i temelji se na kasnijoj predaji o Marijinu ukazanju papi Liberiju i rimskom patriciju Ivanu 342. godine. Prema toj predaji, Marija je označila mjesto za izgradnju crkve na Eskvilinskom brežuljku iznad Rima snijegom, što se smatralo čudom. Bazilika koja je ondje sagrađena nazvana je Sancta Maria Maggiore, odnosno bazilika Svete Marije Velike, i danas je jedna od četiriju papinskih bazilika, te najveća marijanska crkva u Rimu⁷. U Hrvatskoj danas postoji mnogo svetih mjesta posvećenih Gospi Snježnoj, od sjevera do juga zemlje, no kukljička Gospa od Sniga među njima se ističe svojim maritimnim obilježjem odnosno vožnjom u brodskoj procesijikoja slijedi kip ukrašen zavjetnim zlatom. U ovom poglavlju namjeravam prikazati opis elemenata istraživanog hodočašća. Građa i opisi koje ću ovdje predstaviti proizlaze iz vlastitih

⁷ izvor: <https://www.basilicasantamariamaggiore.va/en/basilica/storia-e-arte.html>

promatranja zabilježenih na terenu te podataka iz neformalnih razgovora i intervju s mještanima koje sam prikupljala od 2020. do 2024. godine.

U spomen na prethodno opisanu usmenu predaju na kojoj se ova praksa u suvremenosti i temelji, kip Gospe prenosi se iz zavjetne crkve Gospe od Sniga u uvali Ždrelašćica tradicionalnom brodskom procesijom u župnu crkvu sv. Pavla u središtu Kukljice. U potonjoj crkvi kip ostaje do blagdana Male Gospe, nakon čega ga mještani vraćaju u zavjetnu crkvu gdje ostaje sve do kolovoza iduće godine.

Pripreme za vjerski dio prakse održavaju se unutar crkve, u uskom krugu mještana i mještanki koji imaju svoju dugogodišnju utemeljenu ulogu u tome. Većinom su to mještani starije životne dobi. Obje crkve u danima prije hodočašća se čiste i ukrašavaju svježim cvijećem, te se kip Gospe od Sniga koji je središnji sveti objekt ove prakse iznosi iz vitrine u zavjetnoj crkvi kako bi ga se moglo pripremiti za procesiju⁸. Vrlo važnu ulogu ima skupina mještanki koje na dan hodočašća u zoru prije mise dolaze ukrasiti Gospin kip koji se noć prije presvlači u svečanu haljinu. Zavjetno zlato kojim žene kite kip Gospe u Kukljici nakupljalo se putem zavjeta mještana, pomoraca, hodočasnika. Čuvanje zavjetnog zlata velika je odgovornost i čast te se informacije o tome nastoje održati u diskreciji. Skupina mještanki koje ukrašavaju kip, preuzimaju zlato i donose ga u zavjetnu crkvu u zoru, prije dolaska hodočasnika i rane mise.

Prva misa služi se rano ujutro te okuplja manji broj vjernika i hodočasnika koji dolaze najviše iz drugih otočnih župa. Neki iz svojih mjesta u zavjetnu crkvu dolaze pješice. Prije početka rane mise koja obično započinje u 7 ili 8 sati, svake godine tijekom istraživanja uočila bih žene koje su ili u paru ili u manjim skupinama pristizale u crkvu. Na ranu misu katkad pješice dolaze i mještanke, a neke od njih i bosonoge. Slijedi misa koju obilježava intimna atmosfera unutar crkve. Kad završi, hodočasnici se uglavnom automobilima ili pješice vraćaju kući, a vrlo brzo započinje okupljanje mještana ispred župne crkve sv. Pavla u središtu mjesta kada zapravo započinje glavna procesija u kojoj sudjeluje znatno više mještana, mještanki i ostalih sudionika.

⁸ Kip Gospe od Sniga cijele je godine pohranjen u istoimenoj zavjetnoj crkvi. Na datum 5. kolovoza kip se u procesiji prenosi u župnu crkvu sv. Pavla gdje će se nalaziti do otprilike 8. rujna nakon čega će ga mještani vratiti u matičnu crkvu

Blagdan Gospe od Sniga

510 godina
1514 – 2024

KUKLJICA

ČETVRTAK, PETAK, SUBOTA
Trodnevna priprava na blagdan

- Od 19⁰⁰ do 20⁰⁰ – prilika za ispovijed
- 19³⁰ – Gospina krunica
- 20⁰⁰ – Sv. Misa u župnoj crkvi
- 20³⁰ – Euharistijsko klanjanje

PONEDJELJAK, 5. KOLOVOZA
Blagdan Gospe od Sniga

- 8⁰⁰ – Sv. Misa u crkvi Gospe od Sniga
- 9³⁰ – procesija s brodicama od župne crkve do crkve Gospe od Sniga
- 10³⁰ – Svečana koncelebrirana Sv. Misa ispred crkve Gospe od Sniga koju predvodi mons. MILAN ZGRABLIĆ, nadbiskup zadarski
- 19⁰⁰ – Sv. Misa u župnoj crkvi u Kukljici

UTORAK, 6. KOLOVOZA
Zavjetni dan Gospe od Sniga

- 20⁰⁰ – Sv. Misa u župnoj crkvi u Kukljici

Prilog 4: Plakat programa proslave iz 2024. godine

Dakle, okupljanje mještana počinje ispred župne crkve sv. Pavla u središtu Kukljice kada se iznose zastave bratovština i Gospe od Sniga. Mještani zatim formiraju procesiju koja se odvija u svečanom tonu. Na početku procesije su župnik, sakristani, muškarac koji nosi križ, za njim idu žene (od kojih su neke članice KUD-a Kukljica) i mlade djevojke odjevene u bijele haljine¹⁰ te ostali mještani. Procesija se od župne crkve spušta i pješice prolazi kratak put uz more kroz mjesto do privezišta gdje brodari čekaju sa svojim brodovima različitih veličina i namjena. Kada procesija pristigne do pristaništa, sudionici se spontano raspoređuju po brodovima. Vlasnici brodova dočekuju sudionike te im pomažu da se smjeste u brodove prije polaska. Brodarima je čast prevoziti sudionike te se velika pozornost pridaje pripremi brodova za procesiju. U danima prije hodočašća, brodovi se čiste, uređuju i ukrašavaju šarenim

⁹ Preuzet sa Facebook stranice „Kukljica (malo mjesto srca moga)“

¹⁰ Kukljičke djevojke čiji je zadatak prenositi Gospin kip u procesiji nakon što kip preuzmu iz zavjetne crkve Gospe od Sniga

zastavicama. Potom započinje mirna vožnja brodom do uvale Ždrelašćica. Osim s velikim brodovima namjenjenima ribolovu ili turizmu, mnogo mještana se s obitelji i prijateljima priključuje vožnjom u svojim manjim brodovima. Imala sam priliku voziti se i u glavnom brodu, a to je brod koji u ovom kontekstu podrazumijeva da će se iz uvale Ždrelašćica natrag u središte mjesta u njemu prevoziti kip Gospe od Sniga, djevojke u bijelom, župnik, sakristani i ženski zbor (mještanke od kojih dio pjeva i u KUD-u). Uloga glavnog broda traje godinama, vrlo je važno da je brod drveni, te dovoljno velik za transport kipa. Vožnja brodom do zavjetne crkve traje otprilike 15 minuta. U tom brodu svečana je i mirna atmosfera i molitva koju predvode mještanke i župnik tijekom vožnje do odredišta. U vremenu kada ljudi polako pristizu, oko zavjetne crkve na više se mjesta održava ispovijed. U uvali Ždrelašćica u zavjetnoj crkvi koja je „kuća“ Gospina kipa služe se dvije mise, a opisana vožnja brodom navezuje se na drugu misu koja se smatra glavnom za mještane i koja okuplja zaista velik broj ljudi, mnogo više u usporedbi s ranijom misom. Ukrašeni Gospin kip, kao i tijekom rane mise, izložen je ispred zavjetne crkve. Na glavnu misu župnik poziva više svećenika i župnika iz drugih župa nakon čega se okupljenima omogući dovoljno vremena da pristupe kipu. Ljudi koji prilaze kipu najčešće se mole, promatraju, dodiruju Gospinu haljinu i lice, fotografiraju se pokraj kipa te u kutiji ispod njega neki ostavljaju novčane priloge za župu. Na istoj kutiji nalaze se manje slike s likom Gospe od Sniga koje ljudi uzimaju za uspomenu. Nakon opisanog, oko kipa se okupe djevojke u bijelom koje prenose kip u spomenuti glavni brod.

Kip je izrađen u ljudskoj veličini i očito je da je težak za nošenje. S obzirom na to da je prenošenje kipa naporan posao, djevojkama se obično iza pridruže najmanje dvojica muškaraca koji pomažu podignuti kip na nosila i prenijeti ga u brod. U glavnom brodu ponovno se okupljaju sakristani, župnik, djevojke u bijelom i ženski zbor. Djevojke u bijelom uz pomoć nekoliko mještana tada smještaju kip u dijelu krme glavnoga broda te ga okružuju tijekom vožnje. U glavnom brodu pjevaju se pjesme posvećene Gospi, od kojih su neke napisane u Kukljici. Pjevanje predvodi skupina mještanki, među kojima su i članice KUD-a Kukljica, a ostali mještani i mještanke spontano se pridružuju. Pučka pjesnikinja Ana Jaša napisala je više pjesama posvećenih njihovoj zaštitnici, što se smatra važnim dijelom ove prakse.

Ovdje će se kao primjer navesti ona koju je napisala u povodu obilježavanja 500 godina štovanja Gospe od Sniga u Kukljici koje se proslavilo 2014. godine.

*I petstota godina je prošla
kad je nama naša Majka došla
Kukljicu je ona izabrala
i dan-danas s nama je ostala
I tog davnog petog kolovoza
Dogodi se velika nezgoda
Velika se oluja sručila
Zdrelašćicu munjom osvitlila
I ribari na moru su bili
Od oluje oni se sklonili
U uvalu Zdrelašćicu stali
Da bi svoju lađu privezali
A kad su se na kraj iskrcali
U čudu se oni pogledali
Na tom kraju gdi su morski žali
Gospinu su sliku ugledali
I tomu se čudu začudili
Sliku Gospe kada su vidili
Brzo su je oni pohranili
U Kukljicu selo je donili
I tad su se počeli misliti
Gdi ćemo joj crkvu izgraditi
Bi li tamo di se pojavila
Il' u selu da bi s nama bila
Lipu su joj crkvu izgradili
Lik od žene kip joj načinili
I još lipše ime su joj dali
Od sniga je Gospom tad nazvali
U stolicu oni je posili
Na glavu joj krunu postavili
Sidi ona ko prava kraljica
Drži svoga maloga ditića*

*Naše žene zavit su činile
Gospu našu zlatom su kitile
Ta nakana i dan-danas ista
Naša majka sva u zlatu blista
Ona nam je ufanje i vira
Lipa naša sjana zvizda mora
Ona nam je ruža koja cvita
Kukljičanom priko bila svita¹¹*

Prilog 5: Kip Gospe od Sniga ukrašen zavjetnim zlatom, 2020. (autorica)

¹¹ Preuzeto s Facebook stranice „Pet stoljeća Gospe od Sniga u Kukljici 1514. - 2014.“
Izvor: <https://www.facebook.com/Pet-stolje%C4%87a-Gospe-od-sniga-u-Kukljici-1514-2014-645047888893463/>

*Oj Kukljice srce Dalmacije
U tebi se Gospa Snježna štuje
To je fešta našeg lipog mista, dojde narod iz celoga svita
Oni dojdu zavrit činiti, Gospi se Snježnoj pokloniti
Zaštitnici kukljiškog puka, našeg mora i našeg otoka
A kad svane peti kolovoza, kad se sprema konvoj od brodova
Konvoj krene iz sela Kukljice ka svetištu Marije Divice
Tu nas čeka Marija Divica naša majka naša zaštitnica
Lipo su je cure uredile, i još suhim zlatom okitile
Sja marija ko zvizda Danica na glavi o zlata krunica
Zlatna kruna stoji joj na glavi, u naručju ditić joj je mali
Mili Bože lipe li prigode Kukljičani svoju Gospu voze
Sja Marija nared sinjeg mora plavetnilo mora i brodova
Gospe snježna čuvaj nam ribare oni tebe i slave
Došli su tebi pokloniti sa regatom zavite činiti
Sa regatom tebi počast daju za Kukljicu sela ispraćaju
Tu ćeš majko mjesec dana stati i naše ćeš selo nam čuvati¹²*

Trenutak kada glavni brod krene iz uvale Ždrelašćica označuje početak brodske procesije koja uključuje sudjelovanje brodova i brodica u vožnji koji slijede i okružuju glavni brod. Promjena u atmosferi tada postaje vrlo očita. Mirna i svečana kakva je tijekom vožnje do zavjetne crkve prelazi u uzbudljiviju obilježenu slavljem koje se očituje u opuštenijem i veselijem ponašanju ljudi. Vožnja brodom prema Kukljici odvija se na specifičan način, jer je sudionicima cilj više puta okružiti oko glavnog broda, što stvara vrlo uzbudljivu atmosferu koja može biti veoma atraktivna i posjetiteljima.

Svaki povratak brodom u središte mjesta, nakon mise i preuzimanja kipa Gospe, doživjela sam kao vrlo intenzivno osjetilno iskustvo. Takva vožnja sadržava element nepredvidljivosti, što u spoju s osjećajem dijeljenog uzbuđenja, okruženosti morem, valovima i brodovima u pokretu stvara specifičan doživljaj. Snažno naginjanje pod valovima zbog kojeg se more

¹² Navedena pjesma pjeva se u glavnom brodu u kojem se prevozi kip Gospe, a napisala ju je mještanka Ana Jaša.

katkad ulijeva u brod, fizička blizina ljudi, prskanje mora, pozadinski duboki zvukovi motora i žamora te miris mora i zapaljenih bengalki elementi su cjelokupnog, a vrlo osjetilno ispunjenog dojma. Morski ambijent kojem smo tada bili okruženi specifičan je okvir unutar kojeg nastaju navedeni utisci, što svakako progovara o maritimnom aspektu ove prakse. Povratak brodom – od uvale Ždrelašćica do središta Kukljice vremenski traje dulje od polaska upravo zbog kružne vožnje i slavljeničke atmosfere. U nastavku prilažem dojmove vožnje koje sam nakon provedenog dana zapisala u terenske bilješke.

Brod se tijekom vožnje naginjao s jedne na drugu stranu, valjao se pod valovima koje su proizvodili svi ti brodovi koji su ubrzavali, pa usporavali, kružili oko glavnog broda. More se stalno ulijevalo u brod čiju smo težinu mogli osjetiti pri svakom dubokom nagibu. Promatrala sam ljude oko sebe koji su se stalno naginjali i pokušavali zadržati stabilan položaj. Svi su bili bar malo mokri, ali nasmijani, jer takva vožnja je nepredvidljiva i uzbudljiva – nešto što se ne može doživjeti svaki dan. Iz ove perspektive sam dobro mogla vidjeti i druge brodove, promatrala sam ljude što rade i kako se ponašaju. Meni kao promatraču se ta vožnja može izdvojiti kao najveseliji dio procesije u kojoj je dopušteno biti glasniji, razgovarati, smijati se, pjevati...

Naime, s obzirom na to da je čin preuzimanja kipa iz zavjetne crkve, a zatim i njegova prevoženja vrhunac u elementima ove prakse, povratak je obilježen slavljeničkom atmosferom pri čemu cilj nije što prije stići do odredišta, nego oduljiti vožnju koja se ostvaruje kretanjem u krug. Nakon dolaska brodova na пристаниšte blizu središta mjesta, sudionici izlaze i ponovno formiraju procesiju, prelazeći kratak put pješice uz more do župne crkve sv. Pavla. Stanovnici i posjetioци koji nisu sudjelovali u procesiji brodovima u opisanim trenucima izlaze na svoje terase, balkone ili uz glavnu cestu uz rivu kako bi ispratili procesiju. Kip Gospe od Sniga tada se unosi u župnu crkvu i postavlja na jednom od bočnih oltara. Obično se u crkvi opet zapjeva te ljudi ponovno mogu prilaziti kipu, pomoliti se i fotografirati, a time završava i vjerski dio ove prakse. Za mještane je ovaj trenutak vrlo važan, jer će kip od opisanog trenutka pa do (otprilike) blagdana Male Gospe u rujnu ostati izložen u župnoj crkvi i biti dostupan vjernicima za promatranje, molitvu i ostavljanje zavjetnog zlata. Fizička prisutnost kipa u središnjoj kukljičkoj crkvi u razdoblju od otprilike mjesec dana simbolički približava Gospin lik mještanima što se očituje u spomenutom ozračju slavlja. Nakon pjevanja i pristupanja

kipu, ljudi se razilaze i većinom odlaze u svoje domove ili u obližnje ugostiteljske objekte koji postaju mjestom susreta mještana, posjetitelja i povratnika. Posjetitelji, turisti i dio mještana koji ne sudjeluju u procesiji u to su vrijeme uglavnom u ugostiteljskim objektima u kojima već od jutra počinje proslava. Nakon vjerskog dijela procesije, dio ljudi priključuje se proslavama, a dio već odlazi kućama na svečani ručak.

No velika važnost pridaje se okupljanju te je praksa pozvati i članove obitelji, rodbinu i/ili prijatelje koji žive u drugim mjestima. Okupljanje u kućnoj sferi u istraživanju se pokazao toliko važnim da neki mještani čak i ne sudjeluju u procesiji zbog priprema za svečani ručak. Navedeno podupire pretpostavku da je za neke mještane ova praksa vrlo snažan povod za okupljanje koji u navedenoj situaciji čak može nadici potrebu za sudjelovanjem u procesiji.

4.3 Kukljiška fešta¹³ i načini imenovanja proslave

Kasno poslijepodne u središtu mjesta započinje *fešta* kako je najveći broj mještana naziva, koju organizira Turistička zajednica i Općina u suradnji s domaćim ugostiteljima. Popratni sadržaji svečanosti su igre potezanja konopa, nošenja kašeta, skidanja pršuta s jarbola i utrka magaraca ili *tovarov*. Neki mladi mještani odjenu razne šaljive kostime (često popraćene inverzijom spolova), čime atmosfera potpuno prelazi u zabavnu, opuštenu i svjetovnu. U mjestu su tada gotovo svi javni prostori prepuni ljudi – neki slave u restoranima i barovima, neki prate igre i natjecanja, neki izlaze u šetnju, neki kupuju suvenire i igračke na štandovima. S druge strane, mnogo mještana tada je u svojim domovima s obitelji, rodbinom i/ili prijateljima koji su ih došli posjetiti za feštu, što je također vrlo važan element koji se navezuje na proslavu. Od više mještana u različitim sam situacijama čula kako je jednostavno nepojmljivo za feštu biti sam. Posjećivanje i okupljanje obitelji uz hranu vrlo je važan element ove proslave. Ovu praksu u osnovi možemo smatrati religijskom, ali istraživanje upućuje na šira društvena značenja koja su ključna za očuvanje identiteta ove zajednice. Kukljicu, poput mnogih drugih (ne samo) otočnih mjesta u Hrvatskoj, obilježava snažan kontrast između zimskih i ljetnih mjeseci. S obzirom na to da demografski trendovi iseljavanja i depopulacije snažno pogađaju ovu zajednicu, ovi dijelovi prakse imaju vrlo jako značenje jer privlače i privremeno okupljaju raspršene članove zajednice te obnavljaju povezanost s mjestom i ljudima.

¹³ U Kukljici se govori „kukljiška“, dok je u standardnom hrvatskom jeziku pravilno govoriti/pisati „kukljička“.

U kontekstu ovog istraživanja važno je naznačiti kako postoji više načina na koje se 5. kolovoza u Kukljici shvaća i imenuje. Mještani Kukljice najčešće upotrebljavaju termin „procesija“ kada govore o prvom, vjerskom dijelu dana i događaja. Pod time se misli na vrijeme od trenutka kada u procesiji kreću od središta mjesta i župne crkve sv. Pavla pješice do brodova, a potom i putovanje brodom do uvale Ždrelašćica. Procesija obuhvaća i povratak iz zavjetne crkve s kipom Gospe od Sniga ponovno do župne crkve. Veoma učestao izraz je (*naša*) *fešta*, a mještani ga upotrebljavaju kada govore o danu 5. kolovoza općenito, odnosno kada u određenom govornom kontekstu uključuju i zabavni dio programa koji slijedi popodne nakon vjerskog. *Kukljiški sajon* također je i dalje prisutan izraz, ali rijetko u suvremenom svakodnevnom govoru. U Rječniku govora mjesta Kukljice prijevod riječi *sajon* je „...*sajam, tržni dan, blagdan Gospe od Snijega u Kukljici: svi gremo na sajan.*“ (Maričić, 2000: 261). Međutim, hodočašće se upotrebljava češće iz perspektive onih ljudi koji u Kukljicu dolaze u zoru na dan Gospe od Sniga. Mnogo ih ovom prilikom pješaci iz drugih mjesta na otoku (primjerice iz Preka, Kali, Ugljana itd.), makar postoje i mještani koji pješace od svoje kuće u zavjetnu crkvu (neke žene i bosonoge), kako bi sudjelovali na misi.

Prema John Eadeu, raspravljati o terminu hodočašća nije jednostavno. S obzirom da to da autor dolazi iz engleskog govornog područja navodi termin *pilgrimage* za koji u nekim drugim jezicima ne postoji potpuno podudarna istoznačnica. Također, značenje te riječi prema autoru varira u odnosu na različite kontekste, pa čak i unutar iste vjerske tradicije kao što je rimokatoličanstvo ne postoji isključivo jedna definicija hodočašća. Osim što se u teološkim raspravama priznaje popularnost hodočašća ili putovanja do svetih mjesta i od njih te izvođenja određenih vjerskih obreda na tim mjestima, uz to se govori i o važnosti unutrašnjeg hodočašća (povezanog s unutarnjim stanjima, primjerice u redovnika, mistika i sl.), te moralnog hodočašća u smislu prakticiranja poslušnosti Crkvi u svakodnevici. John Eade zaključuje da je navedenim vrstama hodočašća zajedničko to što postoji proces kretanja i bavljenje svetim što podrazumijeva interakciju mjesta, osobe i različitih praksi koje mogu uključivati osjetila, materijalnu kulturu, usmene i pisane tradicije. Uz to je jasno da se privlačnost svetih mjesta i ljudi te povezanih praksi ne može istraživati isključivo putem institucionalne religije (Eade 2018: 1). Prema Simonu Colemanu, istraživati hodočašće značilo bi biti svjestan onoga o čemu određeni autor misli da govori kada definira navedeni fenomen, ali bez pretpostavke da ćemo s vremenom kolektivno postići sve precizniji ili univerzalno primjenjiv skup kriterija kojima ćemo pričvrstiti fenomen hodočašća. Naime,

vrste ponašanja zbog kojih antropolozi ljude smatraju hodočasticima neminovno će se mijenjati tijekom vremena (Coleman 2002: 362), jer je riječ o fluidnom fenomenu koji je vrlo prilagodljiv različitim promjenama.

Prilog 6: Djevojke u bijelom podižu kip Gospe od Sniga prije ulaska u brodsku procesiju, 2020. (autorica)

4.4 Istraživanje prakse štovanja Gospe od Sniga tijekom COVID-19 pandemije

Prvi doticaj s Kukljicom i ovim etnografskim istraživanjem dogodio se u specifičnim okolnostima. Naime, tijekom ljeta 2020. godina pandemija COVID-19 bila je i dalje prisutna i aktualna. Nekoliko dana prije hodočašća te godine, Općina Kukljica izdala je upute mještanima o pravilima za provođenje događaja. Upute su bile dostupne na oglasnoj ploči ispred općinske zgrade i navodile su da procesija mora biti organizirana u skladu sa službenim mjerama i ograničenjima vezanim uz COVID-19. Mještanima je preporučeno da sudjeluju

koristeći se vlastitim brodovima i automobilima ili da idu pješice, umjesto da se voze uobičajenim većim turističkim i ribarskim brodovima koji mogu prevesti velik broj sudionika. Iako vlasnicima većih brodova nije bilo zabranjeno sudjelovati, bili su zamoljeni da ograniče broj putnika, evidentiraju njihova imena te osiguraju poštovanje obveze nošenja maski. Tijekom mise i kratke procesijske šetnje nakon povratka u crkvu preporučena je udaljenost od 1,5 metra. Inače, u „normalnim“ okolnostima, ukrcaj na brodove teče spontano, a brodari slobodno prevoze koliko god putnika žele. Usto, brodarima je čast prevoziti mještane koji sudjeluju u procesiji. Nova pravila izazvala su zbunjenost i nelagodu među mještanima, od kojih su neki do posljednjeg trenutka oklijevali hoće li sudjelovati u izmijenjenim okolnostima. Situacija se činila neizvjesnom, a očekivala sam da ću se spontano pridružiti vožnji brodom kao i ostali mještani. Posjetila sam Turističku zajednicu kako bih se raspitala o brodarima, želeći saznati više o trenutačnoj situaciji i pokušati osigurati mjesto na nekom od brodova. Kada sam telefonom razgovarala s jednim od brodarka, rekao je da nije siguran hoće li uopće prevoziti putnike zbog trenutačne situacije, što me ozbiljno zabrinulo i poteknulo da se zapitam hoću li uopće moći sudjelovati u brodskoj procesiji. Opisana atmosfera za mene je tada značila popriličan metodološki izazov. Ton i riječi brodarka odavali su njegovu nervozu i neodlučnost, što sam poslije primijetila i kod drugih brodarka kada su počeli ukrcavati ljude na svoje brodove. Cjelokupna situacija potaknula me na razmišljanje o drugim rješenjima, stoga su moj mentor i kolegica odlučili organizirati vlastiti prijevoz kako ne bismo morali ovisiti o opisanoj situaciji. Mnogi sudionici pridržavali su se službenih pravila i nošenja maski, no nije bilo strogo brojanja i evidentiranja putnika. Stoga je bilo teško procijeniti koliko je ljudi sudjelovalo u hodočašću te godine, a poslije nisu postojali službeni podaci o tom broju. Održavanje fizičke udaljenosti među putnicima na brodovima bilo je gotovo nemoguće, s obzirom na specifičnosti putovanja morem. Ipak, neki ugostiteljski objekti u Kukljici nastavili su s radom, unatoč otkazivanju zabavnog programa koji su inače organizirali Općina i Turistička zajednica, čime su i dalje pridonijeli obilježavanju proslave.

Prilog 7: Prenosnje kipa Gospe u brod „Gof“ 2020.godine (autorica)

Prilog 8: Vraćanje iz brodske procesije s kipom Gospe 2020.godine (autorica)

Sljedeće godine, na sjednici Općinskog vijeća Kukljice održanoj 27. srpnja 2021. godine, raspravljalo se o organizaciji proslave Gospe od Sniga, na kojoj je prisustvovao i župnik. Na dnevnom redu bilo je navedeno da će se procesija održati uz poštovanje mjera javnog zdravlja. Župnik je potvrdio da će se sve mjere uzeti u obzir tijekom procesije, no iz transkripta nije potpuno jasno je li postojao konkretan plan za njihovu primjenu ni koje su mjere bile razmatrane u vezi s događajem. Kao i prethodne godine, činilo se da su službena pravila bila poštovana, a unatoč otkazivanju službenog zabavnog programa, lokalni barovi preuzeli su odgovornost za pružanje svojih usluga tijekom noći. Čini se da su članovi lokalne zajednice željeli zadržati kontrolu nad organizacijom ove lokalne prakse, što je bilo važnije od pokušaja da se ona ograniči ili strukturira. Reakcija na pandemiju jasno je pokazala želju lokalnog stanovništva da sačuva bit hodočašća i ono što im to znači (Roszak i Huzarek 2022: 1). U proslavama održanima tijekom 2021. i 2022. godine nisam otkrila ništa novo u odnosu na ono što sam primijetila 2020. godine, što je sugeriralo na to da se proslava nije temeljno promijenila unatoč vanjskim pritiscima. Drugim riječima, svi strukturni elementi hodočašća bili su očuvani, uz dodatne službene mjere vezane uz pandemiju COVID-19. Održavanje hodočašća, koje je u izvedbi ostalo gotovo nepromijenjeno, također upućuje na značenje i stabilnost religijskog aspekta ove proslave. Navedeno sugerira da je vjerski element jezgra cjelokupnog događaja, koji zadovoljava simboličke, religijske i društvene potrebe lokalne zajednice, a zabavni je aspekt mnogo nestabilniji i može se u iznimnim situacijama, poput pandemije i ukinuti, dok vjerski aspekt ipak opstaje. Otkazivanje zabavnog dijela (fešte) bila je odluka institucija, a mještani su, u odgovoru na zabranu, preuzeli odgovornost da zadovolje i tu potrebu. Osim što je za Kukljičane fešta važna u smislu proslave, zabave i čašćenja, to je i ekonomski važna prilika za dio mještana koji su uključeni u njezine aktivnosti.

Nastavak slavlja u „normalnim” okolnostima inače bi započeo isti dan kasnije poslijepodne i smatra se zabavnim dijelom programa i proslave. Turistička zajednica i Općina Kukljica obično organiziraju razne aktivnosti poput utrka tovara, skidanja pršuta s jarbola i igre potezanja konopa, u kojima većinom sudjeluju mladi mještani. Međutim, tijekom istraživanja u razdoblju pandemije COVID-19 – 2020. i 2021. godine, zabavni program službeno je bio odgođen, dok se religijska praksa održala uz poštovanje određenih restriktivnih mjera, ali bez većih izmjena u strukturi izvedbe. Navedno upućuje na stabilnost i otpornost crkveno-vjerskog aspekta prakse, koji se pokazao kao jezgra cjelokupnog događaja. Unatoč tomu, ugostitelji su preuzeli odgovornost i svojim radom omogućili djelomičnu zabavu i time

zadovoljili potrebe mještana i posjetitelja. Primjer ove prakse u kontekstu pandemije ukazao je na otpornost manjeg hodočasničkog mjesta lokalnog značaja, koje se održalo unatoč neizvjesnom razdoblju i globalnoj krizi. Mještani su u opisanoj situaciji pokazali odlučnost u tome da očuvaju praksu koja im je od iznimne važnosti, bez obzira na nepovoljne okolnosti (Pojatina, 2023: 10).

U slučaju hodočašća Gospi od Sniga u Kukljici, broj sudionika nesumnjivo je manji u usporedbi s hodočašćima u drugim nacionalnim i međunarodnim svetim mjestima. Osim toga, praksa štovanja Gospe od Sniga održava se samo jednom godišnje, a najveći broj sudionika dolazi iz lokalne zajednice, čiji članovi ne moraju putovati kako bi sudjelovali u ovoj praksi. Suprotno tomu, veća hodočasnička mjesta često uključuju putovanja s dalekih udaljenosti i aktivna su cijele godine. Mještani Kukljice nastavili su praksu koja se provodila prije pandemije, slično onima koji sudjeluju u hodočašćima povezanim sa svetim Pavlom u Grčkoj (vidi Tsironis 2022). Navedeno opovrgava pretpostavke nekih prethodnih autora koji su predviđali porast izolacionizma i moguće smanjenje hodočašća u korist individualnih duhovnih iskustava (Roszak i Huzarek 2022:5). U ovom primjeru vidi se kako su ovakve lokalne prakse otporne unatoč izazovnim vremenima, poput pandemije COVID-19. Slučaj Kukljice tijekom tog razdoblja podržava tvrdnju Tsironisa (2022) koji opisuje grčki primjer kako manja mjesta i hodočašća lokalne važnosti nisu podložna trenutačnim trendovima pokazuju otpornost u teškim situacijama (2022:2, 5). Velika hodočasnička mjesta percipirala su se kao visokorizične lokacije zbog širenja zaraze prema zdravstvenim mjerama pandemije, što je dovelo do njihova privremenog zatvaranja. Opisana situacija pridonosi dubljem razumijevanju lokalnih svetih mjesta. Za razliku od velikih međunarodnih svetišta, koja su bila izložena rizicima na globalnoj razini, lokalna praksa u Kukljici pokazala je znatnu otpornost na globalne tendencije. U primjeru Kukljice nije bilo rasprave o otkazivanju vjerskog dijela događaja ili prelasku na *online* okupljanje vjernika. Također, ponašanja iz razdoblja prije pandemije nisu se morala drastično mijenjati, a neki lokalni stanovnici ipak su pokazali neovisnost u donošenju odluka.

Osim toga, proslava Gospe od Sniga simbolizira kontinuitet lokalne zajednice, koji je bio ugrožen pandemijom COVID-19, ali je ipak ostao stabilan zahvaljujući predanosti kukljičke zajednice. Ian Reader (2004), istražujući hodočašće u Shikoku, pokazao je dotad novi način pristupanja hodočašću i njegova razumijevanju, koji je primijenjiv u kontekstu istraživanja hodočašća u Kukljici. Naime, u dotadašnjoj literaturi prije Readera hodočašću se većinom

pristupalo kao temporalnom fenomenu, koji se odvija u ograničenom vremenu, koje se na neki način suprotstavlja svakodnevnom životu, koje se događa „tamo negdje“ te se pretpostavljalo da ljudi imaju tendenciju odlaziti na hodočašća koja su vrlo udaljena od njihova doma. Kroz takav primjer koncepti doma i svetog mjesta doveli su se u gotovo suprotan odnos, odnosno u binarnu opoziciju, što se kod Shikokua ne može primijeniti, jer je Readerovo istraživanje pokazalo da postoje tzv. „stalni hodočasnici“ koji život posvećuju upravo tom hodočašću te se zbog toga ondje nastanjuju. Kod Shikokua, a tako i Kukljice, nailazimo na drukčiji primjer – većinu sudionika čini lokalno stanovništvo. Zato će Reader za Shikoku reći da bez obzira na to što je odavno doseglo razinu nacionalnog hodočašća, to ne isključuje činjenicu da je ono ponajprije lokalno hodočašće. Lokalni ljudi, a tu se misli i na lokalnu vlast, akteri su koji su kroz povijest tog hodočašća bili ključne figure u njegovu održavanju, kao i svih praksi koje se u tom kontekstu odvijaju te i danas čine većinu hodočasnika. Iako je istraživanje prakse tijekom pandemije COVID-19 bilo izazovno, otkrilo je aspekte ovog hodočašća koji su važni u svakodnevnom životu lokalne zajednice, uključujući i one koji se privremeno vraćaju u Kukljicu. Velik dio lokalne zajednice proslavu doživljava iznimno ceremonijalnom i posebnom. Ona se izdvaja iz svakodnevnog života, ali je također duboko utkana u svakodnevnicu, jer su glavni akteri lokalni ljudi koji nastavljaju tradiciju i aktivno pripremaju sve što je potrebno za taj događaj. Odlučnost, ustrajnost, želja i potreba sudionika da zadrže praksu u njezinu uobičajenom obliku nadmašili su rizike i neizvjesnost povezane s pandemijom. Stoga se može zaključiti da pandemija u slučaju Kukljice nije znatno utjecala na nastavak vjerske prakse, nego je umjesto toga poslužila kao katalizator za jačanje zajedničkog identiteta i tradicije unutar lokalne zajednice. Ova otpornost na vanjske pritiske naglašava važnost hodočašća kao kulturnog i duhovnog fenomena koji povezuje članove zajednice i održava povezanost s lokalnim naslijeđem i identitetom.

Prilog 9: Žene prilaze kipu Gospe od Sniga, 2021. (autorica)

Prilog 10: Djevojke u bijelom odnose kip Gospe od Sniga u brod, 2021. (autorica)

Prilog 11: Žene tijekom povratka brodom u Kukljicu, 2022. (autorica)

Prilog 12: Vožnja u brodskoj procesiji na povratku u Kukljicu (autorica)

Prilog 13: Vožnja brodom u procesiji (autorica)

Prilog 14: Unošenje kipa Gospe od Sniga u župnu crkvu sv. Pavla, 2020. (autorica)

5 METODOLOGIJA

U trenutku dolaska na teren, Kukljica je za mene bila potpuno nepoznat svijet. Nakon što sam nekoliko dana provela u statusu stranca i vrijeme posvetila u otkrivanju fizičke okoline, upoznala sam osobu koja je bila do kraja istraživanja prisutna u procesu kao glavna poveznica sa svijetom Kukljice. Riječ je o osobi koja mi je mnogo pomogla u početnim fazama istraživanja i olakšala mi proces uspostavljanja kontakta s određenim članovima zajednice što je dovelo do umrežavanja. Neki mještani s kojima me povezala poslije su postali i moji sugovornici. Svakoj osobi s kojom sam razgovarala govorila sam o projektu i svojoj poziciji istraživača, kao i o njihovoj potencijalnoj ulozi sugovornika. S obzirom na to da je Kukljica mala zajednica, informacije takva tipa prilično su se brzo proširile pa sam relativno brzo postala prepoznata od zajednice.

Dakle, početni metodološki izazovi terenskog istraživanja djelovali su iz pozicije autsajdera u procesu ulaska u teren koji inherentno obilježava kompleksnost. Druga razina izazova djelovala je u kontekstu potencijalnih istraživačkih ograničenja zbog tada aktualne pandemije COVID-19 (Pojatina, 2023) o kojoj je već bilo riječi. Naime, pandemijska situacija nije bila podržavajuća u kontekstu ostvarivanja (novih) kontakata, naprotiv – poželjno ponašanje tada je više išlo u smjeru izbjegavanja navedenog. Pomalo kontradiktorno činjenici da je u Kukljici tada zapravo vladala poprilično intenzivna atmosfera. Ondje tijekom ljetnih mjeseci boravi znatno veći broj ljudi u usporedbi s ostatkom godine, a zbog dominacije turističkih djelatnosti, događa se da su mještani prezaposleni što je dovelo do smanjene mogućnosti pristupa koja je dodatno bila produbljivana pandemijskim okolnostima¹⁴. S obzirom na opisanu situaciju koja me zatekla u mjestu, na spomenutu kaotičnost, nije bilo jednostavno ni ugodno odmah, naglo i spontano s mještanima ući u komunikaciju. Od istraživača se u procesu ulaska u teren i dobivanja pristupa zahtjeva fleksibilnost i upornost, no mora paziti da ne pretjera i da nije pritom naporan.

¹⁴ Više o temi provođenja etnografskog istraživanja religijske prakse lokalnog značenja u kontekstu pandemije COVID-19 pisala sam u članku *A Local Pilgrimage in The Context of the COVID-19 Pandemic: The Case of Our Lady of the Snows in Kukljica, Croatia* dostupnim na poveznici: <https://www.mdpi.com/2077-1444/14/9/1186>

Prilog 15: Isplovljavanje „u lignje“ sa sugovornikom (autorica)

Naime, provođenjem vremena među zajednicom istraživač nastoji postići percepciju o sličnosti između sebe i grupe, jer cilj mu je da ga se s vremenom prepoznaje kao nešto poznato (Atkinson i Hammersley 2005: 39). No, neovisno o pandemiji COVID-19 koja je mogla utjecati na proces povezivanja s mještanima, važno je uzeti u obzir da se ovo istraživanje provodilo u maloj, gusto premreženoj zajednici te da pokušaj pristupanja izvana ne može biti zajamčen. To su istraživanja koja zahtijevaju upornost, strpljenje, prihvaćanje neizvjesnosti, promišljanje strategija u procesu umrežavanja uz pomoć pojedinaca koji omogućuju ulaz u određene dijelove terena što katkad zahtjeva i ponavljanje pokušaja ulaska u određene aspekte zajednice (Feldman i sur. 2003: 55,57). Važno je prihvatiti da čak i kada se pristup određenom aspektu terena i ostvari to ne jamči da će ostati otvoren, već je nužno raditi na njegovu održavanju. Osim toga, u procesu dolaženja do podataka tijekom etnografskog istraživanja nekad je potrebno i pregovaranje, u smislu suptilnog manevriranja u poziciji iz koje je moguće dobiti određene podatke (Atkinson i Hammersley 2007: 61).

Mnogo podataka predstavljenih u ovom radu prikupljeno je tehnikom sudioničkog promatranja, koja se može definirati kao „dugoročno intimno angažiranje s grupom ljudi koji su nam nekada bili stranci, kako bismo što cjelovitije upoznali i iskusili svijet iz njihove perspektive i djelovanja“ (Shah 2017: 51). Sudioničko promatranje ima četiri glavna obilježja: (1) dugotrajno trajanje ili dugoročni angažman; (2) može otkriti društvene odnose skupine

ljudi; (3) holizam; i (4) uključuje dijalektički odnos između intimnosti i otuđenosti (Shah 2017: 51). Do antropološkog znanja dolazimo uz dijeljeno društveno iskustvo, stoga uči u „svjetove“ ili prostore načinjene od ljudi i akcija moguće je jedino vlastitim iskustvom (Hastrup 1994: 17). Antropološko znanje započinje u dijeljenju društvenog iskustva te dokumentiraju druge stvarnosti, ali tu ne završava. Svijet se mora objasniti riječima, što uvijek uključuje i redukciju te određeni stupanj distorzije, jer se „stvarnost živi, a ne priča ili piše“ (Hastrup 1994: 59). Antropolog koji proučava društvene odnose i akcije nužno se mora osloniti na svoje vlastito iskustvo kako bi ih razumio, te je kao terenski istraživač neizbježan dio radnje koju proučava (Hastrup 1994: 60). Iskustvo realnosti u kojoj smo privremeno bili dio upućuje na to da ne možemo odvojiti materijalnost od značenja (1994: 18). One su simultanosti u svijetu u kojem živimo i kao takve upisuju se u etnografa koji privremeno dijeli svijet drugih. Upravo ta simultanost čini stvarnu prisutnost u drugom svijetu što je preduvjet za pisanje kulture (Hastrup 1994: 18,19).

U ovom radu povremeno su korišteni i autoetnografski elementi u obliku selektivnih i retroaktivnih opisa prošlih iskustava, koji se koriste za isticanje nekih subjektivnih i transformativnih trenutaka koji su znatno utjecali na istraživača (Ellis et al. 2011: 275). Pisanje bilješki i opisivanje osobnih dojmova, nesigurnosti i procesa kroz koje sam prolazila u poziciji istraživačice pokazalo se ključnim, osobito prilikom prvog ulaska na teren. Ove refleksije omogućile su mi da bolje shvatim svoj položaj i dinamiku unutar zajednice koju istražujem, a također su poslužile kao temelj za daljnje istraživačke strategije i planove. Važno je napomenuti da su mnogi alati za istraživanje religijskih praksi, osobito kvalitativne metodologije, tada bili ozbiljno ugroženi u kontekstu socijalne distancije. Ključne etnografske tehnike, poput promatranja i intervjua, postale su izazovne zbog smanjenja međuljudskih interakcija i društvenih okupljanja (Webb et al. 2000).

Ova situacija zahtijevala je prilagodbu pristupa, a zapisivanje osobnih dojmova pomoglo mi je u identificiranju i analizi tih izazova te u prepoznavanju načina za produbljivanje razumijevanja lokalnih religijskih praksi unatoč određenoj fizičkoj distanciji. Navedeno je produbilo refleksivnost te omogućilo otkrivanje važnosti zajedništva i tradicije u trenutku promijenjenih okolnosti i krize kao što je tada bila pandemija. Ti su procesi uvelike utjecali na metodologiju rada te na promišljanje značenja vjerskih praksi za društvene odnose u (manjoj) otočnoj zajednici.

Istraživati hodočašće kompleksan je zadatak koji podrazumijeva pokušaje ulaska u toliko naizgled malih procesa koji se razvijaju istodobno. To su procesi koji čine svakodnevicu istraživane zajednice, a njihovo upoznavanje vodi do razumijevanja konteksta koji podupire održavanje hodočašća. Naime, ljudi kreiraju hodočasničko mjesto (Dubisch 1995: 36). Društveni procesi slikovito se premrežavaju unutar fenomena hodočašća, prolaze kroz gotovo svaki aspekt zajednice, a ta kompleksnost inherentna je subjektu istraživanja – temi hodočašća (Dubisch 1995: 3). Naime, mjesto hodočašća možemo promatrati kao sredstvo kojim dolazimo do saznanja i razumijevanja o širim kulturnim, društvenim i političkim procesima u suvremenom svijetu, tako da ni jedno istraživanje hodočašća ne može biti samo i isključivo o pojedinačnom hodočasničkom mjestu. Hodočasničko mjesto može se razumjeti s pomoću široke palete ponašanja, sadržava i utjelovljuje mnogo značenja te ga možemo promatrati kao manifestaciju mnogih drugih aspekata društva – povijesnog, društvenog, religijskog i ekonomskog, što se naravno u određenim mjerama može odnositi i na druga mjesta antropološkog terena (Dubisch 1995: 7). Ulaženje u širinu različitih aspekata življene svakodnevice zajednice, dakle, pridonosi razumijevanju kompleksa fenomena hodočašća iznutra. Naime, u ovo istraživanje krenula sam pod pretpostavkom da su društveni odnosi osnova koja leži u temelju održavanja ove prakse. Društveni odnosi pritom su živi i promijenjivi, jer se u njima stalno događaju pregovori, borbe i dogovori. Istraživati „iznutra“ pokušaj je razumijevanja premreženosti razmišljanja i akcija ljudi koji na neki način sudjeluju u ponavljanom stvaranju prakse. Njihovi odnosi nisu statični, no možemo nastojati „uhvatiti“, staviti u odnos, a potom interpretirati određene trenutke kojima smo svjedočili kao antropolozi i istraživači u jednom ograničenom razdoblju istraživanja.

Prilog 16: Sudjelovanje u ukrašavanju kipa Gospe od Sniga s mještankama, 2024. (autorica)

Članovi zajednice svojim radnjama i ulogama posljedično utječu na funkcioniranje zajednice, pa tako naposljetku i na odražavanje prakse hodočašća. S obzirom na to da je riječ o društvenim prostorima, promatram ih kao fluidne, fragilne i promjenjive pod pretpostavkom da članovi određenih skupina mogu aktivno producirati, ali i pregovarati, moguće i promijeniti svoju poziciju, ulogu i interes koji ih je za istu skupinu vezao. S prethodno opisanim vrlo usko povezana je i činjenica da je za svaku skupinu potreban novi, poseban ulaz s obzirom na to da svaka ima svoja pravila i načine funkcioniranja. Iz metodološki relevantnog gledišta, pristup svakoj skupini zahtijevao je nova promišljanja, planiranje i različite načine pokušaja povezivanja s njezinim akterima, često uz pomoć pojedinaca koji nisu dio promatrane skupine. U tom smislu potrebno je imati nekoga tko pripada zajednici, koja može stajati uz istraživača, odnosno osobu koja će pomoći istraživaču u izgradnji mreže ljudi (Feldman et al. 2003:55). Prva kontakt-osoba koju sam već ranije spomenula, poznanstvom i dobrim odnosom povezana je s mnogo različitih aktera u području koje istražujem. Tako mi je pomogla otvoriti određene krugove ljudi, te je iz moje perspektive bila poveznica između najvećeg broja različitih svjetova Kukljice, osoba kojoj sam se mogla

vraćati kada bi se ukazala potreba. Pristupiti zajednici dakle nije jednokratni proces, već se pristup svakom pojedincu promatra kao ponavljani pokušaj dobivanja pristupa (Atkinson i Hammersley 2007: 57).

U istraživanju prakse štovanja Gospe od Sniga u Kukljici ponajprije polazim od ideje da su u njezinu temelju društveni prostori koje čine ljudi povezani zajedničkim karakteristikama i/ili interesima. Pritom te grupe ne karakteriziram kroz strogu i vrlo omeđenu kategorizaciju, nego ih ocrtavam kao fluidne prostore koji koegzistiraju s drugim prostorima, koji se s drugim prostorima premrežavaju, ali koje u određen „prostor” povezuje zajednička uloga, interes, motivacija te u tim prostorima barem privremeno postoje kada za to postoji potreba. Riječ je o prostorima koji mogu biti vezani uz instituciju kao što je Turistička zajednica, Općina i Crkva, ali i ne moraju.

Vodeći se idejom da odnosi leže u pozadini istraživanog hodočašća metaforički rečeno pristupam im kao „pogonu“ koji pokreće ovu praksu svaki put iznova. Istražiti praksu štovanja Gospe od Sniga u Kukljici za mene je značilo na prvoj razini istražiti i razumijeti određene članove zajednice kao pojedince, potom uloge koje zauzimaju u kontekstu funkcioniranja zajednice i prakse hodočašća, a onda i odnose koje stvaraju s drugim članovima zajednice. Velik dio tih odnosa nalazi se u prostorima koji nisu lako dostupni i otvoreni osobi koja dolazi istraživati zajednicu iz pozicije *outsidera*. Potrebno je mnogo vremena, razgovora, promišljanja i povezivanja da bi netko iz te pozicije stekao određene dozvole, povjerenje i da bi mu bio omogućen ulaz u prostore koji nisu otvoreni čak ni svim članovima zajednice. To su uglavnom prostori sačinjeni od manjeg broja ljudi koji su u nekom trenutku života prihvatili ulogu koju nose u kontekstu hodočašća. U istraživanje također polazim od shvaćanja da je istraživač „kanal“ kroz koji prikupljena saznanja prolaze, iz čega proizlazi da je rezultat njegova rada obojen vlastitim dojmovima, osjećajima, razumijevanjem informacija prikupljenim na terenu, što se očituje u krajnjem proizvodu njegova rada – etnografiji. Moglo bi se reći da je glavna tehnika prikupljanja građe u ovakvim istraživanjima promatranje sa sudjelovanjem zapravo pozicija između bivanja odvojenim i bivanja stopljenim s terenom. Emocije, angažiranost, borba koju antropolog prolazi na terenu između različitih pozicija intrinzični su dijelovi antropološkog rada u čemu se temelji antropološko razumijevanje i pisanje (Dubisch 1995: 16).

Činjenica je i da osobne i društvene karakteristike istraživača, te svi obrasci koji iz navedenog proizlaze u procesu povezivanja s ljudima, pa tako u istraživanju općenito, mogu biti

krucijalne. Atkinson i Hammersley tvrde da dob istraživača u nekim situacijama može biti prednost, jer smatraju da je mlađoj osobi - početniku lakše funkcionirati u marginaliziranoj poziciji outsajdera, ali i prihvatiti ulogu „prihvatljive nekompetencije“ (Lofland, 1971). Takav položaj prema mišljenju autora zapravo je dobar, jer gledanjem, postavljanjem pitanja, pravljnjenjem grešaka etnograf može steći dobar uvid u društvenu strukturu okružja u kojem se nalazi i tako razumjeti kulturu istraživanih. Usto, istraživač ne može pobjeći od implikacije roda – od načina na koji rodna pozicija katkad onemogućuje određene aktivnosti i situacije, dok istodobno otvara neke druge (Atkinskon i Hammersley 2007: 74,78). Žene u Kukljici čine velik dio aktivnih u kontekstu organizacije i održavanja istraživane prakse. U tom smislu postoje podskupine koje su isključivo ženske (djevojke u bijelom, žene koje ukrašavaju Gospin kip, žene koje pjevaju na brodu), stoga smatram da je moje pripadanje istoj rodnoj kategoriji bila olakšavajuća karika. Muškarci, primjerice, uopće nemaju pristup praksi oblačenja i ukrašavanju kipa, a meni je kao ženskoj osobi ipak bio omogućen pristup.

Prilog 17: U druženju sa sugovornicima (autorica)

Tehnika promatranja sa sudjelovanjem omogućila mi je pristup emocijama, što smatram važnim aspektom istraživanja. No, kao i kod Jill Dubisch (1995), nije mi bilo jasno mogu li dopustiti da emocije imaju određenu ulogu u profesionalnom razumijevanju onoga što

istražujem. Dubisch objašnjava kako je tu emotivnost smatrala preprekom kojoj nije htjela dati veliku pozornost u opservacijama i razumijevanju, međutim spoznala je da ono što istražuje i doživljava na terenu ima snažan emocionalni naboj, i za nju, i za druge sudionike (1995:31), što je bilo primjetno i u mojem istraživanju. Osvještavanje vlastitih emocija tijekom terenskog istraživanja bilo je pomoćni alat u razumijevanju situacija koje su se oko mene događale putem vlastitih reakcija, pomogle su u izradi strategija za poduzimanje daljnjih koraka te su imale pozitivan učinak u povezivanju s kazivačima i produbljivanju naših odnosa. Prepoznajući svoje emocije, antropolog može prijeći most prema „drugom“ ili se barem naći na pola puta (Danfort 1989, prema Dubisch 1995: 16). S obzirom na prirodu fenomena kojeg sam istraživala, a poslije i involviranost u jedan aspekt pripreme za realizaciju ove prakse, približila sam se istraživanima na razini koja nije bila uvijek i isključivo verbalna. Smatram da je navedeno dovelo do povezivanja, pogotovo s onima koji su usko vezani uz djelovanje crkve u Kukljici. Naime, tijekom terenskog istraživanja nisam stekla dojam da tim članovima zajednice moram na neki način dokazati da sam praktični vjernik kako bih zadobila povjerenje ili kako bi me legitimizirali. Moje ponavljano pojavljivanje u mjestu u vrijeme njima ključnog (vjerskog) događaja, osnovno znanje te interes koji sam iskazivala za nešto što je njima vrlo važno, dalo mi je legitimitet i omogućilo ulaz u pojedine aspekte zajednice tijekom vremena.

Antropolozi stoga ne uče samo verbalno, nego putem svih osjetila, tijelom koje je u gibanju, u svojoj totalnoj praksi (Okely 1992:16). Polazim od mišljenja da svako terensko etnografsko istraživanje, osim verbalne komunikacije uključuje niz neverbalnih signala i poruka koji su nužni u razumijevanju okoline u kojoj se istraživanje provodi. Stoga je etnografski podatak katkad „samo“ pogled, pokret rukom, izbjegavanje pogleda ili razgovora ili jednostavno osjećaj koji je u nama kao istraživačima nastupio u određenom trenutku ili susretu s nekom osobom ili situacijom. Stoga smatram da se uspostavljanje odnosa s ljudima koji, međuostalim, čine naš teren, ne odvija isključivo kroz izrečeno, u obliku, primjerice, intervjua i/ili neformalnog razgovora. Sarah Pink (2009) konceptom senzorne etnografije ističe upravo važnost osjetila kojima prikupljamo informacije iz okoline u kojoj se nalazimo te smatra da putem osjetila izgrađujemo načine na koje živimo, razumijemo i komuniciramo, stoga su ona temeljna u kontekstu uspostavljanja društvenih odnosa. Slijedom toga, polazim i od Ingoldove (2011) interpretacije kako bi opažati okolinu značilo povezati se u umreženost tokova i kretanja koji pridonose našem neprekidnom oblikovanju (2011: 88). Naime, umještanjem u

okolinu, putem osjetila se povezujemo (ne samo s ljudima), stoga ne treba zanemariti činjenicu da je okolina svijet u kojem živimo, a ne samo svijet kojeg promatramo. Iskustvo promatranja oblikuje ono što vidimo našim očima, uši su nam usklađene sa zvukovima koji su nam važni, tijelima dotičemo na načine koja su naučila na određene pokrete, a mirisi mogu probuditi razne uspomene (Ingold 2011: 95). Društveni i fizički susreti uključuju osjetilnu intersubjektivnost u čemu možemo govoriti o ulozi osjetilne percepcije u načinu na koji interpretiramo i interagiramo s drugima, o važnosti osjetilne intersubjektivnosti u razumijevanju susreta istraživača i istraživanih, te u dijeljenju osjetilnih iskustava sa istraživanimi u pokušaju razumijevanja njihovih iskustava u želji za komunikacijom o tim iskustvima s istraživanimi putem dijeljenja tih iskustava (Pink 2009: 54).

Svaki susret s drugim ljudima i okolinama zapravo je jedinstvena i neponovljiva situacija te čak i ponavljani susreti s istim osobama nikad nisu jednaki prethodnima, stoga polazim od ideje kako identitet nastaje u društvenim interakcijama. Ovdje se nadovezujem na Sarah Pink (2009) koja objašnjava kako se samoidentifikacija stalno ponovno pregovara između više subjektiviteta u situacijama susreta i ulazanja u odnos s drugima. Iz mnogih vlastitih terenskih iskustava i osvještavanjem vlastitih osjetilnih predodžbi i reakcija iz okoline mogu se povezati s autoričinom postavkom kako osjetilno iskustvo i percepcija čine dio susreta koji omogućuje dublje razumijevanje društvenosti koja proizlazi iz našeg smještanja u određeni prostor. Drugim riječima, putem osjetila kojima doživljavamo susret neprestano se opetovano postavljamo i „prepravljamo“ u odnosu na druge u društvenim situacijama (Pink 2009: 55). U skladu s tim, katkad kao istraživači nužno prilagođujemo vlastita ponašanja određenim situacijama i tako svaki put iznova, u svakoj idućoj situaciji i susretu, ulazimo u izmijenjenu interakciju. Svi govorimo i pišemo s određenog mjesta i vremena, iz povijesti i kulture koja je specifična (Hall 1990: 222).

5.1 Faze terenskog istraživanja

Ovo poglavlje započinjem opisom vlastitog terenskog iskustva počevši od inicijalnog kontakta s lokalitetom. Terenski rad je proces stjecanja novih spoznaja u kojem je nužno učiti iz novih situacija i nekad privremeno napustiti ono što nam je svakodnevno i poznato. Mnogo je autora raznim metaforama nastojalo objasniti specifičnost pozicije antropologa na terenu uzimajući primjere iz osobnih iskustava. Metafore kojima sam se odlučila koristiti u ovom

poglavlju, koje proizlaze iz mog terenskog iskustva u Kukljici, progovaraju o proceduralnosti ulaska u teren. Riječ je o subjektivnom putu koji sam kao osoba morala proći kako bih pronašla i zadržala svoju poziciju u ulozi istraživačice na zadanom lokalitetu. Faze koje sam pritom definirala su odvajanje, prelaženje i uzemljenje.

Navedene faze uključuju određene poveznice s Arnold Van Gennepovom teorijom o ritualima prijelaza koji se sastoje od triju stadija: odvajanje, liminalnost i reintegracija. Van Gennepova teorija poslužila je kao inspiracija mojoj interpretaciji, kao i ona Victora Turnera koji navedeno primjenjuje na hodočasničko putovanje, smatrajući da hodočasnik prolazi stadije u postizanju osobne transformacije kojeg hodočasničko putovanje potiče, a cilj je duhovno napredovanje. Oslanjajući se na oba autora, američka antropologinja Jill Dubisch u hodočašću je pronašla rezonirajuću metaforu za objašnjenje same antropologije kao znanosti. U njezinu razumijevanju, na što ju je potaknulo istraživanje svetog mjesta u Grčkoj, terenski rad tako je vrlo sličan hodočasničkom putovanju u kojem antropolog prolazi stadije odvajanja, liminalnosti i naposljetku reintegracije te se poput hodočasnika, neminovno vraća promijenjen.

Mentalno se vraćajući vlastiti istraživački rad u Kukljici, počevši od inicijalnog kontakta s lokalitetom pa sve do krajnjeg stadija pisanja, u njihovu pristupu pronašla sam inspiraciju i strategiju za slaganje dojmova u određene faze procesa istraživanja. No, moram naznačiti da to nije bio linearan proces, stoga odvajanje faza više služi raspetljavanju „petlje“ dojmova i spoznaja proizašlih iz terenskog rada, a manje nekoj kronološkoj preciznosti. Definiranje faza koje slijede progovara, dakle, o procesu ulaska u teren.

2.1 odvajanje

„Otisnuti se od obale” ili isploviti, također može značiti početi, odgurnuti se, upustiti se. Svaka varijanta rezonira sa situacijom u kojoj sam se tada našla, kao vjerojatno svaki antropolog kojem doticaj s antropološkim terenom znači čin putovanja u lokalitet u kojem dotad nije bio. Otisnuti se na putovanje – tako izrečeno u mojoj percepciji uključuje dodatnu dimenziju svjesnosti da to nije „obično” putovanje, kao i svijest o tome da se iz niza razloga vrlo vjerojatno nećemo vratiti s tog putovanja potpuno jednaki. Rezonantno je i samo odmicanje od kopna za čiji kontekst se upotrebljava navedena sintagma, jer je moje putovanje

značilo putovanje na otok. Prelazak preko mora putem broda oduvijek je u čovjeku izazivao fascinaciju i vrlo često uključivao avanturističke kvalitete upravo radi toga što je to ambijent koji čovjeku nije potpuno prirodan niti mu je čovjek do kraja prilagođen. Za otočane je vožnja trajektom iz Zadra na Ugljan dio uobičajene svakodnevice u kojoj vjerojatno nema ničeg čudnovatog, novog ni avanturističkog jednostavno zato što je to prešlo u rutiniziranu radnju. No, s obzirom na to da sam tada počela već postupno preuzimati ulogu istraživača to putovanje brodom za mene nije bilo nimalo obično putovanje. Čak mi je i vrijeme provedeno na brodu bila nedovoljno da proces odvajanja od poznatog mentalno odradim do kraja. U brodu sam zapravo bila sama između dvaju svjetova – poznatog svijeta vlastitog života i nepoznatog svijeta Kukljice, tako da je to putovanje, taj prijelaz s jednog na drugo kopno za mene označavao odvajanje od vlastite svakodnevice i najavu skorog prelaska u ulogu istraživača.

Ta je vožnja predstavljala kratko preostalo vrijeme u kojem ta dva svijeta mogu percipirati kao odvojena, uzimajući u obzir da će se ti svjetovi vrlo brzo ispreplesti. Osjećala sam se izdvojeno i drukčije u toj masi putnika, preplavljena činjenicom da ću idućih nekoliko godina biti uronjena u neki drugi svijet kojem ću se vraćati. Tada sam osvjestila kompleksnost uloge u koju ću zakoračiti, stoga mi je vrijeme na brodu služilo da se još, bar nakratko, zadržim u onome što ću uskoro napustiti. Za mene je brod tada bio sredstvo koje me dovodi u doticaj s terenom, koji me svaki put iznova postavlja u ulogu antropologa. U navedenom kontekstu, opisala bih ga kao prostor u pokretu koji me sve više približavao novom svijetu, novoj ulozi, naposljetku novoj meni, a istodobno me odvajao od staroga. Bivanje u prostoru u kojem istodobno djeluju te dvije kontradiktorne „sile“ objašnjava specifičnost putovanja u ulozi antropologa.

Iz misli me prenulo nekoliko putnika koji su se žurili prema izlazu iz broda, a ja sam se čudila brzini protoka vremena putovanja. Premala udaljenost i premalo vremena provedenog na brodu za tako snažan osjećaj prijelaza, pomislila sam. Pristanak u luku Preko bio je trenutak kojeg se vrlo jasno sjećam. U masi putnika i otočana koji su me tada okruživali, već sam počela slutiti osjećaj usamljenosti. Gužva se vrlo brzo rasplinula te sam imala dojam da se jedino meni ne žuri i da sam samo ja ta koja nije sigurna koji mi je idući korak. Pogledom sam „ispratila” masu koja se raspršila u svim smjerovima, prošetala do autobusne stanice u potrazi za rasporedom, nakon čega mi se pogled vratio na luku i na trajekt koji je bio u odlasku. Scena koja mi se tada rastvorila pred očima, podsjetila me na opis prvog kontakta s

Trobrijanskim otočjem Bronislawa Malinowskog iz 1910-ih. Ostajanje samim na otoku uz promatranje scene broda na odlasku, koji davno iz njegova, a stotinjak godina nakon i mojeg pogleda postaje sve udaljeniji i sve manji označio je trenutak u kojem zakoračujem u teren. Strašan, ali uzbudljiv osjećaj možda najbolje opisan jednostavnom frazom „nema povratka”. Brod mi je tada predstavljao prostor u kojem se odvijao posljednji stadij prije prepuštanja terenu, vezu za povratak u poznato, stoga je scena njegova polaganog smanjivanja na horizontu bila krajnje simbolična. Navedeno možda zvuči previše dramatično, pogotovo iz perspektive blizine grada i otoka Ugljana, ali ni u idućim putovanjima u Kukljicu tijekom četiriju godina istraživanja, nikad nisam postigla da je to putovanje za mene jednostavno ili rutinizirano. U tome se krije jedan aspekt kompleksnosti terenskog rada. Otisnuti se od poznatog, a istodobno prihvatiti da nećemo biti dio zajednice koju istražujemo, pristajanje je na bivanje u statusu liminalnog. Vožnja brodom u slučaju mojih putovanja iz Zadra u Kukljicu stoga je uvijek bila neobično putovanje, jer se u njemu iznova počeo događati proces prijelaza u drugi dio identiteta, u ulogu istraživača, intenziviranje fokusiranja na svijet Kukljice i privremeno napuštanje moje svakodnevice. Povezala bih atmosferu bivanja u brodu na putu prema otoku na isti način kako je Jill Dubisch (1996) definirala hodočasničko putovanje – kao bivanje u „vremenu izvan vremena” (ibid. 69).

Gotovo pa mogu zamisliti „crtu” koju sam morala prijeći samim ulaskom na to područje, a koju duboko obilježava preuzimanje uloge istraživača koja će od tog trenutka nadalje morati koegzistirati s drugim dijelovima mojeg identiteta. Prvi dani na terenu u mojem slučaju bili su obilježeni strahom od neuspjeha, od nepoznatoga, osjećajem snažnog pritiska i odgovornosti prema projektu koju sam već tada snažno osjetila i koja me pratila tijekom boravka. Rekla bih da je to bila početnička nestrpljivost i ambivalentni osjećaji koji općenito vrlo često obilježavaju proces ulaženja u teren. Pandemijska situacija dodatno je opteretila moja očekivanja i produbila strahove vezane uz uspostavljanje prvih kontakata. Možda toga nisam ni bila svjesna u baš svakom trenutku, no s odmakom vremena shvaćam da je uz sve klasične početničke nesigurnosti ipak postojala i jedna dodatna, a teško određiva (pod)svjesna briga koja je poput nevidljive prtljage svugdje išla sa mnom.

U Preku je tada ostalo samo nekoliko ljudi ispred trgovine, tiska i parkirališta u luci, a trenutačni izazov pri dolasku na otok bio je pronaći prijevoz. Naime, autobusna linija koja prolazi kroz mjesta otoka Ugljana i Pašmana polazila je tek za dva sata. Na stanici sam naišla na stariju gospođu, koja je poput mene, čekala autobus. Vrućina je bila gotovo nesnosna, a

gospođa s torbama punih namirnica i nemirnim pogledom kojim traži nečiju pomoć bili su moj prvi zadatak koji je prekinuo prethodne misli. Vodeći se time da je vrhunac turističke sezone, dosjetila sam se kontaktirati s nekoliko ureda turističkih zajednica na otoku. Došla sam samo do jednog telefonskog broja taksista, međutim vrlo smeten i iznenađen mojim pozivom s blagim podsmjehom mi je objasnio kako nema taksija na otoku. Gospođa i ja pronašle smo malo hlada pokraj trgovine i čekale, dok nam nije prišao čovjek s pitanjem treba li nam prijevoz. Za nekoliko trenutaka bile smo u automobilu u razgovoru sa Zagrepčaninom koji povremeno ljetuje na otoku. Uz kratak razgovor objasnila sam mu s kojim ciljem sam došla na otok što ga je potaknulo da nas najprije odvede do zavjetne crkve Gospe od Sniga. Automobilom smo se s glavne ceste nakon dolaska u Kukljicu spustili uskom cestom do uvale Ždrelašćica u kojoj se crkva nalazi i promatrali je kroz prozor. Vožnju od Preka pa do opisanog trenutka tada sam doživjela kao preokret i golemo olakšanje. U opisanom doticaju s otokom, obilježenom brzim izmjenama osjećaja i raspoloženja, ovakav redoslijed događaja dao mi je neku vrstu potvrde da postoji određeni tijek terenskog istraživanja – procesa koji nije baš potpuno i do kraja u kontroli istraživača.

2.2 prelaženje¹⁵

Boravak na otoku prvih nekoliko dana u meni je budio nelagodne osjećaje. Odjednom je osjećaj odvojenosti od kopna na kojem živim odjednom značio upuštanje u udaljeno, nepoznato, nesigurno, neizvjesno. Uz navedeno, bila sam svjesna kako se moram ogrnuti ulogom istraživača koja mi tada nije do kraja bila ugodna ni potpuno internalizirana, tako da je dio navedenog procesa bio i ponovno uvođenje dijelova mojeg identiteta koji me čine istraživačem. Primjer koji dobro ocrtava osjećaj bivanja autsajderom, a dodatno produbljen fizičkom udaljenošću obilježio je moje prvo upoznavanje s Kukljicom. Naime, smještaj u kojem sam tijekom prvog terenskog istraživanja boravila nalazio se dvadesetak minuta hoda od središta, na cesti koja prolazi iznad naseljenog mjesta i spaja otok Ugljan sa susjednim otokom Pašmanom. Gledano iz perspektive tako malog mjesta u kojem su svi važniji objekti vrlo blizu jedan drugomu i čine središte, moja lokacija zapravo je bila poprilično udaljena. Osjećaj koji me tada obuzimao mogu opisati sintagmom „trostruke izoliranosti” koji je uvelike utjecao na stvaranje prvih dojmova mojeg boravka u Kukljici. Naime, prva razina

¹⁵ Odnosi se na prijelaz u ulogu istraživača, na prvi doticaj s prostorom u kojem ćemo istraživati

izoliranosti proizlazila je iz činjenice da se nalazim na otoku. Drugačijost osjećaja bivanja na otoku kod mene je produbila osjećaj prostorne izdvojenosti. Ovo terensko istraživanje kao prvo samostalno vrlo često je bilo obilježeno osjećajem goleme odgovornosti, a katkad usamljenosti i straha. Jill Dubisch objašnjava kako postoji dodatna psihološka otežanost u situaciji istraživanja na otoku (1995:32), što je u mojem slučaju bilo osjetno. Slično kao što je autorica objasnila na primjeru grčkog otoka, tako je i u Kukljici u ljetnom razdoblju kada sam dolazila radi hodočašća bilo nekad vrlo teško raditi u ambijentu gdje se s jedne strane nalaze lokalni ljudi opterećeni svojim poslovima, a s druge strane turisti koji su došli odmarati se i uživati u društvu bliskih ljudi. U takvu ambijentu često sam, kao i Dubisch, osjećala usamljenost. Ona tvrdi da je taj osjećaj još dodatno produbljen i činjenicom da su subjekti njezina istraživanja – hodočasnici zapravo tranzitna skupina, s kojom nije jednostavno doći u doticaj što je metodološki problem inherentan istraživanju vjerske prakse. Doživljavanje raznih emocija tako može postati velik dio terenskog istraživanja i teoretičkog razumijevanja onoga što nas na terenu okružuje (1995: 32).

Druga je proizlazila iz činjenice da se nalazim u prostoru u kojem sam izolirana od poznatih drugih, jer do tad još nisam uspostavila ni jedno poznanstvo. Za mene je to bio prvi put da sama boravim na otoku u ulozi potpunog stranca. Treće značenje izoliranosti proizašlo je iz lokacije mojeg smještaja. Naime, svaki odlazak u smještaj tada sam doživjela kao izolaciju, odvajanje od središta mjesta gdje se događa većina interakcija, dok je okolina koja me okruživala oko smještaja bila više tranzitni prostor prolaska automobila i rijetkih pješaka na putu prema plažama s druge strane otoka. Za prvi doticaj s terenom, u okolini koja je za mene tada bila potpuno strana, situaciji samoće koja je prelazila u neobičan osjećaj usamljenosti i osjećaj izdvojenosti od svega što bi me moglo „uvući” u istraživanje nije bila odgovarajuća. Naime, terenski rad implicira dijeljenje vremena s drugima za razliku od, primjerice, prakse pisanja koja za mnogo etnografa predstavlja privremeno odmicanje od navedenog (Hastrup 1994: 21). Ovakvi primjeri ilustriraju kako naizgled banalne okolnosti mogu snažno utjecati na istraživačevu percepciju prostora, atmosfere i sebe u odnosu na prostor koji neminovno ovisi o kutu gledanja. Međutim, ovaj primjer također može poslužiti za stvaranje budućih istraživačkih strategija. Naime, opisana situacija dovela me do zaključka da je preduvjet za stvaranje moje vlastite ugode boravka na terenu jedan od temelja za napredovanje u istraživačkom procesu. Meni je bilo važno približiti se prostorima gdje se događa najviše interakcija. Otad nadalje nastojala sam kroz godine istraživanja pogledati iz više takvih

„kuteva”, naime i mijenjanje mjesta boravka tijekom idućih dolazaka na teren omogućilo mi je bolje upoznavanje prostora te više spontanih susreta što je nekad dovodilo do novih povezivanja.

Prva faza upoznavanja terena bila je zadržavanje u statusu nepoznate osobe koja još uvijek kruži oko svojeg istraživanja i koja se još uvijek drži sigurne udaljenosti. Bila sam potpuno svjesna da će teren vrlo brzo početi otkrivati svoje kompleksnosti, a pogotovo u trenutku kada se počnem povezivati sa članovima zajednice u ulozi „profesionalnog stranca” (Hastrup 1994: 130).

Drugog dana boravka u Kukljici na plaži sam upoznala turisticu iz okolice Zagreba. Usputni, jednostavan razgovor koji se oduljio na nekoliko sati tada mi je omogućio izlaz iz neugodnog osjećaja usamljenosti u nepoznatom. Teren uključuje spontane ugodne susrete, ali i manje ugodne trenutke koji se jednostavno pojave u procesu uvođenja sebe u istraživački proces. Kompleksnosti terenskog istraživanja stoga ne možemo svesti isključivo na vanjske okolnosti i događaje. Istraživač, dakle, nije pasivni promatrač niza situacija koje isključivo proizvode drugi, nego aktivni promatrač čija prisutnost katkad mijenja situaciju u kojoj na neki način sudjeluje. Uostalom, bez zadobivanja pristupa svjetovima drugih, istraživač ne može svjedočiti svjetovima koje u određenim trenucima s drugima dijeli. Istraživač sudjeluje i unutarnjim radom koji je neminovno uključen u terenski rad, a taj unutarnji rad vrlo je slojevit i pregovarački. U manjim zajednicama kao što je Kukljica, rekla bih da bilo koja osoba, neovisno o razlogu zbog kojeg je prisutna u mjestu, jednostavno ne može dugo ostati anonimna. Jednostavno je znatiželja prevelika, a zajednica je takva da se informacije, pogotovo one vezane za „strance”, vrlo brzo prenose među zajednicom.

2.3 uzemljenje

No, opća atmosfera u Kukljici bila je drukčija od očekivane. Uz očitu prisutnost turista, intenzivne dinamike kretanja ljudi kroz javne prostore, mogla se osjetiti blaga kaotičnost, ne znatno drukčija od one kakva bi se očekivala u gotovo bilo kojem turističkom mjestu u Dalmaciji u ljetnim mjesecima. Na prvi pogled, zatečena situacija dala mi je naslutiti da se radnje odvijaju kao i u „normalnim” okolnostima, što mi je bar privremeno predstavljalo olakšanje. Bivanje u fazi potpunog stranca prvih nekoliko dana za mene nije bilo prazno razdoblje bez svrhe. Navedeno vrijeme iskoristila sam tako da sam se intenzivno kretala prostorom u svrhu upoznavanja fizičkog lokaliteta, ali i društvenosti koja se u njima odvija.

Proučavala sam ljude, kamo se kreću, gdje se zadržavaju, što se gdje događa, koja su najučestalija mjesta susreta, odlazila sam u blizinu crkve prije mise, provodila vrijeme na klupama – uz more i pred zgradom Općine. Nastojala sam se približiti, prijeći preko osjećaja vlastite nelagode i postići da mi postaje ugodno sjediti sama, promatrati i jednostavno biti prisutna u mjestima gdje ne osjećam pripadnost. U toj fazi često bih primijetila da me ljudi promatraju, neki i pomalo zbunjeno, vjerojatno pitajući se poznaju li me. Nastojala sam se naviknuti na prostor, ali i mještane koji se kreću tim mjestima na svoju prisutnost. Tada mi je vođenje bilješki poslužilo za otpuštanje svih dojmova koje sam osjetila u opisanim okružjima. Tada proživljeni dojmovi bili su neometani stalnim razgovorima, tako da su njihova snaga i snažan utjecaj na kasnija promišljanja o terenu govorili o neposrednom, neverbalnom karakteru susreta s novim kulturnim okruženjem (Hastrup 1994: 167) te su kao takvi imali svoju svrhu. Naime, prema Ingoldu promatranje i razumijevanje ruta kojima se ljudi u našoj novoj okolini kreću važni su za istraživača, jer ih ukorjenjuju unutar tih putanja te progovaraju o načinu života koji se proizvodi putem i neprestano iznova oblikuje aktivnim sudjelovanjem tih osoba (Ingold 2000:242). Kao istraživači tako stječemo uvid u aspekte njihova života kao što su rad, dom, kretanje i slobodno vrijeme.

Faza koja slijedi bila je proces upoznavanja određenih članova zajednice. Prethodno navedena osoba pomogla mi je tako što mi je jednostavno objašnjavala tko je tko kada bi, primjerice, sjedile ispred Turističke zajednice i promatrale prolaznike. Vrlo brzo počela sam shvaćati da ulazak u teren u pravom smislu riječi te povezivanje s mještanima neće biti jednostavan proces. Kako bih se približila ljudima, katkad bih sjela u lokalni kafić i promatrala, bilježila, ulazila u kraće neformalne razgovore s ljudima, no katkad bih se našla u situaciji da sam jedini ženski gost. Povremeno usputno sjedanje u bilo koji kafić ako je takva prilika, u mojoj svakodnevicu vrlo je uobičajena i normalizirana radnja koja za mene nije imala posebno značenje. No, kako sam kroz nebrojeno suptilnih i sitnih dojmova i naznaka s vremenom počela sve dublje i intenzivnije upoznavati zajednicu, tako sam počela shvaćati da zapravo žena vrlo rijetko sjeda sama. Moj govor koji već pri prvom dojmu odaje da nisam s otoka, a ni iz Zadra, bila je prva oznaka drugačijosti. Pri upoznavaju sa svakom osobom u mjestu pitanje odakle sam bilo je među primarnima. Odgovor da sam iz Zagreba, prema mojem dojmu, u sugovornika obično ne bi potaknulo reakciju, no dodatak da sam korijenima vezana uz Dalmaciju potaknuo bi barem iznenadni osmijeh ili izjavu poput „ajde, ipak si naša“. Ta me činjenica ipak, barem malo, približavala zajednici. Uz navedeno, među idućim učestalim

pitanjima bilo je jesam li udana, a s obzirom da to da nisam, nekad bi reakcija bila čuđenje ili bi osoba kroz šalu izrekla kako bi bilo da me se poveže s nekim neoženjenim muškarcem iz mjesta. Već pri prvom susretu s terenom osjetila sam da se nalazim u prostoru u kojem vrijede određena pravila što je neminovno potaknulo preispitivanje same sebe i osvještavanje mojih normaliziranih i rutinskih ponašanja. Nastojala sam ne biti toliko primjetna, uskladiti svoja ponašanja s očekivanim ponašanjima sredine. Navedeno nije bilo pretjerano teško, s obzirom da to da sredina u kojoj živim nije drastično drukčija u smislu određenih normi ponašanja, no ipak sam u nekom trenutku shvatila da mi je katkad bilo teško biti „ja“ u određenim terenskim situacijama. Riječ je o osjećaju podvojenosti u doživljaju, koji nije neuobičajen u etnografskim istraživanjima. Naime, zbog svijesti o ulozi istraživača koji dolazi u nepoznatu sredinu pojavljuje se osjećaj marginaliziranosti – pozicije koja nije jednostavna i koja može prouzročiti osjećaj nesigurnosti. Gotovo kao da je riječ o svijesti življenja u dva različita svijeta koja se među antropolozima često opisuje kao drukčije, čudno stanje bivanja. Pogotovo se to odnosi na početnu fazu u istraživanju u kojem se ponekad moraju donositi trenutačne odluke o terenskim strategijama, a ujedno raditi na ostvarivanju odnosa s ljudima i određene doze srama (Atkinson i Hammersley 2007: 89-91).

Pojačan oprez i nastojanje da održim sliku „pristojne mlade žene koja je došla po zadatku“ katkad su bili nužni način kako bi se nosila s okolinom koja me često analizirala i za koju sam pretpostavila da će me jedino tako i prihvatiti. S obzirom na to da se žene ne zadržavaju toliko u javnom prostoru, u početnim fazama upoznavanja terena, nisam im mogla tek tako pristupiti, osim ako nisu bile u ulozi zaposlenice, primjerice u trgovini ili nekom ugostiteljskom objektu.

Rekla bih da je prva faza uspostavljanja kontakata s mještanima tekla poprilično sporo. Naime, kao osobi koja ne poznaje ljude iz lokalne zajednice, nekad sam jednostavno nasumice upoznavala ljude te neformalnim, jednostavnim razgovorom polako dolazila do općih informacija i tako slagala mapu ljudi koje ću tek upoznati. Dobila sam tako brojeve telefona nekoliko ljudi s kojima sam pokušala kontaktirati, međutim s nekima neuspješno. Katkad mi je i samoj bilo neugodno biti u poziciji nepoznate osobe koja odjednom upada u tuđu svakodnevicu. S obzirom na situaciju u Kukljici i spomenutu kaotičnost, iniciranje komunikacije nije bilo jednostavno. Mnogi su mještani bili uključeni u svoje sezonske poslove, a neki su bili zauzeti intenzivnim pripremama za hodočašće. Na početku mojeg istraživanja, nekoliko mještana suptilno je izbjegavalo uspostaviti kontakt sa mnom. Osjetila

sam to iz njihovih kratkih odgovora, neodređenih odgovora na moja pitanja i isticanja da nemaju vremena i stoga se ne mogu sastati sa mnom. U tom trenutku nije bilo moguće utvrditi je li to zbog opreza vezanog uz situaciju s COVID-19 ili jednostavno zato što im nisam bila poznata. Ipak, uz daljnja planiranja, pažljivost i ponavljane pokušaje, došlo je do otvaranja, ponekad uz dodatnu pomoć određenog člana zajednice s kojim sam ostvarila dobar odnos. No, problem pristupa nije bio potpuno riješen nakon ulaska, jer ne jamči pristup svim informacijama koje su nama kao istraživačima potrebne. Nisu svi dijelovi zajednice jednako otvoreni prema istraživaču, niti će svi sudionici biti voljni ponuditi informacije, a čak ni oni najotvoreniji neće moći pružiti sve informacije koje imaju (Atkinson i Hammersley 2007: 61, 62). Pristup zajednici nije jedinstveni proces. Pristup svakog pojedinca promatra se kao ponovni pokušaj ulaska. U tom je smislu temeljno pitanje koji pristup funkcionira u specifičnom kontekstu koji pokušavamo razumjeti (Feldman et al. 2003: 57, 78), a ovo se pitanje nastavljalo tijekom cijelog istraživačkog procesa.

U kasnijim fazama istraživanja, nekad sam tijekom razgovora s pojedinim sugovornicima osjetila kako je došao trenutak zasićenja, odnosno kako bi bilo dobro napraviti stanku i odmak, odmoriti se od razgovora koji neovisno o tome što može biti veoma ugodan objema stranama, ipak u nekom trenu dovodi do umora i smanjene koncentracije s obe strane. Međutim, nekad su sugovornici inzistirali na tome da ostanem dulje, da ostanem na objedu ili bi me zadržavali dok me ispraćaju preko svog dvora. Uglavnom su to ljudi starije životne dobi, umirovljenici, čiji tempo i svakodnevne obaveze dopuštaju odvajanje vremena za razgovor, od kojih su mi neki vrlo jasno dali do znanja da im nedostaje društvo, razgovor, prilika da ih se poslušaju. U mnogo slučajeva riječ je o ljudima čija su djeca (nekima i unuci), u najbližu ruku u Zadru, a nekima i mnogo dalje, te sam stekla dojam da su u stalnom iščekivanju njihova dolaska koje je vrlo često i referentna točka u vremenu oko koje planiraju svoju svakodnevnicu. U takvim situacijama nije jednostavno završiti razgovor i otići, što je u meni stvaralo ambivalentne osjećaje. S jedne strane otišla bih s osjećajem prenesene tuge zbog usamljenosti pojedinih sugovornika koja je u razgovoru katkad bila izrečena, uz to što je za mene bila osjetna. S druge strane pojavljivao se osjećaj zadovoljstva zbog toga što su sugovornici ukazali povjerenje te su i sami dobili priliku za razgovor o sebi. U svakom slučaju, osobe s kojima sam razgovarala, osjećaji koje su u meni poticali razgovori, intenzivno su obilježili terensko iskustvo, nekad me potaknuli da se pojedinim sugovornicima vratim po

dodatne informacije, ali i druženje, stoga emocije i osjećaj povezanosti koji se s određenim sugovornicima stvarao smatram nezaobilaznim elementom istraživačkog procesa.

Svaki razgovor je stoga, neki više, neki manje, podrazumijevao emotivan angažman u kojem sam dopuštala obostrano upoznavanje. Smatram da je takav pristup, osim što je prema mojem mišljenju, nužan kako bi bilo koji razgovor prešao površinsku razinu, bio prijeko potreban u ovom istraživačkom kontekstu. Ovdje je važno uzeti u obzir da sam u zajednicu ušla iz pozicije autsajdera, potpunog stranca budućim sugovornicima, u situaciji u kojoj sam povjerenje gradila od početka. Ne bi bilo realno očekivati da će antropologu „sva vrata biti odmah otvorena“ bez ikakvih prepreka. U tom smislu, potrebno je uložiti velik emocionalni trud i angažman, osobito u zajednici u kojoj sam većinu pojedinaca subjektivno doživljela kao skeptičnu, distanciranu i opreznu (u odnosu na mene kao autsajdera). U takvom okružju, „stranac“ poput mene ne može jednostavno steći pristup, nego povjerenje gradi postupno strpljivim djelovanjem i prilagodbom specifičnom društvenom kontekstu.

Metaforički rečeno, moja percepcija bivanja na terenu je poput ulaska u neograničen prostor s nizom zatvorenih vrata. Neka vrata su manja i nakon njih ne postoje druga, neka su veća te njihovim otvaranjem dolazim do niza manjih, ili obratno. Cilj je pritom otvoriti što više vrata, držati ih otvorenima te se nadati da će svako otvaranje dovesti do sljedećeg. Redoslijed i put otvaranja vrata je dinamičan i teško je unaprijed odrediv. Svaki dolazak na teren zahtijeva detektiranje vrata, a potom i pokušaj ulaska kroz njih. Metafora vrata proizašla je iz čitanja Atkinsona i Hammersleyja (2007) i pomogla mi je u procesu ulaska u teren. Vizualizacija vrata, odnosno zadobivanja pristupa u određene dijelove terena pomogla mi je u pokušaju objektivizacije istraživačke situacije i prihvaćanju činjenice da uz otvorena vrata moraju postojati i ona koja će se samo djelomično otvoriti, dok u neke dijelove terena jednostavno nećemo zadobiti pristup.

6 UMREŽENOST IDENTITETSKIH I TURISTIČKIH PROSTORA

6.1 Transformacije prakse štovanja Gospe od Sniga

Promjene u praksi štovanja Gospe od Sniga odraz su dubljih društveno-ekonomskih transformacija ne samo na otoku, nego i u gradu koji je u određenim situacijama određivao način života na otoku. Razdoblje kratko nakon Drugog svjetskog rata (kraj 1940-ih i početak 1950-ih), izgradnja turističkog naselja Zelena punta (1970-ih), potom kraj Domovinskog rata (sredina 1990-ih) te suvremeno razdoblje (2020. - 2024.) unutar kojeg sam provodila terensko istraživanje postavljeni su kao vremenski okviri u kojima se vide promjene u zajednici, a s posljedicama na načine održavanja prakse štovanja Gospe od Sniga. U opisima promjena u elementima prakse pristupit ću dijakronijski, te ću ih kontekstualizirati u okvirima širih društvenih, političkih i ekonomskih procesa. Naime, u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata započinju snažne promjene potaknute procesima modernizacije. Za ekonomski razvoj otoka tada važna postaje i brodogradnja te modernizirana izrada raznih poljoprivrednih i ribarskih alata te predmeta za svakodnevnu upotrebu koje se tada nije moglo lakše nabaviti u gradu (Čuka i Faričić, 2020: 136). U Kukljici tada započinje i elektrifikacija mjesta te 1949. godine završava gradnja zadružnog doma u koji se smještaju sve tada važne mjesne institucije – Narodno oslobodilački odbor, koja će poslije biti mjesna zajednica, Odbor omladinske organizacije, kukljička zadruga Sloga, turistički biro, centar za djelatnosti trgovine i dvorana s pozornicom (Maričić, 2003: 26). Velika promjena potaknuta procesima modernizacije uključuje i postupan prijelaz na motorizirana brodska vozila koji se u Kukljici događa u razdobljima nakon kraja Drugog svjetskog rata. U kontekstu prakse štovanja Gospe od Sniga, važno je istaknuti da se navodno posljednja regata na vesla održala 1949. godine (Maričić, 2003: 85).

Prilog 18: Proslava Gospe od Sniga prije Drugog svjetskog rata¹⁶

Međutim, u razdoblju od kraja 40-ih pa do početka 70-ih godina 20. stoljeća, procesija se povremeno održavala u promijenjenom obliku. Naime, prema mojim kazivačima, tadašnje jugoslavenske vlasti nisu podržavale održavanje vjerske procesije brodom, stoga su mještani u procesiju išli kopnenim putem. Riječ je o starom putu, kako ga mještani nazivaju, kojim se išlo uzbrdo preko naselja do uvale Ždrelašćica. Iz sjećanja jedne kazivačice put je trajao otprilike 45 minuta te je bio poprilično zahtjevan, pogotovo iz perspektive nositeljica kipa.

Išlo se preko sela. Pa uzbrdo da, uzbrdo je bilo. Znate di je župna kuća, Popova što zovemo, uz nju se išlo. Od Panona se išlo malo livo, pa bi se skrenilo desno, pravo gori uz kuću di je pop živio i pravo gori bi se izašlo na put stari kud je sad cesta došla, taj put je tamo još na cestu izlazi gore na onin ulasku gori di je skretanje put Gospe di je asfalt. To su stari puti bili, ovoliko široki i zidovi ovoliko visoki od kamenja. Za po sata nikako ne bimo došli, ma kakvi! To je čak trajalo 45 minuti nositi Gospu, e. Ja sam četiri godine nosila, četiri.

¹⁶ Preuzeto s Facebook stranice „Kukljica (kroz povijest)“

Poslije rata, to znate, 48e, 49e., vlast je probala prekinuti tu lijepu tradiciju, lučka kapetanija nije dala dozvolu da se ide po moru, pa se išlo preko kopna. Mislim da su treće godine vlasti ponovno dozvolile da ide kako je išlo po moru (...), ali da vlast je zabranila i danas bi išlo po kopnu, to se ne bi prekinula ta tradicija. To što je u narodu pogotovo tradicija znate to, i vjera. To se ne iskorijeni nikada. To, to, toga nema ko će to iskorijenit. Kada bi zabranili i po kopnu, narod bi našo načina da to prebaci. Znate, to vam je tako.

Prilog 19 : Nošenje kipa starim putem 1971. godine¹⁷

To su sve bile cure jake koje bi nosile. Onda bi, ispod Gospe bi se skupilo red di se Gospa nosila, di se klanjalo, ispod nje bi se išlo. To se ispod nje išlo! Pa se zabranilo posli zato što se desi cure su nestabilne, može kip pasti! (...) a ljudi bi kleknuli ispod pa bi kolenima ispod kipa hodali. Poredali bi se, a onda bi cure prenale kip preko njih. To se radilo, Gospa nije

¹⁷ Fotografija je preuzeta s Facebook stranice „Kukljica (kroz povijest)“

kako ide sad na pravi porat tamo di su veliki brodovi, prije se Gospa ovdje odma ispod škole, tu se krcala i to mali brodovi što su ljudi na vesla vozili, nije bilo kao što je danas. Danas je sve premoderno.

Ali kad sam mlađi bio, onda se sićan da su znali, mi bimo išli brodovima tamo, a znam da je dosta ljudi kako je bio onaj put još u ono vrime, bio je uzak kameni put. Išlo se preko brda putem, prošla je gore dijelom cesta 69.godine al prije je bio kompletno taj kameni put, onda su znali to je čak, toga se sićan na kolenima neki ići. To je kao zavjet vjerovatno bi. Mi smo bili jedne godine, ustvari još je tada put bio uzak kad smo bili zakasnili na brodove i onda smo išli pješice pa bi susretali te ljude koji su još pješice dolazili, tad sam imao vjerojatno 10,11 godina.

Čak i nakon što se brodska procesija vratila u praksu, ali putem motoriziranih brodova, neki kazivači se sjećaju kako su hodočasnici iz drugih mjesta prelazili taj isti put pješice, neki i na koljenima. Nekadašnje veslanje u tradicijskim brodovima – gucima i gajetama, bilo je fizički vrlo zahtjevna radnja koja je uključivala timunera i veslače koji su se pripremali za ovu priliku. Regata je podrazumijevala i natjecateljski aspekt, u cilju je bilo napraviti što više krugova oko glavnog broda na kojem se prevozi Gospin kip te su se odrađeni krugovi brojali. Prelaskom na motorizirane brodove natjecateljski aspekt se umanjio, makar se i dalje zadržala kružna vožnja.

Kod nas je bilo obvezno da su momci se pripremili za tu procesiju, jer su bili sigurni da ih čeka regata, jedna vrsta regate...i onda su jedan guc izvukli van, očistili ga lijepo, znate, lijepo ga opremili, brod je bio potpuno čist i onda su to su bili momci iz jednoga dijela sela, mi smo uvijek bili podijeljeni na b(u)ande, znate... E sad, momci su se spremili za regatu, e sad ili su bili iz jedne bande ili iz jednog dijela sela, recimo Martinovi ili kod njih Benići ili Bačići, i onda su najmanje po četiri dečka, na svakoj strani po dva i uvijek guc.

Uglavnom ti naši dečki (...) oni su se pripremali i po mjesec dana za tu Gospu. Guci je trebalo pripremiti, savršeno ga pripremiti da klizi po moru, vesla urediti, i da vam pravo rečen kako su se obukli sigurno u majce i u neke košulje bijele i oni su bili svečano obučeni, ti veslači obično bi ovi drugi pobjednika počastili sa vinom u gostionicu poslije. Eto, to je bila

jedina počast koju su imali, a onda bi oni regatali, ko će se okrenuti, ko će napraviti više điri oko Gospe. (...) ali onda poslije rata potpuno se promijenio tip te procesije, više nema tog regatanja. Sad se isto okreću oko Gospe, ali gliseri dakle to je palo na taj motorizirani nivo kad dolaze čak i opasnosti da jedan drugog udari. Počela je dolaziti lučka kapetanija da malo to nadgleda. Marija je dolazila u prvo vrijeme, obvezno dolazila mi rečemo u porat. To znači tu ispred škole, tu se napravilo dosta prostora, ako je koji brod bio vezan, to bi odvezali, napravili joj mjesto, tu je došo taj veliki brod, iskricali su Mariju, a onda su se postavile žene u red jedna za drugom, klečale su, jedna iza druge sve mimo škole pa sve do gore do ulaza u crkvu. Stalno je bio red, a ne samo naše ženske. To su dolazile ženske iz Kali, iz Preka, iz Pašmana možda još i najviše, Pašmonke. Na taj su žene molile, jer svaka je imala...ako je bolest u kući, imala je posebnu svoju molitvu da Marija... ljudi su častili Mariju jako. Tako da, ali kad je to prestalo, prestalo je to ja ne znam kada točno, ali moralo je prestati već oko 70-e godine, kad su prebacili da se iskrca Marija na rivi.

Prilog 20: Stari brodovi na jedra u portu 1960. godine¹⁸

¹⁸ Fotografija preuzeta s Facebook stranice „Kukljica (kroz povijest)“

Za razliku od nekoć kada je bio velik fizički napor za vožnju brodom na vesla, danas je taj napor znatno umanjen. Veslači su tada bili u prvom planu, dok su današnji brodari zapravo u drugom planu, a sudionici brodske procesije nekad od gužve ni ne znaju tko ih prevozi. Danas se u procesiju uključuju veliki ribarski i turistički brodovi koji mogu primiti velik broj putnika, dok su nekadašnji guci bili mnogo manjih gabarita. S dolaskom komunističke vlasti u Hrvatskoj ponovno je pokrenut kulturni život u mjestu. S gradnjom zadružnog doma koja je završena 1949. godine Kukljičani dobivaju prostorije u kojima se ponovno pokrenuo društveni život. Primjerice, tu su se organizirala gostovanja glumaca iz Narodnog kazališta Zadar, otvorena je dvorana za plesne večeri te se počinje razvijati i glazbeni život s dolaskom učitelja Slavka Raškaja koji je glazbeno školovao mladiće. No, 1959. godine Slavko Raškaj i članovi osnovanog glazbenog sastava odlaze iz Kukljice čime ponovno dolazi do oslabljivanja kulturnog života (Maričić 2003: 77). Tijekom idućih desetljeća nakon 50-ih godina 20. stoljeća, intenzivira se razvoj infrastrukture mjesta, velika pozornost pridaje se uređenju šireg područja priobalja, pa su tako projektirani parkovi zadružnog doma te posađeni borovi i tamarisi (Maričić 2003: 27).

Prilog 21: Zaglav prije izgradnje Zelene punte (razglednica, foto Brkan, 1950-ih godina)¹⁹

¹⁹ Fotografija preuzeta s Facebook stranice „Kukljica (kroz povijest)“

Radne akcije intenzivno se nastavljaju 1960-ih i 1970-ih godina kada započinje cementiranje seoskih putova, uređivanje starog groblja pokraj crkve sv. Pavla i izgradnja novog malo izvan naselja 1968. godine, kada se uređuje i put do njega. Radi mještana, ali i turista, 1972. godine započinje izgradnja ambulante i nove pošte. Te godine u promet je puštena magistralna cesta koja mostom spaja susjedne otoke Ugljan i Pašman. Mjesto se polako, ali sigurno usmjerava i prilagođuje potrebama turizma. Izgradnja ceste oko uvale Kukljica koja se spaja na magistralnu započinje 1973. godine, čime prometna povezanost unutar mjesta i na otoku postaje znatno olakšana (Maričić 2003: 27). U to vrijeme izgradnja smještajnih kapaciteta, ali i raznih drugih sadržaja i komunalnih objekata unaprijedila je život lokalnog stanovništva, ali i stvorila nezaobilazni temelj razvoju turizma (Vukonić 2005: 158). Međutim, prepoznavanje potencijala i rasta turističkog prometa dovelo je do krize raspoloživog prostora ponajprije u obalnim područjima u okupiranju poljoprivrednih zemljišta koja su se tradicionalno koristila za uzgoj maslina i vinove loze. Istodobno su mnoga područja ostala sa smanjenim prostorima za uzgoj tradicionalnih sorti i umanjenim brojem radne snage koja bi se mogla njima baviti (Vukonić 2005: 168)

Prilog 22: Jedna od radnih akcija u Kukljici 1976. godine²⁰

Turizam u Kukljici postaje se intenzivno razvijati kroz djelatnosti turističkog naselja Zelena punta koje je s počelo 1971. godine. U istom razdoblju praksa štovanja Gospe od Sniga vraća se u prvotni ambijent – ponovno se počinje odvijati brodskim putem, ali ne na vesla, nego u motoriziranim brodovima. Raniji oblici turizma u Kukljici počeli su i prije, no sa Zelenom puntom započeo je prvi masivniji i organiziraniji oblik turizma čije je djelovanje utjecalo na širu zajednicu. Zelenu puntu neki mještani nazivaju nekadašnjom „žilom kucavicom“ mjesta te se razdoblje turističkog procvata od 70-ih godina 20. stoljeća pa do Domovinskog rata iz perspektive mještana smatra razdobljem vrlo snažnog razvoja mjesta koje postaje prepoznatljivo na karti Jadrana. Zelena punta imala je kapaciteta za više stotina turista i posjetitelja, u njoj su se organizirali razni zabavni i glazbeni događaji, te je oko 60 mještana bilo u njoj zaposleno. I danas u sjećanjima kazivača ovo se razdoblje ističe kao vrlo perspektivno i povoljno u kontekstu razvoja Kukljice. Osim u ekonomskom smislu, u Kukljici

²⁰ Fotografija preuzeta s Facebook stranice „Kukljica (kroz povijest)“

se tijekom 80-ih godina događa procvat i u kulturnom smislu. Čakavski pjesnik Tomislav Maričić koji se iz Rijeke tada vratio u Kukljicu, uz nekoliko mještana pokrenuo je više kulturnih akcija. Fotograf Ante Jaša 1989. godine je osnovao Galeriju turističkog društva Kukljica (koja 1993. godine mijenja naziv u Galerija „Otok”) te iste godine predstavio prvu izložbu naziva „Objekti tradicionalne arhitekture u Kukljici” (Maričić 2003: 78,79).

Prilog 23: Procesija 1977. godine

Prilog 24: Prevoženje kipa Gospe od Sniga u trabakulu Branimir 1979. ili 1980. godine²¹

Prilog 25: Brodovi u procesiji²²

²¹ Fotografija preuzeta s Facebook stranice „Kukljica (kroz povijest)“

²² Fotografija preuzeta s Facebook stranice „Kukljica (kroz povijest)“

Prilog 26: KUD Kukljica prilikom fešte²³

Međutim, intenzivni politički događaji i promjene koje su dovele do pada vlade 1989. godine te kraj bivše države 1990. označile su završetak dotadašnje politike turizma i najavili pitanje daljnjeg turističkog razvoja Hrvatske (Vukonić 2005: 169, 170). No, bez obzira na ratno razdoblje, kulturni život u Kukljici se nastavio. Skupina mještana/kulturnih djelatnika osnovala je 1990. godine Kulturno-umjetničko društvo Kukljica (KUDK) s likovnom, književno-literarnom i folklornom sekcijom. Te godine, Tomislav Maričić pokrenuo je večeri čakavske poezije (kasnije „Čakavska besida Kukljica”) kada je održana i prva priredba u tzv. Baćinu dvoru. Zatim je 1994. godine pjesnik Maričić osnovao Maticu hrvatsku – povjereništvo Kukljica sa folklornom, književno-literarnom i sekcijom za zaštitu spomenika kulture te postao prvim predsjednikom. Godinu poslije, fotograf Ante Jaša osnovao je Fotoklub „Kornat” te uz vođenje galerije „Otok” priređuje razne izložbe i umjetničke fotografije nadahnute Kukljicom. Tijekom ratnih godina izdavačka djelatnost Matice bila je poprilično jaka – izdano je nekoliko zbirki čakavske poezije autora Karla Bačića (*Moje lipo*

²³ Preuzeto s Facebook stranice „Kukljica (kroz povijest)“

misto, 1995.), Tomislava Maričića (*Kamičići ditiñstva*, 1991.), Tomislava Meštrića (*Bodulska besida*, 1995.) (Maričić 2003:78).

U kontekstu Domovinskog rata važno je naznačiti da je 1995. godine, na dan 5. kolovoza, kada se odvila vojno-redarstvena operacija Oluja, bila jedina godina koje se stariji kazivači sjećaju kada je procesija bila odgođena, ali ne i otkazana. Naime, navedeni događaji su se datumom preklapili, stoga su procesiju održali nekoliko dana poslije. Važnost održavanja prakse za zajednicu ogleda se i u pjesmi, koju dijelom prenosim, a koju je kratko nakon procesije 1995. godine napisala jedna mještanka.

Devespete, peti kolovoza, nije kreni konvoj od brodova da preveze Mariju Divicu iz svetišta u selo Kukljicu, tog je dana Gospe suze lila, suze lila Kukljica je cila, njezin blagdan mi nismo slavili, Majko naša tužni smo ti bili, u povijesti bit će zapisano na tvoj blagdan što se događalo...

Tijekom Domovinskog rata Zelena punta služila je kao mjesto za prihvat izbjeglica iz raznih dijelova Hrvatske i Bosne i Hercegovine, a proces njezine obnove još nije u potpunosti završen. Nakon Domovinskog rata objekt je privatizacijom došao najprije u vlasništvo domaće tvrtke, a potom putem stečaja u vlasništvo strane tvrtke. Strani kapital tako se koristi za renoviranje postojećih te izgradnju novih apartmana i luksuznih vila.²⁴ Današnji turizam stoga je u razdoblju od početka 90-ih do danas doživio tranziciju pojačanog prelaska na privatni čime se umanjio i smještajni kapacitet u mjestu. Mnoge obitelji koje su se uključile u turističku djelatnost u trenutačnoj situaciji profitiraju, međutim nisu svi mještani podjednako uključeni u te procese. S druge strane, vrijeme održavanja ove prakse koje se poklapa sa najjačom aktivnosti u turističkoj sezoni i planiranjem godišnjih odmora posjetilaca ili povratnika može biti idealno, međutim za neke mještane, a pogotovo mještanke, poprilično izazovno. Naime, obiteljski ručak koji je vrlo važan element ove proslave katkad onemogućuju sudjelovanje u procesiji, kao i niz poslova povezanih s turizmom.

Od mještana se može čuti kako postoji i generacijski prijenos odabira Kukljice kao odredišta za ljetovanje među starijim turistima koji tradicionalno ljetuju u Kukljici i koji su svoju lojalnost prema mjestu prenijeli i na svoju djecu i/ili unuke te rodbinu i prijatelje. No većinu

²⁴ izvor: <https://www.057info.hr/vijesti/2022-08-07/novi-vlasnici-ulazu-40-milijuna-eura-u-zelenu-puntu/>

stanovnika mjesta danas čine ljudi starije životne dobi, od kojih se neki i ne mogu samostalno baviti takvim djelatnostima, stoga su često cijele obitelji, od kojih mnogi članovi žive i/ili rade u Zadru ljeti uključene u sezonske poslove. Usto, tijekom terenskih istraživanja imala sam priliku upoznati nekoliko umirovljenika iz različitih dijelova Hrvatske koji su nekoć kupili nekretninu u Kukljici koja im je tada služila za ljetovanje, a u kojima trenutačno stanuju u više vremenskih faza tijekom godine. Uz navedene promjene Kukljicu su tijekom povijesti obilježavale snažne oscilacije u broju stanovnika zbog raznih kriza i društveno-ekonomskih promjena, međutim današnja situacija je nezavidna ako je promatramo u kontekstu drugih općina na otoku. U Kukljici, prema posljednjem popisu stanovnika iz 2021. godine, upisano je 628 stanovnika²⁵, međutim realan broj stanovnika koji ondje žive cijele godine prema kazivanjima mještana je znatno manji. U susjednoj općini Kali prema popisu iz iste godine, popisano je 1,585 ljudi. Kali je danas, u usporedbi s Kukljicom, mnogo jače ribolovno središte, u kojem postoji tridesetak ribolovnih flota od čega mnoge obitelji u mjestu žive.²⁶ Bez obzira na to što se i Kali smatra turističkim odredištem, ono je ipak čvrsto zadržalo ribolovnu tradiciju koja se razvila u snažnu industriju koja je ekonomski najdominantnija, što se pokazuje kao vrlo važna razlika u društveno-ekonomskoj orijentaciji ovih mjesta, koja se posljedično odražava i na druge aspekte društva.

Još tijekom kasnog 19. stoljeća mnogo otočana iselilo se u prekomorske zemlje, a sredinom 20. stoljeća započela je snažna migracija u europske zemlje.

Imam, imam. Jednog brata imam tu, tu gore ima kuću, jednog u Novom Zelandu, a jednog u Arizoni u gradu Phoenixu. Šta ćete, svi smo stari, ja sam najstariji, a oni svi mlađi. Ovaj koji je u Arizoni izgleda da je otišo u, oni imaju neka staračka sela, nemaju kao mi ove domove (...) Ova dvojica su bili ovdje ima 5 - 6 godina. Tako vam je to.

S obzirom na to da se poljoprivreda već znatno počela napuštati, a industrija u gradovima razvijati, mnogo mladih i radno sposobnih otočana iselilo se tijekom 1960-ih u grad Zadar koji je tada doživljavao vrlo snažan industrijski razvoj (Čuka i Faričić, 2020:142,143). Opadanje djelatnosti u poljoprivredi i ribarstvu, okretanje poslovima u industriji te promjene u

²⁵izvor: Državni zavod za statistiku (<https://dzs.gov.hr/vijesti/objavljeni-konacni-rezultati-popisa-2021/1270>)

²⁶ izvor: <https://www.lagmareta.hr/podrucje-lag-a/opcina-kali/>

obitelji snažni su društveno-ekonomski čimbenici koji su utjecali na pad stanovnika, a a očito je i povećanje udjela stanovništva starije životne dobi (Čuka i Faričić, 2020: 143).

Današnja Kukljica ima nekoliko stotina stalnih stanovnika, od čega izrazitu većinu čine ljudi starije životne dobi. U kontekstu Hrvatske koja ima visok postotak starije populacije, najveći udio starijeg stanovništva živi upravo na otocima i rijetko naseljenim područjima. Na naseljenim otocima Zadarske županije živi 27,2% starijih od 65 godina, što je 10% više od prosjeka na državnoj razini.²⁷ Kukljica po broju upisanih stanovnika od spomenutih 628, starijih od 65 ima 260²⁸, što je veoma visok postotak u ukupnoj populaciji.

Nepovoljna demografska slika odražava se na sve aspekte zajednice, pa tako i na praksu štovanja Gospe od Sniga. Naime, ljudi koji imaju određenu ulogu u organizaciji i održavanju istraživane prakse većinom su ljudi starije životne dobi. Oni se neminovno suočavaju s problemom transgeneracijskog prijenosa uloge koju imaju u kontekstu tih praksi.

²⁷izvor: [Plan razvoja Zadarske županije za razdoblje od 2021. do 2027. godine.pdf](#)

²⁸ izvor: <https://geostat.dzs.hr/>

7 IDENTITETSKI PROSTORI U KONTEKSTU ŠTOVANJA GOSPE OD SNIGA

U ovom poglavlju namjeravam prikazati temeljna područja pojavnosti identitetskih odrednica kukljičke zajednice te njihovo isprepletanje kroz društvene, kulturološke i simboličke aspekte prostora u čemu se odražava kolektivni identitet zajednice. Ovdje će se aktualizirati prostor društvenih odnosa koji se stvaraju unutar zajednice. Cilj je pritom prikazati kako praksa štovanja Gospe od Sniga odražava odnose, društvene uloge i hijerarhiju te odnose moći unutar zajednice u suvremenosti. Drugim riječima, naglasak će biti na djelovanju, ulogama i odnosima unutar zajednice koji utječu na ostvarivanje i održavanje prakse Gospe od Sniga, a koji se ostvaruju na temelju simboličkog identiteta zajednice. Ovdje će biti važno definirati i skupine pojedinaca koji su usko povezani s pripremom i organizacijom istraživane prakse te interpretirati njihove uloge u zadanom kontekstu. Istraživanoj skupini pristupam kao aktivnim stvaraocima društvene realnosti koji svojim djelovanjima, preuzimanjem uloga i ponašanjima aktivno i svjesno rade na očuvanju ove prakse. Percepciji jastva pristupa se putem utjelovljenog „ja“ koje je u izravnom dodiru s realnošću u čemu je ja fluidno, iskustveno i utjelovljeno biće koje odluke donosi na temelju svoje proživljene stvarnosti (Hastrup 1994: 178). Shvaćanju identiteta stoga prilazim kao pozicioniranom, umještenom u kontekst vremena i mjesta, podložnom promjeni s obzirom na to da je pod stalnim utjecajem povijesti (Hall 1990: 222). Prema interpretaciji Stuarta Halla, prije bismo mogli govoriti o točkama identifikacije, nego fiksnim identitetima, a one nisu nužno stabilne, jer se stvaraju unutar promjenjivog diskursa povijesti i kulture (ibid. 224). Stoga području društvenih odnosa pritom pristupam kao fluidnom prostoru, sklonom promjenama, kompleksnom području lokalnog života koji se ostvaruje kroz dinamične procese dogovora, pregovora i suradnje među članovima zajednice. Prostori identiteta o kojima će biti riječi u idućim poglavljima međusobno se nadopunjuju i isprepleću. Područje društvenih odnosa u suvremenosti, primjerice, dijelom se temelji na ideji dijeljenog simboličkog, odnosno kolektivnog identiteta, te iz njega proizlazi, dok se simbolički identitet pokazuje i prenosi kroz društvene uloge koje članovi zajednice preuzimaju kako bi se svake godine iznova uprizorili prostori simboličkog identiteta, upravo praksom štovanja Gospe od Sniga.

Prostori u kojima se ostvaruje kolektivni identitet zajednice neminovno ostvaruju i dobivaju oblik u fizičkom prostoru Kukljice, te su u nekom dijelu izravno navezani na konkretni, fizički prostor kao što je crkva, ali se odnose jednako tako na simboličke i društvene prostore koje nalazimo u sjećanjima, vjerovanjima, interakcijama, značenjima. Prostori identiteta mogu prelaziti fizičke granice lokaliteta, što je očito u primjeru transnacionalnih veza koje su također važan prilog istraživanju društvenih prostora Kukljice. Prostor se ovdje, dakle, percipira zamišljanjem mreže odnosa i značenja gdje se pokreti i ritmovi, ne samo ljudskih, nego i ne-ljudskih djelovanja, isprepleću u živim prostorima. Henry Lefebvre, a poslije i Tim Ingold takvu strukturu života objašnjavaju terminom *meshwork* koja izaziva tradicionalnu percepciju prostora, polazeći iz razmišljanja kako prostori nisu čisto arhitektonski, jer ih zapravo oblikuju tokovi života unutar i oko njih. Aktivnosti i prakse koje ljudi čine, Lefebvre uspoređuje s pisanjem u čemu ljudsko djelovanje u prostoru zamišlja poput neurednog rukopisa upisanog u okruženje u kojem ljudi žive i djeluju. Ljudi prolaze kroz te prostore i njima se koriste ih čime su dio neprekidne interakcije u kojoj prostori oblikuju i utječu na okoliš i ljude. Prema tome, ova perspektiva govori da prostori nisu samo zatvorena okruženja otkrivena iznutra, nego su dio kontinuirane interakcije zbog čega je granica prostorne unutrašnjosti i vanjskosti zamagljena i izmiješana (Ingold 2011: 84,85).

Okruženje ili krajolik i ljudi prema ovom pristupu, međusobno se oblikuju – ljudi razvijaju ideje, vještine, znanja i identitete u odnosu na krajolike u kojima se nalaze, a krajolici dobivaju značenja i izgled u odnosu na ljude koje ih nastanjuju. Okruženje je oblikovano putem kretanja stanovnika, njihova boravka i njihovih života, dakle krajolik dobiva značenja za ljude upravo putem tih odnosa (Ingold 2011: 130). Naglasak se stavlja na identitet kukljičke zajednice, koja je temeljni nositelj prakse štovanja Gospe od Sniga. S tim u vezi, prema Stuartu Hallu (1990) identiteti su imena koja dajemo različitim načinima na koje nas povijest pozicionira i na koje se mi sami pozicioniramo unutar narativa prošlosti. (ibid.225)

S obzirom na to da ovom događaju pristupam odozdo, iz perspektive članova zajednice koji nisu tada slučajna masa bez međusobne povezanosti, nego skupina koja dijeli osjećaj zajedničkog društvenog identiteta, otvara se potencijal istraživanja identitetskih prostora u kojima se ostvaruje njihov kolektivni identitet. Ponašanja ljudi unutar skupine nisu slučajna i nevažna, naprotiv – ponašanje članova skupine odraz je sadržaja kolektivnog identiteta i ima veliku važnost za sudionike (Reicher 1984 prema Khan et al. 2016: 310). U takvim slučajevima gdje postoji percepcija dijeljenja identiteta, postoji i veća razina poznavanja i

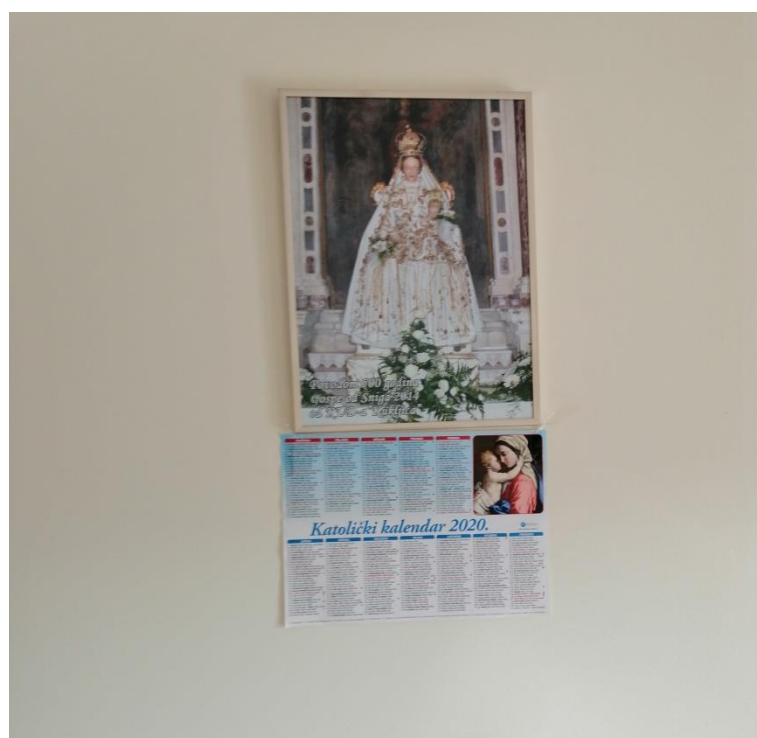
intimnosti članova grupe. Takva skupina postaje prostor koji omogućuje utjelovljenje i realizaciju identiteta članova grupe, što se naziva „kolektivnom samorealizacijom“ (Reicher i Haslam, 2006 prema Khan et al. 2016:312). Longitudinalno kvantitativno istraživanje što su ga proveli Khan et al. (2016) na primjeru jedne duhovne prakse u Indiji pokazalo je kako sudjelovanje u kolektivnom događaju utječe tako da povećava društvenu identifikaciju i s identitetom povezana ponašanja u smislu da oživljava društveni identitet u pojedinca. Osjećaj povezanosti koji se pritom stvara s prisutnim drugima čini percepciju zajedničkog, dijeljenog identiteta koji omogućuje osjećaj pripadanja. Ključno je pritom što taj proces pojedincu omogućuje da svoj identitet kao set pretpostavki pretvori u realna proživljena iskustva, čime postiže već spomenutu „kolektivnu samorealizaciju“. Njihovo istraživanje tako je pokazalo kako su religijska okupljanja pogodna za znanstveno istraživanje povećanja procesa identifikacije kao funkcije dijeljenog identiteta u kolektivnim okupljanjima (Khan et al. 2016:324).

Prvi dio poglavlja posvećen je simboličkom i kulturnom identitetu kukljičke zajednice, koji je utemeljen u sjećanjima i značenjima koja pripadnici zajednice pridaju ovoj religijskoj praksi i prenose naraštajima u kulturno nasljedstvo. Prostor unutar kojeg se navedeno ostvaruje jest u ovom slučaju i sveti prostor, prostor iz kojeg zajednica utemeljuje fundamentalni dio svojeg kolektivnog identiteta. Crkva, koja ima visoko značenje u istraživanoj zajednici, nudi narativ iz kojeg zajednica crpi određene simbole svojeg identiteta koji označuju njihovu pripadnost.

U interpretaciji načina percipiranja, korištenja, pa i izmjena u prostoru Kukljice u kontekstu održavanja istraživane religijske prakse poslužit ću se konceptima svetog i profanog prostora Mircea Eliadea. Osim što se njegova dihotomija svetog i profanog odnosi na prostor, odnosi se jednako tako i na konceptualizaciju vremena, što smatram primjenjivim u razumijevanju ove religijske i društvene prakse koja se događa svake godine na isti datum u lokalnoj zajednici koja joj pripisuje značenje najvažnijeg blagdana u kalendarskoj godini. Navedeno ću upotpuniti teorijom o kulturnom pamćenju Jana Assmanna, fenomenu koji se može koristiti i kao polazišna točka u ostvarivanju i izgradnji kolektivnog identiteta zajednice. Navedenu teoriju iskoristit ću kao pomoćni alat za razumijevanje interpretacije lokalne povijesti od lokalne zajednice, ponajprije u dijelu usmene predaje koja i u suvremenosti opstaje kao narativ od kojeg je sama praksa formirana. Ovaj dio tako će primarno biti usmjeren na simbolička značenja koja se navezuju na praksu šovanja Gospe od Sniga te njihovoj implikaciji na simboličkom aspektu (kolektivnog) identiteta zajednice.

7.1 Simbolički prostori zajednice

Sjećanje ili odnos prema prošlosti, identitet i kulturno trajanje, prema Assmanu (2005) čine povezujuću strukturu svake kulture. Ona djeluje spajajuće i povezujuće u dvije dimenzije: društvenoj i vremenskoj. Navedena struktura veže ljude u *simbolički svijet smisla* (Berger i Luckmann, 1966) koji tvori jedan zajednički prostor iskustva, očekivanja i djelovanja, koji svojom vezujućom i obvezujućom snagom pruža povjerenje i orijentaciju (Assmann 2005:18). Ona vezuje prošlost sa sadašnjošću tako što oblikuje i usprisutnjuje temeljna iskustva grupe, te uključuje slike i priče nekog drugog vremena, stvarajući tako nadu i sjećanje. Ovaj aspekt kulture u osnovi je mitskih i povijesnih priča. Ono što pojedince spaja u percepciju „mi“ grupe jest konektivna struktura zajedničkog znanja i slike o sebi, koja se s jedne strane oslanja na vezanost zajedničkim pravilima i vrijednostima, a s druge strane, na sjećanje zajednički nastanjene prošlosti (Assmann 2005: 18).

Prilog 27: Kalendar s Gospom od Sniga snimljena u domu sugovornika (autorica)

Temeljni aspekt identitetskog prostora na kojem se zasniva kolektivni identitet kukljičke zajednice, vidljiv i u suvremenosti, nalazi se u području je simboličkog identiteta. Pripadanje, kao jedna od osnovnih ljudskih potreba, temeljni je uvjet u ostvarivanju društvenog identiteta

kod pojedinca, a ovdje je uvelike utemeljena na simboličkom identitetu zajednice. Prema Cohenu (1985, 2001) simbolička dimenzija zajednice njezina je definirajuća karakteristika. Simbolički identitet služi povezivanju pojedinca sa zajednicom koje se ostvaruje putem zajedničkih praksi, rituala i simbola, a čiji je cilj grupna povezanost. U slučaju Kukljice, simbolički identitet zajednice potvrđuje se iznova ponavljanjem prakse štovanja Gospe od Sniga, a prostori unutar kojih se navedeno ostvaruje odnose se na crkvu koja praksom štovanja Gospe od Sniga producira simbole identiteta u članova zajednice. U odabiru simbola na grbu općine Kukljica vidi se jačina identificiranja zajednice s lokalnom religijskom interpretacijom lokalne prošlosti koja ovdje ima primat, kao i na njezinu neodvojenost i isprepletenost s ostalim područjima lokalnog života. Naime, grb kukljičke općine prikazuje tradicionalni brod na vesla, snježnu pahulju i križ. Sva tri elementa gledano objedinjeno naznačuju crkvu (odnosno vjeru), usmenu predaju o ribarima i snijegu te nekadašnji oblik procesije na vesla. To su, dakle, temeljni simboli kojima se zajednica definira iznutra, ali i u odnosu na one kojima je okružena, u čemu je vjerski aspekt, podloga svakom navedenom. Tradicionalni brodovi mogu simbolizirati i nekadašnji način života koji je znatno više bio usmjeren na ribarsku djelatnost. No prisutnost brodova koja je i danas očita u mjestu te brod koji i dalje, bez obzira na modernizaciju, nije izašao iz uloge prenosioca svetog objekta u praksi štovanja Gospe od Sniga – opet upućuju na tradicionalnost i kontinuitet prisutnosti maritimnog aspekta ove prakse kao ključne. Sva tri simbola promatrani zajedno zapravo označuju praksu štovanja Gospe od Sniga. Proslava Gospe od Sniga datumski se, sredinom 90-ih godina 20. stoljeća, poklopila s datumom vojno-redarstvene akcije „Oluja“ koja označuje pobjedu u Domovinskom ratu²⁹. Blagdan Gospe od Sniga od 1996. godine, zbog navedenog državnog praznika, postaje neradni dan. U Kukljici proslava Gospe od Sniga i dalje ima primat nad proslavom navedenog nacionalnog događaja, makar se događaji nadopunjuju i uklapaju u sliku potvrđivanja šireg nacionalnog identiteta. Nacionalni identitet u ovom slučaju podupire elemente važne u ovoj lokalnoj praksi, ponajprije kroz vjerski aspekt. Vidljivost prisjećanja na „Oluju“ postiže se spomenom na žrtve Domovinskog rata tijekom mise, te (katkad) pjevanjem himne nakon nje. No, tu su istaknutiji simboli lokalne zajednice izravno povezani s proslavom Gospe od Sniga (kao što je kip Gospe od Sniga,

²⁹ Službeni nazivi praznika koji se 5. kolovoza u Hrvatskoj slave su Dan pobjede i domovinske zahvalnosti i Dan hrvatskih branitelja

ukrašeni brodovi, zastave bratovština, kukljička nošnja), a popraćeni hrvatskom zastavom i križem obuhvaćaju širu simboliku.

Osim što brodovi imaju važnu ulogu u prijenosu sudionika i Gospina kipa, u kretanju morskim ambijentom glavnu ulogu imaju vremenske prilike. Kako je Turčinov objasnila - „Svatko tko je plovio morem itekako je bio zainteresiran za vrijeme“ (2015: 46). O vremenskim uvjetima zapravo ovisi hoće li se i kako održati procesija brodovima. Umreženost, prema Ingoldu, ne čine samo ljudi, nego i druga bića i pojave, koje ne shvaća kao pasivne objekte. Oprimjereno na ovom istraživanju navedeno je vrlo jasno vidljivo u maritimnom aspektu istraživane prakse. U danima prije hodočašća u mjestu se često mogu čuti komentari o vremenskim predikcijama i zabrinutost zbog toga. Nagle vremenske promjene nisu neuobičajene u ljetnom razdoblju, a 5. kolovoza vrlo je blizu Velike Gospe (15. 8.) – datuma koji se u navedenom prostornom kontekstu smatra meteorološkom prekretnicom. Tijekom istraživanja, 2022. godine, svjedočila sam vrlo nagloj promjeni vremena u noći uoči hodočašća. Pljuskovi i grmljavina trajali su cijele noći i u zoru na dan 5. kolovoza. Međutim, pred početak jutarnje procesije, vrijeme se jednako tako naglo stabiliziralo, pa na kraju ipak nije utjecalo na njezino odražavanje. Nekoliko mještana u različitim, nepovezanim situacijama tijekom dana (5. kolovoza) reklo mi je kako je Gospe tada bila zaslužna za poboljšanje vremena, da „samo ona to može“. Stekla sam dojam da su pojedini mještani bili oduševljeni takvim razvojem situacije te da u tome vide simbol prisutnosti, zaštite i izravnog utjecaja na situaciju. Meteorološki element prisutan je u usmenoj predaji o Gospi od Sniga – nevrijeme i pojava snijega u mjestu gdje se to ne očekuje ni zimi, a pogotovo ne u kolovozu, progovaraju o mogućnosti onostrane intervencije. Usto, vožnja brodom koja uključuje cijeli splet dojmova koji proizlaze iz specifičnosti maritimnog aspekta također progovaraju o istom. Osjetila sudionika tada su uronjena u drukčiji kontekst čija posebnost proizlazi iz okruženosti morem i povezanih atmosferskih utjecaja. Hodanje kao jedan od podrazumijevajućih načina kretanja u jednom trenutku procesije prestaje, ali se kretanje nastavlja, samo što je pasivnije i počinje ovisiti o pokretanju broskog motora. Temeljni element istraživane prakse upravo leži u iskustvu vožnje brodovima koja uključuje specifično tjelesno iskustvo, u morskom ambijentu kojem čovjek nije do kraja prilagođen.

Blagdan Gospe od Sniga ima snažne implikacije za suvremenu kukljičku zajednicu, makar se očekivano, među pojedincima razlikuju nijanse koje se tomu pridaje, kao i mjere uključenosti među članovima zajednice. Jednako tako, njihova pozicioniranost i mjera pridavanja

religioznog značenja ovom događaju ne može biti jednaka, no ono što ih sve veže jest pridavanje posebnog značenja ovom danu – 5. kolovoza jednostavno je poseban dan (uz ostale važne katoličke blagdane), koji su okruženi „običnim“ danima.

Ponavljanje svetih praksi otkriva nostalgiju za mitskom prošlosti, poretkom, želju za nečim drukčijim od sadašnjeg trenutka, čežnju za nečim nedostižnim ili nepovratno izgubljenim (Eliade 2006:23, 24). Održavanje dimenzija svetosti i njihovo ponavljanje unutar kalendara, po tome je vječno vraćanje, reaktualizacija mitskog vremena, stoga performiranjem hodočašća svakodnevni javni prostor putem kojeg prolazi procesija postaje posvećen, a religijsko iskustvo na taj način, kako autor opisuje, otkriva čvrsto središte kojeg simboliziraju sveta mjesta i kojem čovjek nesvjesno teži (Eliade 2002: 15, 66). Svetkovine i rituali svojim redovitim ponavljanjem osiguravaju prijenos i očuvanje kulturnog identiteta. Kroz ritualno ponavljanje, jača se povezanost grupe u prostoru i vremenu. Svetkovine, kao ključni oblik organizacije kulturnog pamćenja, razdvajaju društveni vremenski okvir na svakodnevno i svetkovno vrijeme. U tom svetkovnom vremenu okupljanja, horizont ljudi širi se prema kozmičkoj sferi, vraćajući se u vrijeme stvaranja, početaka i važnih prekretnica u davnoj prošlosti. Njihovo pažljivo poštovanje, čuvanje i prenošenje održava zajednicu i njezin identitet u stalnom kretanju. Kulturno pamćenje obogaćuje svakodnevnicu i pomaže iscjeljivanju oštećenja koja svakodnevni život nosi sa sobom (Assman 2005: 66, 67).

U kontekstu Kukljice rezonantna je postavka u kojoj „sjećanja ne stvaraju samo mjesto nego i definiraju zajednicu“ (Gulin Zrnić 2009: 163). U nastavku navedene postavke vidi se i reverzibilan odnos mjesta i zajednice, jer, kako autorica tvrdi „poimanje zajednice, pak opet pojačava stvaranje mjesta“ (ibid.). Bitno je pritom naznačiti da ti procesi nisu jednoznačni, različiti ljudi pripadaju različita značenja mjestu te je riječ o fluidnim procesima koji se, s obzirom na promjene potaknute raznim okolnostima tijekom vremena i tijekom života mogu mijenjati. Time polazim od postavke da su mjesta i zajednice u takvom odnosu da se zapravo sustvaraju.

Veza između mjesta i zajednice vidi se i u njihovu preklapanju u pričama o nekom prošlom vremenu (Gulin Zrnić 2009: 163) Značenje kolektivnog identiteta za osjećaj zajednice vidi se u načinu kako se stanovnici različitih formi lokalnog života koriste imaginarijem lokalne zajednice kako bi interpretirali sebe. Osnovno načelo konektivne strukture jest ponavljanje kojim se osigurava da se linije djelovanja ne izgube, nego da se uobliče u prepoznatljive obrasce i da budu identificirane kao elementi zajedničke kulture. Postoji princip koji Assman

naziva ritualna koherencija – riječ je o poretku, u čemu je vrijeme srž stvari. Tako se utvrđuje interni vremenski redosljed pojedinih radnji u čemu se svaka nadovezuje na prethodnu. No, nije samo ponavljanje poanta, nego se uprisutnjuje i nekadašnji važan događaj (predaja o Gospi od Sniga). Ponavljanje i uprisutnjavanje dva su načelno drukčija oblika jednog odnosa, koji označuje sve rituale, čiji je cilj očuvanje (Assman 2005: 19, 20).

Prilog 28: Kip Gospe od Sniga nakon procesije u župnoj crkvi sv. Pavla, 2023. (autorica)

Tendencija k lokalizaciji postoji kod svih vrsta zajednica. Svaka grupa stremi stvaranju i osiguravanju mjesta koja nisu samo poprišta interakcije nego i simboli njihova identiteta te uporište njihova sjećanja. Pamćenju su potrebna mjesta, jer mjesto tendira ka uprostorenju (Assman 2005: 45). U objašnjenju odnosa mjesta i identiteta temeljni koncepti su „place identity“ (Lalli, 1992; Proshansky et.al 1983) i povezanost s mjestom („place attachment“) (Guliani, 1991; Altman&Low, 1992). Koncepti mjesta i identiteta povezani su, prema Twigger-Ross i Uzzell (1996), na dva načina. Prvi je putem identifikacije s mjestom, u čemu mjesto predstavlja društvenu kategoriju i izražavao bi pripadanje skupini ljudi definiranoj prema određenoj lokaciji. U ovakvoj postavci ispada da je koncept mjesta dio društvenog

identiteta zbog čega autori naznačuju da takav pristup djelomično objašnjava odnos sebstva i okoline.

Drugi način povezivanja mjesta i identiteta je pojam „place identity“ (Proshansky et al. (1983, 1987) koji navedeni autor definira drugim dijelom identiteta koji opisuje čovjekovu socijalizaciju unutar fizičkog svijeta. Twigger-Ross i Uzzell (1996) slažu se s navedenim autorom u činjenici da je malo prostora bilo posvećeno istraživanju odnosa fizičkog okoliša i sebstva, te sugeriraju kako ne treba povezanost s mjestom promatrati kao zasebni, odvojeni dio identiteta, ali se zato može pretpostaviti da će svi aspekti identiteta, više ili manje, sadržavati implikacije povezane s mjestom. Cilj njihova rada bio je istražiti kako povezanost s mjestom može služiti da razvijaju i podupiru važne aspekte identiteta (1996: 205,206). Njihovi rezultati potvrdili su da stambena okolina utječe na održavanje, razvoj identiteta i procesa identifikacije u čemu su specifične identifikacije s naseljem percipirane kao pozitivna različitost prema drugima. U navedenom se vidi želja da ih se prepoznaje kao posebne i želja za pripadanjem. Istraživanje je nadalje pokazalo da se mjesto uspostavlja i koristi u održavanju kontinuiteta sebstva, makar mjesto također može koristiti za kreiranje i upostavljanje novog sebstva. Tu su također i pokazatelji uspostave kontinuiteta povezanog s mjestom u čemu se okolina može koristiti kao *memorial* prošlosti osobe. Mogućnost da su osobi vidljiva mjesta u prostoru gdje je odrasla, te, primjerice, kontinuirano postojanje zgrade koja je postojala i kada je ta osoba bila mlađa, postaju simboli kontinuiteta koji uključuje i prošlost, ali i budućnost (1996:217, 218).

U takvom slučaju mjesto može biti žarište sjećanja kojih se ljudi žele (pri)sjećati (Rowles, 1983, Korpela, 1989). U svakom slučaju, njihovo je istraživanje pokazalo da se ljudi zaista koriste identifikacijom s mjestom kao odrednicom kojom sebe razlikuju od drugih. Tako mjesto djeluje slično kao društvena kategorija, pa se identifikacija s mjestom u tom smislu može promišljati kao usporediva s društvenim identifikacijama.

Kontinuirano iskustvo sebe također se dodatno održava putem fiksiranih „pomagala“ pamćenja u okolini. Samo mjesto ili predmeti u mjestu podsjećaju na nečiju prošlost i nude konkretnu pozadinu s kojom se čovjek može uspoređivati u različitim vremenima. Navedeni proces stvara koherentnost i kontinuitet u nečijem samopoimanju (Korpela 1989: 251).

Povezanost s mjestom („place attachment“) višeznačan je koncept koji karakterizira veza između pojedinca i njemu važnog mjesta (Giuliani, 2003; Low 1992), a može djelovati i na individualnoj i na kolektivnoj razini koji se mogu i preklapati. Krajolici dobivaju značenja i

izgled u odnosu na ljude, a ljudi razvijaju vještine, znanje i identitete u odnosu na krajolike u kojima se nalaze (Ingold 2011: 130).

Rođen sam u Kukljici, tu prve četiri godine školovanja, onda u Preko i Zadar. Praktički sam stalno ovdje, osim jedna godina vojske i dvije godine fakulteta u Zagrebu...Al sam ga prekinuo u drugoj godini zbog nostalgije.

Prema Gulin Zrnić (2009) sjećanja jednostavno možemo definirati kao iskustva s vremenskim odmakom. Sjećanja su upisana u prostor jer su u njemu nastala, tako da prostorna dimenzija sjećanja čini važan dio njegova sadržaja. Važno je pritom naznačiti da je svako sjećanje selektivno, ali i situacijsko i vrijednosno, što bi značilo da isti sadržaj sjećanja u nekoj drugoj, promijenjenoj okolnosti, može biti protumačen na posve različit način (2009: 157). Sjećanja povezana s prostorom mogu biti osobna i kolektivna ili „dijeljena sjećanja“ kako ih autorica naziva koja se „preklapaju zbog generacijske ili situacijske sličnosti životnih i stambenih okolnosti“ (2009: 158). Iako je navedena autorica pisala o prostoru i mjestu na primjeru Novog Zagreba i njegovih stanovnika, njezin pristup smatram primjenjivim u kontekstu promišljanja zajednice u Kukljici. Kukljica je mnogo starije naselje od Novog Zagreba te u njoj izostaju određeni elementi urbanosti koje Novi Zagreb ima, međutim procesi konstruiranja zajednice o kojima autorica piše poslužili su rasvjetljavanju jednog potpuno drukčijeg prostornog konteksta. To je prostor ponajprije obilježen otočnošću, a koji je za usporedbu površinski mnogo manji, ali i mnogo stariji u smislu kontinuiteta naseljenosti od Novog Zagreba. No, neovisno o starosti naselja i drugim važnim razlikama, ono što ih na naizgled osnovnoj, ali temeljnoj razini veže jest činjenica da su to prostori ispunjeni sjećanjima. Stoga je ključno ovdje naznačiti da upravo putem sjećanja „puki materijalni i fizički izgrađeni prostor naselja postaje simboličkim mjestom“ (Gulin Zrnić 2009: 157). Za čovjeka je proces davanja značenja prostoru putem sjećanja i odnos prema prošlosti vrlo važan proces koji stvara određeni povijesni kontinuitet i koji ima vrlo važnu ulogu u izgradnji osjećaja vlastite stvarnosti (Finnegan 1998 prema Gulin Zrnić 2009:158). Sjećanja tako postaju vrlo važan dio zalihe znanja koje pojedinac ima o vlastitim iskustvima proživljenima u određenom okruženju, čime se nadovezujem na pristup Gulin Zrnić da je svako sjećanje umješteno. Osjećaj vlastite stvarnosti, a kroz (kolektivno i osobno) sjećanje i povijest,

povezan je tako s izgradnjom vlastitog identiteta i odnosa prema prostoru u kojem živi (ili povremeno boravi).

Pamćenje nije moguće izvan okvira odnosa kojim se živi ljudi služe u jednom društvu kako bi svoja sjećanja fiksirali i ponovno našli (Halbwachs 1985: 121), pamćenje čovjeku prirasta tek socijalizacijom. Uvijek je pojedinac taj koji pamti, ali je pamćenje uvijek kolektivno oblikovano - kolektivi nemaju pamćenje, ali kolektivi određuju pamćenje svojih članova.

Određeni događaj mora biti ispunjen smislom neke važne „istine“, kako bi poživio u grupnom pamćenju, a možemo ih nazivati i figurama sjećanja. Njihova posebnost u odnosu na druge ima tri obilježja vidljiva u konkretnom spoju s vremenom i prostorom, konkretnom spoju s nekom grupom i prema rekonstruktivnosti kao posebnom postupku (Assman 2005: 44). Kultura sjećanja zasniva se na oblicima odnošenja prema prošlosti. Prošlost i nastaje tako što se odnosimo prema njoj. Kulturno pamćenje usmjereno je na fiksne točke u prošlosti predstavljene simboličkim figurama, stoga za kulturno pamćenje nije važna faktična, nego prisjećana povijest koja može postojati u obliku mita - fundirajuće pripovijesti koju pričamo kao bismo neku sadašnjost osvijetlili iz perspektive početka (Assman 2005: 61, 62). U slučaju kulturnog sjećanja riječ je o ispunjavanju socijalne obveze, ona se odnosi na grupu, te je riječ o pitanju: što ne smijemo zaboraviti? Kultura sjećanja povezana je s pamćenjem koje tvori zajednicu, kultura sjećanja je univerzalan fenomen. Nije moguće zamisliti zajednicu u kojoj se makar i u umanjenom obujmu ne bi moglo pronaći oblike kulture sjećanja (Assman 2005: 36). Kulturno sjećanje nosi u sebi određenu svetost. Sjećanja često imaju religioznu vrijednost, a njihovo oživljavanje osjećanjem može poprimati oblik svetkovine. Svetkovine, među ostalim, služe kako bi se oživjela temeljna prošlost. Povezivanjem s prošlošću, grupa koja se sjeća učvršćuje svoj identitet. Grupa koja evocira svoju povijest, oživljavajući ključne figure sjećanja, potvrđuje svoj identitet, koji nije svakodnevni. Kolektivni identiteti su svečani i izvan svakodnevice, na neki način nadilazeći uobičajeni život, postajući tema ceremonijalne, izvanredne komunikacije. Ova komunikacija nastavlja se oblikovanjem sjećanja u tekstovima, slikama i ritualima. Polaritet između komunikativnog i kulturnog pamćenja može se usporediti s razlikom između svakodnevnog života i svetkovine, pa bi se čak moglo govoriti o svakodnevnom i svetkovnom pamćenju (Assman 2005: 62).

Predaja koja leži u temelju prakse štovanja Gospe od Sniga nudi objašnjenje događaja kojem su ljudi nekog prošlog vremena dali važno značenje i protumačili ga posebnim te ga tako izdvojili iz svakodnevnog. S obzirom na to da predaja u ovom slučaju uključuje specifičnu

lokaciju gdje se nešto onostrano dogodilo, tom prostoru pripisuju posebnost, drugačijost i odabranost. Ta odabranost od strane neke više instancije ima vrlo duboke implikacije u društvenosti te zajednice. Naime, takvo mjesto ostaje mjesto visokog značenja za zajednicu i zadržava auru posebnog, odnosno svetog. Događaj koji neki mogu, a drugi ne moraju smatrati povijesnom činjenicom nastavlja živjeti u obliku priče koja se prenosi s koljena na koljeno. Sama priča, bez obzira na njezinu (ne)vjerojatnost upisana je u svijest stanovnika Kukljice i opstaje kao dio kolektivnog identiteta, kao dio „priče o nama“, neovisno o tome koliko je štovanje Gospe od Sniga dio religijskog identiteta pojedinca.

Neovisno o vjerovanju u predaju u suvremenosti, ona i dalje ima svoju svrhu – služi kao jedna od mogućnosti objašnjenja razloga nastanka ove prakse i uporište o koje se današnja suvremena praksa oslanja s obzirom na to da nedostaju precizni povijesni podatci koji bi rasvijetlili druga objašnjenja. Činjenica jest da praksa i dalje ima vrlo jako značenje u zajednici te da njezin kontinuitet u prošlosti progovara o tome.

Iako fragmentirana i za neke nevjerojatna, predaja služi kao uporište u povezivanju članova zajednice i tako jača društvenu koheziju. Zajedničke priče, vjerovanja i religijske prakse u koje su članovi zajednice uključeni potiču osjećaj pripadnosti, odnosno zajednički identitet. Osim toga, praksa pruža zajednici osjećaj kontinuiteta, i to ne samo u percepciji života pojedinca, već i kukljičke zajednice kroz prošlost, kroz vrijeme. Praksa stoga, na neki način, transcendirava vrijeme. Kontinuitet povlači stabilnost zajednice koja se nastoji postići prijenosom vrijednosti, znanja i praksi na nove naraštaje, a tako se osigurava kontinuitet kulturnog identiteta, kao i očuvanje društvenog reda prijenosom normi utemeljenih u vjerskim praksama. U njima se neminovno stvara interakcija u čemu leže različiti potencijali - i za konflikt, ali i za solidarnost.

Da! Pričalo se je da je 1514. godine na taj dan pao snijeg. To je isto moguće, da nije snijeg nego tuča! Krupa pa da sve pobijeli, da je takav dan, Bože sačuvaj ono što reću kod nas Isus svita se kod nas kaže. Kad je Isus svita onda je kao da je došo Isus drugi put, onda će kao biti svašta. No, i da je pobijelilo i da je doplivaio kvadar, slika jel Marijina. Marijin kvadar da je doplivo po moru. Digli su taj kvadar i rekli Marija oće da se tu napravi crikvica, crikva, i onda su napravili. To je bilo, to...to nije bila mala stvar da je kvadar doplivo. Sad mi ne znamo jel to istina, nije istina.

Mnogo autora istraživalo je fenomen povezanosti sa mjestom (Low i Altman, 1992; Marcus, 1992; Mazumdar i Mazumdar, 1993; Twigger-Ross & Uzzell, 1996; Hay, 1998), međutim dominantno su se fokusirali na mjesta sekularnog značenja, dok primjerice Muzamdar i Muzamdar (2004) donose uvid u važnost religije u povezanosti s mjestom. Autori tvrde da iako karakteristike samog mjesta mogu inspirirati i kultivirati odanost, duhovnost, zajedništvo i osjećaj mira, povezanost osobe s mjestom ne ovisi isključivo o kvalitetama mjesta i također se može naučiti procesom vjerske socijalizacije. U tome, važni vjerski drugi, poput roditelja, odgojitelja i vršnjaka, zajedno s većom zajednicom vjernika, mogu imati važnu ulogu u formiranju identiteta, podučavajući molitve i rituale, priče i simbole, kao i na temelju osobnog iskustva mjesta (Muzamdar i Muzamdar 2004: 390).

Osim toga, u ovom kontekstu sveti predmeti imaju važnu ulogu jer su vizualni podsjetnici koji nanovo povezuju sa svetim mjestom te mogu poslužiti kao sredstvo učenja (Muzamdar i Muzamdar 2004: 392). Svaki obiteljski dom, ali i ugostiteljski objekt u kojem sam boravila u Kukljici ima istaknutu uokvirenu i uvećanu sliku Gospe od Sniga i to pretežno u središtu kuće – u dnevnom boravku, okruženu obiteljskim fotografijama. Uz spomenute slike, uočila sam kalendare s likom Gospe od Sniga i pohvalnice za one koji su pridonijeli organizaciji 500. godišnjice štovanja od Sniga u Kukljici. Sve navedeno istaknuto je u središnjim prostorima obiteljskog doma. Priče o mjestu, mitovi i razne usmene predaje također mogu biti važna sastavnica u socijalizaciji i održavanju povezanosti s određenim religijskim mjestom. U slučaju Kukljice to je usmena predaja o Gospi od Sniga koja se prenosi naraštajima i koja je i dalje vrlo prisutna. Usmena predaja koja i dalje preživljava, održava se i prenosi, a koja uz to sadržava element čudotvornosti, progovara o vjerovanju u jedinstvenost lokaliteta i njegovu duhovnu i kozmičku osobitost, odnosno odabranost. Hodočašće može sadržavati transformativna iskustva za mnoge i tako stvoriti trajnu poveznicu osobe s mjestom (ibid. 393). Mnogi hodočasnici uzimaju sa sobom fizičke predmete smatrajući da odražavaju bit tog mjesta ili uspomene na njega. U Kukljici su to slike kipa Gospe od Sniga u manjem formatu koje ljudi obično nose u novčaniku, donose kući i dijele obitelji i prijateljima, a nekima su i suveniri. Takvi predmeti pomažu u očuvanju uspomena na sveto mjesto i jačaju povezanost hodočasnika s tim mjestima, čineći ih podsjetnicima koji omogućuju trajno mjesto u ljudskom sjećanju (ibid. 394)

Ova mjesta često se tretiraju kao kolektivna vlasništva vjerske zajednice i čine važan dio njezine kolektivne svijesti i psihe, stoga ih zajednica snažno nastoji zaštititi i čuvati uz svijest

koja se opire pokušaju promjene ili transformacije (Belk, 1992 prema Muzamdar i Muzamdar 2004: 395). Takva mjesta mogu za pojedinca biti izrazito ispunjavajuća zbog čega ih osoba iznova posjećuje radi duhovnog obnavljanja. Veze sa svetim mjestima pružaju ljudima identifikaciju s mjestom koja može trajati kroz vrijeme i generacije, čime se pruža „simbolička veza za kontinuirani osjećaj identiteta” (engl. *a symbolic lifeline to a continuous sense of identity*) (Hummon, 1989: 219). Autor objašnjava da je to zbog jake simboličke moći svetog, koja tim mjestima daje određeni stupanj trajnosti, omogućujući im da nadžive promjene političkih režima, društvene preokrete i ekonomske transformacije. Rad Muzamdar i Muzamdar (2004) tako prikazuje složenu povezanost ljudi, religije i mjesta, od geografske pozadine do iskustvenih kvaliteta osjećanja prisutnosti svetog, svetih radnji kroz rituale i molitve, pa sve do unošenja simbola svetog u vlastiti dom, što prelazi nacionalne, rasne i etničke granice i povezuje šire zajednice (ibid.395).

Riječ je o istraživanjima koja opisuju tzv. važna mjesta (engl. *significant places*), koja upućuju na širok raspon interpretacija i tipova mjesta s kojima ljudi stvaraju povezanost. Svi primjeri imaju zajedničku sastavnicu – ispunjena su dubokim emocionalnim značenjem za ljude. Ona označuju dugoročne veze između ljudi, njihovih domova i zajednica, gdje povezanost s mjestom uključuje familijarnost, sigurnost i stabilnost (Brown i Perkins 1992: 280). Isti autori naglašavaju prekide (engl. *disruptions*) u povezanosti s mjestom, koji za ljude mogu biti vrlo stresni, a nakon čega slijedi faza nošenja s tim prekidom te potencijalno kreiranje novih poveznica (Brown i Perkins 1992: 279). Primjer preseljenja jedna je od situacija prekida, a u kontekstu ovog istraživanja mjesta koje je duboko obilježeno migracijama, primjenjiva je teorija o ulozi religije u održavanju povezanosti s mjestom. Iako nije jedini razlog povratka članova dijaspore u Kukljicu u ovom istraživanju, za neke pojedince je ključan, te oko njega planiraju ostale potrebe i razloge svojeg povratka. Religija i dalje legitimira društvenu stvarnost u različitim kontekstima i okruženjima, od nacija do dijasporских zajednica, te je njezino oživljavanje i dalje vrlo prisutno bez obzira na procese sekularizacije (Muzamdar i Muzamdar 2004: 386). Religija i vjerske vrijednosti utječu, primjerice, i na raspoređenost objekata u prostoru, stoga činjenica da su crkve vrlo često središte nekog mjesta, kao što je to župna crkva u Kukljici, simbolički progovaraju o njezinoj središnjoj važnosti za identitet mjesta, ali potencijalno i za razvoj osobnog identiteta putem procesa preuzimanja vrijednosti, stajališta, vjerovanja i ponašanja (Muzamdar i Muzamdar 2004: 386).

7.2 Društveni odnosi i djelovanja kroz instituciju crkve

Crkva u kukljičkoj zajednici ima važnu ulogu u izgradnji simboličkog dijela (kolektivnog) identiteta zajednice. Katolička Crkva ima moć u formiranju svjetonazora nudeći određen sustav ideja, jednako kao i brak unutar kojeg se crkvena ideologija roda prenosila kroz povijest, stoga je dovodila do homogenosti u tradicionalnom oblikovanju znanja i tako utjecala na formiranje otočne lokalne kulture (Turčinov 2015: 30). Crkva i brak temeljne su institucije kojima se pridaje velika važnost u Kukljici – institucije koje reproduciraju temeljne društvene vrijednosti i daju određene upute za društveno poželjna ponašanja.

S obzirom na to da Katolička Crkva podržava rodnu podijeljenost, muškarci i žene imaju odvojena mjesta u crkvi. U Kukljici isključivo muškarci imaju pristup sjedećim mjestima u neposrednoj blizini oltara i župnika, makar žene čine znatnu većinu posjetilaca crkve te omjer aktivnih članova crkve koji imaju ulogu unutar nje ide u korist žena. Uz župnika, sakristana i ostalih pomoćnika koji imaju temeljne uloge u izvođenju crkvenih obreda, većinu ostalih uloga u crkvi obavljaju žene, većinom starije životne dobi. Žene u Crkvi ulaze u različite vidove suradnje i komunikacije i tako održavaju društvene odnose s drugim obiteljima i pojedincima u zajednici (Šikić-Mićanović 2012: 122). Takav život uključuje pobožnost, redovitu molitvu i odlazak u crkvu na misna slavlja i zadušnice, pomaganje u slučaju bolesti i smrti u obitelji i susjedstvu, te u pripremama za obiteljska slavlja. Riječ je o naraštajima koji su odrastali u katoličkim vrijednostima te uz učenje ženskih poslova primarno vezanih za kućanstvo, brigu za obitelj i poslove u poljoprivredi. S obzirom na to da je u Kukljici primjetna rodno osnovana raspodjela poslova te da su žene mnogo više vezane za kućnu sferu od muškaraca, a da su istodobno brojem dominantnije kad je riječ o crkvenim poslovima, govori o činjenici da je crkva za ženu prostor legitimnog javnog djelovanja. Crkva je tako, za neke žene u Kukljici, prostor pronalaženja specifične društvene uloge koja izlazi iz okvira intimnosti doma. Izgradnja uloge u javnom prostoru djelovanja utječe na samopercepciju te oblikuje određeni status u zajednici. To je prostor u kojem žena može ostvariti svoj društveni status koji djelomično izlazi izvan primarnih uloga u obitelji, iako je to i dalje prostor prihvaćanja muške dominacije i autoriteta. U razgovoru s gospođom koja je imala visok ugled u crkvi kao pomoćnica župniku, bez obzira na izraženu svijest o značenju i veličini vlastita rada i djelovanja, izgovarala je rečenice poput: „*Ali župnik je župnik*“ ili „*Župnik je alfa i omega*“. Ona je, primjerice, obavljala više poslova i imala viša zaduženja u crkvi kroz

crkveno vijeće, koje se međuostalim bavilo i ekonomskim poslovima crkve. Uz nju, još je nekoliko mještana na takve načine, dublje uključeno u crkvenu djelatnost uz župnika te postoji nekoliko mještanki koje nemaju takav tip zaduženja, ali pomažu primjerice, u održavanju crkve. S obzirom na to možemo reći da ulogu žene obavljanjem ženskih poslova mještanke preslikavaju i na poslove u crkvi – čišćenjem prostora u crkvi i oko nje, održavanjem crkvenih predmeta, pranjem svećeničke opreme, izrađivanjem heklanog ručnog rada i aranžiranjem cvijeća za potrebe ukrašavanja crkve.

Rekla mi je jedna...ti si uvijek u crkvi. Sve što je na oltaru si ti. Istinu je rekla, di god idemo to si ti. I to će trajati godinama, jer prve koje sam ja napravila za Uskrs bila, te su 30 godina (stare). To sam ja u ratu još počela heklati s moju ruku na kušinu...E. A najprvu sam, prije nego što sam ruku slomila, sam onu na oltaru od Gospe s onim grozdovima, a veliku što se vani napravilo za stol kad smo 500 godina slavili, bila vani misa, onda je bilo puno župnika, isto je s onim grozdovima velika tavaja još ovaliki stol za misu, biskup je bio onda, sve one krpice za stol, za dicu za pričest, a...ne znam za što ne sve. Čak unutra di se presveto stavi unutra sam mjerila i krpicu unutra sa čipkun na oltaru je onom kamenom bilo unutra u dva dijela sam iskrojila u papir sama to išla crtati papir i napravila čipku okolo malu i sve na oltar. Sve sve sve! Za onaj stolić što dica imaju za prvu pričest. U crkvu di stoji onaj mali stolić što župnik ima, sve što god vidiš da je upleteno to sam ja radila. Eto!

Župnik se općenito poštuje te ga se percipira kao osobu s autoritetom, no u slučaju Kukljice, postoje mještani, pojedinci, koji su snažno uključeni u rad u crkve, koji smatraju da su svojim (neki i dugogodišnjim) radom u crkvi izgradili status na temelju kojeg mogu djelovati po svojoj želji ili želji ostalih mještana. Potreba za nekakvom raspodjelom moći u takvim situacijama nadjačava slijepo prihvaćanje autoriteta, koje se dijelom temelji na opreci *domaći-tuđi*. Naime, u više navrata, s različitim ljudima i u različitim temama razgovora koje sam provela u Kukljici organski je proizlazila tematika odvajanja ljudi na dvije kategorije - na Kukljičane i ne-Kukljičane ili došljake. Navedena slika nekad se u razgovoru ocrtavala u dihotomiji *bodul-vlah*, zatim kroz nekadašnju podjelu sela na „*dvi buande*“ (dvije strane, domaća i došljačka). U kontekstu turističke sezone dihotomija se ocrtava u podjeli na domaće i ne-domaće ugostitelje uključene u turizam u Kukljici, kao i na pridošle goste – *furešte* prema, ponovno, domaćim iznajmljivačima.

Bez obzira na to što župnik u njihovu župu dolazi u službu (zajednici) i u ime viših crkvenih instancija i da ta činjenica sama po sebi odiše statusnom moći, jedna od neizbježnih zapreka u izgradnji odnosa zajednice prema župniku jest to što je župnik za njih svejedno došljak. Njegova uloga utjelovljuje autoritet Crkve, što mu unaprijed već daje znatnu količinu moći, međutim u susretu s mještanima i u procesu izgradnje odnosa, mora pronaći način kako ostvariti suradnju i zadovoljavajuću dinamiku. Iz navedenog se vidi da mještani uključeni u poslove crkve, ljudi koji u njoj imaju utemeljenu ulogu te smatraju to važnim dijelom svojeg identiteta, nisu pasivni nosioci svojih uloga, nego akteri koji aktivno sudjeluju, pregovaraju, održavaju, nekad i mijenjaju svoj status u navedenom aspektu zajednice. U takvoj postavci u kojoj s jedne strane stoji župnik, a na drugoj mještani vrlo involvirani u crkvena pitanja i poslove, katkad dolazi i do konflikta. Konflikt proizlazi iz raspodjele moći, u percepciji polaganja prava na donošenje odluka vezanih za crkvu.

Ovdje je također važno uzeti u obzir da je riječ o mjestu u kojem župnik ne boravi, što znači da ne sudjeluje toliko uz crkvene i u drugim, širim pitanjima koja se tiču zajednice. Njegova pozicija u zajednici proizlazi iz vrlo specifične uloge koju ima, a koja je povlaštena zbog značenja koja se pridaju njegovoj profesiji. Crkva je veoma važna institucija za mještane Kukljice, jedan je od temeljnih prostora ostvarivanja društvene dinamike. Župnik obnaša dužnost predvodnika u crkveno-liturgijskom smislu, međutim lokalna zajednica sebe percipira primarnim nosiocem tradicije proslave i štovanja Gospe od Sniga. U situaciji u kojoj mjesto nema svojeg župnika, nego župnika koji je primarno u Kali, a onda i u Kukljici, dovodi do ambivalentne situacije. S jedne strane nekim mještanima navedeno stvara frustraciju i osjećaj da nisu toliko važni kao župljani, ali s druge strane ta distancija mještanima daje prostor da zadrže svoju dominaciju i vodstvo u održavanju strukture koja je u crkvi već uspostavljena. Navedeno je 2022. godine došlo do izražaja kada je u Kukljici promijenjen župnik, nakon gotovo 15 godina. U srpnju 2023. godine imala sam priliku sudjelovati na sastanku crkvenog vijeća što je meni kao istraživačici pomoglo u razumijevanju procesa pripreme i tako omogućilo pogled na situaciju koja se iznutra odvija. Cilj sudjelovanja na sastanku bio je čuti kako se razgovara o organizaciji hodočašća i svim elementima koji su za njih važni. Budući da mu je tadašnje hodočašće u kolovozu bilo prvo takvo iskustvo, novi je župnik morao učiti od mještana o redoslijedu radnji i koraka u planiranju religijskog dijela prakse u čemu je bila vidljiva dominacija mještana upravo zato što su oni nosioci tih znanja. Prilagodba i otvorenost

župnika da o tim sadržajima uči od mještana u tom trenu bila je ključna za početak izgradnje njihovih odnosa.

7.3 „Ženski prostori“ povezani sa štovanjem Gospe od Sniga

Osim što su žene u Kukljici općenito vrlo prisutne u životu crkve, one uzimaju mnogo uloga u pripremama i održavanju prakse Gospe od Sniga. Žene čuvaju zavjetno zlato, ukrašavaju kip, nose ga u procesiji, ženski zbor pjeva na brodu, a autorske pjesme koje se pjevaju tijekom procesije napisala je upravo mještanka.

U ženskom svijetu nositi Gospin kip je važan trenutak u životu. Žene koje su nekoć nosile Gospu, kada su bile neudane i mlade, s ponosom ističu tu činjenicu, znaju koliko puta i kada su je nosile. Bez obzira na to što muškarci pomažu u tome, isključivo se u ženskom pogledu na vlastiti život spominje uloga nošenja Gospina kipa. To je važan dio njihova prisjećanja i percepcije osobne povijesti, važna točka u vremenskoj liniji života. To je način iskazivanja pripadnosti lokalnoj zajednici, način potvrđivanja važnosti kojeg ova praksa ima u životu pojedinca kao i potvrda prihvaćanja društvenih i kulturoloških očekivanja od žene, tj. od djevojke koja će postati ženom.

Kip su nosile cure što su jake bile i trebalo se bit pošten. I u duši i u tijelu pošten.

Simbolika bijele boje može se odnositi na duhovnu dimenziju – čista duša, nevinost u značenju djevojaštva, ali i nevinost rođene djece koja su se odijevala u bijelo (Turčinov 2015:89, 90). Nečistoća se uglavnom tretira kao negativna, tako da je njezino uklanjanje pozitivan čin, nastojanje da se organizira vlastita okolina ili kako bi Douglas tumačila „nečistoća je uvreda redu“ (2004: 22). S obzirom na naše poimanje nečistog, ono se sastoji od dviju sastavnica, a to su briga o higijeni i poštovanje pravila. Svete stvari i mjesta čuvaju se od nečistoće, jer su svetost i nečistoća na suprotnim stranama (Douglas 2004:27,28). Nevedeno se vidi u tradicionalnom pogledu na čistoću doma, području koje se povezivalo uz uzoritost žene.

Kao što je momak posjećivao djevojčin dom, isto tako djevojka je posjećivala i njegov, ali samo tijekom dana. Pomagala je raditi i čistiti kuću, obrađivati zemlju i druge poslove. Ti

posjeti imali su za cilj djevojčino dokazivanje, kako bi nakon udaje sa simpatijom bila primljena u zajednički dom (Maričić, 2003:94)

Žene na selu tada nisu bile emancipirane, tradicijski vezane za kuću, i ne kreću se izvan mjesta obitavališta.(...) Rupčići su bili čisti, do tada neupotrebljavani, a simbolizirali su čednost i poštenje seoske žene, koje treba i u tuđini sačuvati (Maričić 2003: 88)

Još jedan važan aspekt nošenja kipa u djevojaka bio je i dokazivanje fizičke snage koja zapravo progovara o spremnosti preuzimanja ženske uloge koja djevojci slijedi.

Jako teško. Ali onda nas je bilo šest, bilo cura puno, ali ipak su i dečki (pomagali), bilo je toga, uvijek se pomagalo ko što se pomogne i sada. Ali mi smo imale snage! Ja sam imala sa 14 godina više snage što će ove imati od 30. Mi smo kopale, mi smo radile fizički! Teško nosile, drva na sebi, to su dica od 13 godina radila. Nije to bilo ko danas. One imaju 12 godina, izgledaju ko dica!

Iz kazivanja nekoliko gospođa shvatila sam kako je uloga djevojaka u bijelom u vrijeme njihova djevojaštva bila važan dio odrastanja kojim bi pokazale svoju uzoritost, ali i fizičku snagu koja je simbolizirala i njihovu spremnost za daljnje ženske uloge. Žene vrlo dobro pamte kada su i koliko puta nosile Gospin kip u procesiji te se ponose činom koji je za njih tada bio obvezan barem jedan put u životu. Jedna starija kazivačica uz to mi je objasnila kako su one djevojke koje su nosile Gospu ujedno odrađivale i praksu uređivanja kipa.

Prije je bilo drugačije. Mi koje smo nosile Gospu, mi smo Gospu oblačile i presvlačile. A sad su žene koje Gospu svlače i koje je presvlače, jer cure ne možu. Ne mogu, to su cure koje idu u školu. Mi nismo išle u srednju školu, mi smo završile četiri razreda sam ja završila škole. Mi smo već bile sa 14 godina cure, 15 one su još dica sa 14 godina. To je bilo drugačije. Mi smo s 15 momke tražile. Udavale se. Moja sestra je rodila sa 16 godina. I to je bilo sasvim drugačije...

Danas su navedene grupe odvojene – starije mještanke od kojih je većina nekoć bila u ulozi nošenja kipa, sada su u ulozi pripremanja kipa za procesiju, dok djevojke u bijelom isključivo odrađuju dio transporta kipa s broda na kopno i obratno. Problem transgeneracijskog prijenosa

postaje s godinama sve očitiji, naime više kazivača istaknulo je problem angažiranja djevojaka koje su uopće dostupne zbog obveza usred turističke sezone i koje zaista imaju intrinzičnu motivaciju za navedenu ulogu. Uz navedene grupe žena i djevojaka, postoji još jedna grupa gospođa koje pjevaju na glavnom brodu. Tijekom plovidbe žene pjevaju pjesme posvećene Gospi, s tim da ih je nekoliko napisala jedna mještanka. Navedeni primjer prikazuje situaciju individualnog kreiranja i integriranja novih dijelova prakse koje su zaista i pronašle svoje mjesto i važnost u kontekstu suvremenosti.

No, nositeljice pjevačkog dijela prakse žene su starije životne dobi koje su članice KUD-a Kukljica koji je nekoć bio vrlo aktivno društvo koje danas ima probleme s održavanjem broja članova. Autorica pjesama posvećenih njihovoj zaštitnici, nekoć i prvi glas u tom zboru, i dalje pjeva u toj grupi pjevačica te se još uvijek smatra glavnom, no očito je da zbog fizičkih ograničenja to više ne može biti. U posljednjih nekoliko godina veću ulogu preuzimaju ostale pjevačice u zboru, međutim neminovno se nameće pitanje o tome tko će u mlađoj generaciji preuzeti te uloge i nastaviti pjevačku praksu. Kao i kod prethodnog primjera, tako i u primjeru članica KUD-a, prijenos specifičnih znanja je izazov zbog manjeg broja mladih, ali promjena interesa.

Prilog 29: Djevojke u bijelom kod crkve sv. Pavla u Kukljici 2020. godine (autorica)

Nakon što mi je omogućen pristup crkvenom krugu kao društvenom prostoru koji se pokazao vrlo važnim za razumijevanje organizacije i održavanja hodočašća Gospi od Sniga u Kukljici sudjelovala sam u dijelu pripreme za hodočašće, a to je uređenje Gospina kipa 2022. godine, Na jednak način sudjelovanje se nastavilo i u kolovozu 2023. i 2024. godine. Ponovno je to bila skupina koju čine isključivo žene. Iz istraživačke perspektive sudjelovanje u ukrašavanju kipa zavjetnim zlatom i razgovori koji su se pritom vodili bili su ključni trenuci to su bili ključni trenuci u kontekstu povezivanja i stvaranja bliskosti s mještankama. Prijelaz iz situacije promatranja u omogućeno sudjelovanje u ukrašavanju kipa bio je vrlo važan istraživački trenutak koji je pridonio osjećaju prihvaćenosti i zadobivanja povjerenja od skupine mještanki. Navedeni trenutci podsjetili su me na razmišljanja Johna Eadea koji argumentira da dijalogom s drugima istraživač može ući i u proces reflektiranja vlastitog identiteta i tako u određenim situacijama postati više promatrajući sudionik, nego sudjelujući promatrač (Eade, 2024: 19).

Prilog 30: Ukrašavanje kipa Gospe od Sniga zavjetnim zlatom (autorica)

Ženska uloga iskazana je i u čuvanju zavjetnog zlata. Iako su temu čuvanja zlata u počecima istraživanja mještani predstavljali kao osjetljivu uz komentare da se ne smije znati tko ga u selu čuva, ipak se spontano tijekom istraživanja i ta tema otvorila.

Nama je savjetovo jedan od naših, da ponesemo (zlato) u banku. A meni je (ime) reko nemojte! To davati u banku, ja govorim neće to u banku, neće iz Kukljice nigdje, ako su ga naši ljudi u ratu svjetskom zakopali u zemlju da bi ga spasili, on što je bilo, poslije se to polomilo, pokidalo pola, kao što su ovi muški su održavali to, samo bi se kasnije cure naše koje su nosile, prije bi oni koji su zvonili u crkvi prije se zvonilo na ruke, oni su to i držali al to je bilo sve u neredu. Sve u neredu. I onda smo mi došli do kraja kad smo ga, zahvaljujući meni, ja sam ga sredila, onda sam župniku, on je prvi znao, drugi župnici niko nije znao gdje je zlato.

Zavjet je važan element prakse štovanja Gospe od Sniga, zbog čega je neki nazivaju i *Gospa od Zavita*. Najčešće se u zavjet daje zlatni nakit, iako postoje i slučajevi darivanja drugih predmeta (primjerice nova svečana haljina za kip Gospe od Sniga). Zavjeti su uglavnom bili dani kao molba i zaštita pomoraca ili u slučaju bolesti ili smrti u obitelji, iako je za mnoge ta tema intimno područje koje zadire u obitelj, neprilike, nedaće i bolesti o kojima mnogi nisu spremni otvoreno govoriti.

To je bilo sa cijeloga otoka! S oba dva otoka! Pa zavjetna misa pomorcima, jer je rečeno da je Majka Božja spasila od nevremena i uvijek je to zavjetna misa za svih. A mama bi meni rekla, brat je navigava, al mama bi rekla al i vi ste pomorci i vi navigote, vi svaki dan se ukrcivate.

Šta je naša fešta ili naša Gospa od Sniga, to je naša Gospa od zavita, znači krenimo od mjesta Ugljana di počne hodočašće, skupljaju se lagano Ugljanci, Lukorani, Prečani i pješače skroz do Gospe, tako da ti je to Gospa od zavita. Znači taj da se pamti i slavit će se dok god postojimo.

Ali sam mojoj doci rekla, ovo što ja iman na sebi (pokazuje ruke s više prstena i ogrlicu) i tamo imam još nešto, to znaš da ćeš poniti. E.(...). A ovo što se tiče (zlata), to ide Gospi.

Uz neformalne razgovore i intervjue otkrile su se mnoge priče o povezanosti ljudi s Gospom od Sniga i godišnjom praksom koja joj je posvećena. Svi stariji stanovnici Kukljice s kojima sam razgovarala rekli su da se ne sjećaju da je procesija ikada bila otkazana tijekom njihova života.

Za Kukljicu sam (vezana), ali za Gospu posebno! Za Gospu sam posebno vezana, vezana i gotovo! Ja sam u Zadru bila, ova je bila u domu, ove dvi bi skupila i trčeci u Kukljicu na feštu! Onda bi se u brodiću vozilo, već se onda u brodiu vozilo, kad smo išli '79. U Zadar onda se brodovima sve to išla, ali ne... imam je tu, s menom je, stvarno... ne znam, ne mogu opisat. Tamo je kipić ovoliki što je suprug moj nosi po moru kad je išo. Još je na njegovom ormariću, ne bi mu ga maknula za živu glavu. I sliku Gospinu je nosio stalno...

Daljnji razgovori s mještanima otkrili su da uz ovu praksu osjećaju snažan kontinuitet i povezanost s prošlošću. Datum 5. kolovoza za njih je poseban dan unutar godišnjeg ciklusa, koji se izdvaja iz svakodnevice, ali je istodobno duboko ukorijenjen u nju. Štovanje Gospe također im daje osjećaj posebnosti i jedinstvenosti u odnosu na druge otočne zajednice, jer je posjećuje i velik broj vjernika iz drugih mjesta i župa. Neki ljudi iz drugih zajednica na otoku i s obližnjeg otoka Pašmana sudjelovali su u ovoj proslavi, te sam stekla dojam da su mještani iznimno ponosni što su jednom godišnje domaćini u navedenoj situaciji posvećenoj Gospi. Pamtim vrlo snažnu izjavu —„Ona pripada nama!”—koju je s istaknutom emotivnosti izgovorio jedan mještatin u razgovoru o značenjima koje Gospe od Sniga predstavlja mještanima.

Samo naša. To je samo naša, ali ljudi kad bi im se desila bolest u familiji ili nešto onda su dolazili tako zavitovat se Gospi. I ko je to uspio dan danas zna da je to bila Gospa.

To je dugogodišnja tradicija koja se iz godine u godinu ponavlja i mi nastojimo da se to održi, da se to prenosi i to je to. Jedne godine recimo bila je limena glazba, primjer, puhači, ali to ništa nije davalo neku pažnju znači važna je ta jutarnja procesija, to je u biti najvažniji dio dana, najsvečaniji. To je ono što vam govorim pod veličanstveno. To je posebno! Možda i u svitu, to nema nigdi, to nema ko se ne naježi ili da mu sasuze oči to je stvarno nešto posebno! Baš te ono...dirne.

Religijska proslava simbolizira njihovu prošlost, vraćajući sjećanja i potiče osjećaj nostalgije za prošlim vremenima, koja su idealistički uspoređivali sa svojom trenutačnom situacijom. Postalo je jasno da na individualnoj, subjektivnoj razini ljudi osjećaju povezanost između Gospe od Sniga i vrlo osobnih životnih situacija, ključnih trenutaka, prijelaza i zavjeta, što dodaje još jednu dimenziju značenju hodočašća za ljude u Kukljici.

To ti je bilo u znak Gospe od zavjeta – nešto si očekivao od tog sveca, a ti si imao neku želju pa si bio uz to...Jesam, jesam, x puta (odnjela zlato u zavjet), da. Pa za zdravlje...ja i sad idem. Ja idem sama! (...) Idem sama, izmolin se, prikrižin se i vratim se. Imam osjećaj jednog olakšanja u sebi. Ne znam jel to psihički, stvarno osjetiš, ali osjetim baš u sebi. Moji nekad i ne znaju di sam. Ja sam znala sa dve štake ići (...) Kad se isto (ime sina) kad sam ja sumnjala, kad se još nije znalo (da je bolestan), isto sam ja hodila Gospi.

Da, baš osjetiš. Da nisam imala i Gospu i Boga i Isusa uza se ne bi pobijedila šta sam pobijedila. Ne bi proživjela ovih 30 godin što sam proživila. Ali zapamti jedno – vjera je vjera.

Prilog 31: Trenutak molitve i dodirivanja kipa Gospe od Sniga, 2020. godina (autorica)

Ja mislim da su dolazili i iz udaljenijih krajeva. Samo su bile jako slabe veze sa Zadrom, ako je bila jedna veza na dan, maksimalno. I dolazili su posebno ljudi koji su zaista bili potrebni pomoći. Bolesni ljudi. Tako sam reko, imali su te štake sa sobom, krocule, takvih ljudi je dolazilo puno. Ljudi su imali vjeru! Oni su vjerovali da će im Marija pomoći. U samoj crkvi su uvijek, koliko ja pamtim, bila su dva para štaka, su gore bile pribijene. To je označavalo da je neko došao sa štakama i otišo bez njih. Na zidu kora.

7.4 Transnacionalne veze

Tog se dana Kukljičani razasuti svijetom vraćaju u svoju Kukljicu zajedno sa svojim potomcima i upriličuju brojne susrete do kojih sigurno ne bi došlo ako bi fešta izostala. (Tomislav Maričić, povratnik, pisac i pjesnik)

Sljedeći dio teksta o identitetskim prostorima bit će posvećen transnacionalnim prostorima. To su prostori koji prelaze granice fizičkog prostora Kukljice, čime ulazim u teorijsko područje transnacionalnog identiteta i dijaspore. Ovaj dio tako će upotpuniti prethodne, uključivanjem onog dijela zajednice koji se vrlo često, a neki i svake godine, vraća u Kukljicu u vrijeme proslave Gospe od Sniga. Iskustvo dijaspore prema Stuartu Hallu (1990) nije definirano esencijom ili čistoćom, nego priznanjem nužne heterogenosti i različitosti. To je pojam identiteta koji živi kroz razlike, po hibridnosti. Identiteti dijaspore oni su koji se stalno stvaraju i reproduciraju, transformacijom i razlikovanjem (1990: 235). Pritom dodajem da iskustvo dijaspore nije isključivo iskustvo ljudi koji su se selili, nego i ovih koji nisu – čak i ako nemaju člana obitelji koji je otišao i tako nisu stekli izravno iskustvo odsutnosti i povratka, pripadaju zajednici koja je duboko obilježena migracijama.

Članovi dijaspore moraju putovati kako bi fizički prisustvovali istraživanoj praksi, stoga je njihov povratak obilježen drugačijim značenjima, naporima i organizacijom. Njihovo putovanje može se promatrati kroz prizmu održavanja transnacionalnih veza, a i kao „nostalgično hodočašće“ (Katić 2014: 145), u čemu je hodočašće i putovanje i povratak svojim korijenima. Fizičko putovanje u određite koje su napustili, koje mnogi smatraju domom uključuje percepciju povratka kući i ponovnog uspostavljenja identiteta (Basu 2004: 38). Unutar studija o migracijama takvi su povratci najčešće sagledavani u okvirima transnacionalizma te ih se naziva povratnim migracijama (King et. al., 2011; King i Christou,

2011; Ali i Holden, 2006). Suvremena slika svijeta duboko zahvaćena u narative premještanja, stvara duboko ukorijenjenu želju za povratkom u „izgubljene početke“, ponovnim spajanjem, povratkom u početak. Iako taj romantičarski povratak ne može biti ispunjen, upravo zbog toga postaje početak simboličkog predstavljanja, beskonačno obnovljivog izvora želje, sjećanja, mita, potrage i otkrića (Hall 1990:236).

Bez obzira na njihovu fizičku odsutnost tijekom godine, putem prakse šovanja Gospe od Sniga ostaju simbolički povezani sa zajednicom u Kukljici. Svojim ponovljenim povratcima omogućuje se kontinuirano održavanje veze s lokalnom zajednicom i obnavljanje vlastita identiteta. Konceptu povratka kući (*homecoming*) u ovom istraživanju, kao i Katharina Schramm (2004), prilazim uzimajući u obzir i svete i sekularne dimenzije povratka.

Kukljicu obilježava depopulacija, posebno vrlo izražena tijekom zimskih mjeseci, kada turisti i dijaspora (od kojih većina živi u raznim dijelovima Hrvatske i SAD-a) odlaze. S obzirom na navedenu situaciju, potreba za okupljanjem tijekom njima najvažnijeg godišnjeg slavlja u Kukljici je i očekivana. Kukljica danas ima nekoliko stotina stalnih stanovnika, uz znatan broj ljudi starije životne dobi. Praksa pozivanja članova obitelji, rodbine, kumova i prijatelja iz drugih mjesta i kućno druženje uz svečani objed u nekim slučajevima nadmašuje potrebu za samim sudjelovanjem u procesiji.

Kada sam se jednom prilikom brodom vraćala u središte Kukljice nakon povratka Gospina kipa u rujnu, upoznala sam ženu rođenu u Kukljici koja je desetljećima živjela u SAD-u. U vrlo nostalgичnom tonu, započela je razgovor, preplavljena emocijama. Objasnila mi je koliko joj nedostaje Kukljica i koliko joj je važno da je prisutna tijekom hodočašća, izjavivši, na primjer: „Ovo se ne smije propustiti.“ Tijekom vožnje brodom cijelim putem je plakala, pa je među nama bilo više tišine nego razgovora. Emotivna napetost bila je velika, pa sam pustila da se situacija odvija bez daljnjeg uplitanja ili postavljanja dodatnih pitanja, što je na mene ostavilo snažan dojam.

Meni je glavno da sam tu na peti i osam! To mi je želja, to znači da sam živa još!

Kako ne. Ma. Znae što gdje god smo bili, nigdje nije lijepo koliko ovdje.

Stvarno! Di god smo otišli smo rekli nema do Kukljice, premda je ovo staro, ovo propada sve, mi ne možemo obnavljat jer tu je još dvojica njegova braća, jedan je tamo, mi bi morali bit

tamo gdje je sad taj al pošto on tu non stop živi, a nas nema, onda smo se dogovorili da bi trojica tu bila, ali tu je malo mjesta, mala kuća, al eto braća su... dok mi živimo, ja sam rekla, da nam Bog drži to sve da nam ne propadne dolje (smije se) Stvarno!

Prva skupina iseljenika koji su se iselili odmah poslije Prvog svjetskog rata, već 1922. osnovala je Kukljičko društvo u SAD-u naziva „Gospe Sniga Kukljičko društvo – Kukljica Dalmacija“ (Mavra 2008: 12). Kukljički iseljenici kroz povijest, a pogotovo nakon Drugog svjetskog rata, imaju važnu ekonomsku ulogu u Kukljici u smislu ulaganja u razne oblike obnova. Tada su Kukljičani iz više gradova Amerike (New Yorka, Pittsburgha, San Pedra, Philadelphije itd.) slali novac za nabavu zdravstvene stanice u Zadru. Skupljali su novčanu pomoć za elektrifikaciju mjesta 1947., za cementiranje seoskih putova, obnovu crkava – Gospe od Sniga i sv. Pavla, pomogli kupnju orgulja, uložili u izgradnju novog groblja, pomogli u izgradnji kanalizacije i vodovoda. Autor monografije o Kukljici ističe kako u New Yorku živi više Kukljičana i njihovih potomaka nego u samoj Kukljici, te kako ima dvostruko više iseljenika nego stalnih stanovnika (Maričić 2003: 140). Isti autor odmah u pogovoru monografije zahvaljuje Kukljičanima u dijaspori, osobito klubu „Mladost“ iz New Yorka, koji su uz organizaciju prikupljanja financija omogućili i izdavanje spomenute monografije (Maričić 2003: 141). Autor navodi još financijskih pothvata potpomognutih članovima dijaspore, primjerice zvono s uređajem za električno pokretanje i programiranje zvonjenja financirali su Kukljički iseljenici u Americi 1987. godine (Maričić 2003: 51) Crkva sv. Jerolima u uvali Kostanj u Kukljici koja vjerojatno potječe iz 14. stoljeća, obnovljena je 1997. godine doniranim novčanim prilozima Kukljičana (Maričić 2003: 57). U rujnu 2024. godine postavljena su nova kovana vrata na kukljičkom groblju, a financiralo ih je Društvo Mladost iz Kukljice - New York.³⁰ Iseljenici okupljeni u klubu „Mladost“ iz New Yorka poticali su i omogućili izdavačku djelatnost, uz snažnu potporu lokalnog Hotelsko-trgovačkog poduzeća Sloga (Maričić, 2003: 79)

Siromaštvo je natjeralo mnoge Kukljičane da potraže kruha izvan svoga zavičaja. Tijekom dvadesetog stoljeća uglavnom odlaze na rad u Ameriku; u početku isključivo muškarci sposobni za najteže manualne poslove, dok žene, starci i djeca ostaju na škrtoj zemlji. Kad su se u tuđini snašli, počeli su k sebi dovoditi već stasale sinove, a zatim i žensku čeljad. (...)

³⁰ Informacija preuzeta sa stranice Kukljica malo mjesto srca moga

Odjednom odlaze u Ameriku, njima daleku nepoznatu zemlju. Ispraćaj žena na put nade i neizvjesnosti postao je narodni običaj koji se odvijao na poseban način. Iz sela krenuo bi brod i napravio tri kruga kukljičkom uvalom prije nego bi isplovio na otvoreno more. Dok bi brod kružio uvalom, putnica za Ameriku mahala je svjetini okupljenoj uz obalu, bijelim rupčićima natopljenim suzama, koje je ispuštala jednog za drugim u more. (...) Nakon trećeg kruga brod bi isplovio na otvoreno more ploveći do prve veće luke, iz koje se kretalo dalje. Razvojem sredstava komuniciranja i spoznaje da Amerika nije nakraj svijeta, ovaj običaj nestaje nešto prije početka Drugoga svjetskog rata (Maričić 2003: 88).

Kukljiška jadikuje ³¹

*Meriko, Meriko, ča ih tebi zove
prije, istina je, triba non je bilo,
ali danos – Sveti Bože,
nužde vele nimo,
zbog dolara merikonskih,
milo selo moje
bez mladičov i divojki žalosno je.*

*Kolu našem mlodež fali,
pisme lipe nimo ki pivati,
ni mura se nečuje igrati,
dvori naši izgledaju pusti.
Smih se ritko čuje.
turisti su ča otišli.
tek ča rujan počne;
praznoća nas po putima prati,
nike vrste tužno Kukljicon se skito,
broj ovdí rođenih
Sveudilj se krati.*

³¹ Josip Mavra, Kurijožna i golužna, 2003.

*Tebi isto Gospe od sniga hvola,
za turiste i vrimena lipa,
kad ih ne bi bilo,
više nego jedna kukljiška,
kod matere na uvek bi ostala.*

8 TURISTIČKI PROSTORI U KUKLJICI

8.1 „Primjer kukljičke sezonalnosti“- umreženost povratnih migracija, turizma i hodočašća

Kako bismo problematizirali umreženost hodočašća i turizma u Kukljici, moramo poći od činjenice da se hodočašće događa u tijeku vrlo intenzivne turističke sezone. U tom smislu važno je obratiti pozornost na posljedice međudjelovanja hodočašća i turizma koje se odražavaju na lokalnu zajednicu. Stoga, u etnografskom dijelu interpretacije na temu turizma u Kukljici i njegove umreženosti s hodočašćem Gospi od Sniga u suvremenosti se primarno prilazi iz očista lokalne zajednice.³² U ovom poglavlju propitivat ću kako se sezonalnost koja uključuje i povratne migracije uz turizam, umrežava s hodočašćem Gospi od Sniga.

Hodočašće je višeznačna, slojevita, heterogena i promjenjiva pojava, pa čak i kada se promatra isključivo iz jednog gledišta, primjerice religijskog. Za razliku od teološkog pogleda na hodočašće koji je usmjeren na vjersku perspektivu, kulturni antropolozi hodočašće promatraju kao stvarnost uvjetovanu kulturom, kao njezin proizvod i odraz. Za antropologe sveto nije nešto što se nalazi izvan domene kulturnoga, nego fenomen koji se zamišlja, definira i interpretira unutar okvira kulturnih praksi (Bowman 1991: 20 prema Belaj 2012: 17). Raznovrsnost oblika i značenja hodočašća onemogućuje univerzalnu definiciju koja bi bila primjenjiva na sva značenja i prakse koje kulturni antropolozi istražuju i otkrivaju unutar fenomena hodočašća. Antropološka istraživanja tako mogu biti fokusirana na kulturne obilježja hodočašća, na razvoj i transformacije hodočašća, na njegovu povezanost s ekonomijom, politikom, religijom, identifikacijskim procesima (Belaj 2012: 16,17). U postmodernom vremenu kojeg obilježava opća mobilnost, uočena su određena preklapanja prostora turizma i hodočašća, te zamagljenost granice između turista i hodočasnika (Badone i Roseman 2004; Graburn 1977; Turner i Turner 1978; Collins-Kreiner 2010; Timothy i Olsen 2006). Preklapanja su najizraženija u primjeru svjetski poznatih hodočasničkih mjesta koja upućuju na višeznačnost posjeta koji nisu isključivo vjerski motivirani. Ian Reader (2005) hodočašću pristupa kao cjelokupnosti koja povezuje različite teme i niti, stoga skreće

³²Perspektiva turista dobivena je putem anketnih upitnika koji su odrađeni u sklopu projektnih aktivnosti, no ključna perspektiva od koje se u ovom radu polazi jest perspektiva članova lokalne zajednice

pozornost na važnost proširivanja istraživačkog obuhvata u istraživanju hodočašća, širu od perspektive samih hodočasnika (Reader 2005: 36). Zbog globalnosti fenomena kretanja treba prihvatiti njegove mnogostruke i raznolike lokalne manifestacije, tj. pojedinačne posebnosti društvenog života, fluidnosti i mnoštvenosti identiteta sa svojim različitim kulturnim izrazima (Rapport 2006: 180, 181).

Zbornik Ellen Badone i Sharon R. Roseman (2004) „The Anthropology of Pilgrimage and Tourism“ važan je primjer problematizacije tih kategorizacija na konkretnim slučajevima u antropološkim istraživanjima. Slučaj Walsingham, poznatog engleskog hodočasničkog mjesta, primjer je navedenog, u kojem je Simon Coleman (2004) pokazao na nemogućnost razgraničenja turista i hodočasnika, u čemu Walsingham postaje uopćeno mjesto religijske baštine koje sjedinjuje podjednako i sekularni i vjerski turizam (ibid. 12).

Hodočašće Gospi od Sniga primjer je hodočašća lokalne važnosti. Ono ima temeljnu važnost za stanovnike Kukljice, članove dijaspore i hodočasnike (najvećim dijelom s otoka Ugljana i Pašmana). Hodočasnici iz obližnjih otočnih župa u Kukljicu ovom prilikom dolaze iz vjerskih motiva, te sebe u ovoj prilici percipiraju domaćima. Uz Kukljičane, mnogo je otočana-hodočasnika od malena sudjelovalo u štovanju Gospe od Sniga sa obitelji koji su im prenijeli percepciju važnosti ove prakse. Sveta mjesta, povezana s važnim događajima ili predajama, izazivaju emocije koje povezuju vjernike s tim mjestima i njihovom vjerom. Socijalizacija ima ključnu ulogu u ovoj privrženosti, pri čemu vjerski autoriteti i stariji članovi obitelji potiču stvaranje identiteta temeljenog na mjestu. Obredi, predmeti i priče dodatno učvršćuju ovu povezanost, pomažući ljudima da internaliziraju svoj odnos prema važnim mjestima i religijskoj baštini (Muzamdar i Muzamdar 2004: 395). Ovom prilikom mnogi Kukljičani koji su se nekoć iselili, vraćaju se u mjesto, motivirani hodočašćem, proslavama i okupljanjima koje se navezuju na ovaj blagdan. Kukljicu tijekom ljeta obilježava znatno povećan broj prisutnih u mjestu koji ne proizlazi isključivo iz domene turizma, nego i povratnih migracija. Povratne migracije koje se događaju u vremenskom okviru turističke sezonalnosti vrlo su važan faktor odražavanja istraživog hodočašća. Povratak ljudi koji su se trajno ili privremeno iselili iz Kukljice tijekom ljeta naglo povećavaju broj prisutnih u mjestu. Iako je sudjelovanje u hodočašću nekima vrlo važan razlog povratka, ono ne isključuje i druge motive povratka među kojima su i povezivanje s obitelji, rodbinom i prijateljima, godišnji odmor, uživanje u prirodi, posjeti i putovanja. Mario Katić (2014) u Kondžilu u Bosni, slično kao i Paul Basu (2007) u primjeru Škotske, primjenjuje koncept „hodočašća korijenima“ (engl. *root*

pilgrimage) kako bi uputili na dinamiku identiteta, nostalgije i prostora, ponajprije u kontekstu dijaspore. U navedenim slučajevima „religijskom hodočašću“ pridodaje se i „sekularno“ putovanje u kojem se članovi dijaspore vraćaju u mjesto odakle su odselili te se ponovno povezuju sa mjestom, članovima obitelji, rodbinom i prijateljima (Katić 2014: 153). Slično značenje ima i tzv. nostalgično hodočašće (Ioannides i Ioannides, 2006; Katić, 2014) definirano potrebom za posjećivanjem mjesta pod utjecajem nostalgije za mjestom kojeg povezuju s vlastitom povijesti (Ioannides i Ioannides 2006:161), vidljivo i primjenjivo u slučaju Kukljice. Mnogobrojnost Kukljičana u mjestu u ljetnom razdoblju neupitno podržava njezinu važnost u lokalnoj zajednici. U Kukljici su u crkvenom kontekstu, uz Gospu od Sniga, kao zaštitnici mjesta istaknuti i sv. Jerolim i sv. Pavao. Sv. Pavao pritom je zaštitnik kukljičke župe, te se u siječnju održava procesija u njegovu čast.

Ima tri svetišta pjesma što sam ja napisala. Kukljica je naše selo malo, tri svetišta od Boga joj je dano. Gospo Snježna Pavle Jerolima Kukljica ih slavi vikovima. Dragi Bog ih nama podario na tri strane sela postavio. Nasrid sela Pavle patron župe, na vrh crkve uzdignute ruke, na jugu je Snježna nam Kraljica našeg sela mila zaštitnica, u Kostanju Jere Boga moli da živimo u viri i slozi.

Međutim, navedena procesija u suvremenosti ima manje značenje za širu zajednicu u odnosu na proslavu Gospe od Sniga. S obzirom na to da se održava u zimskom razdoblju u njoj sudjeluje nerazmjerno manji broj ljudi. Gospu od Sniga svi mještani obilježavaju te je vidljivo njezino izrazito društveno značenje za širu zajednicu, što u prethodnom primjeru sv. Pavla nije slučaj.

Kao što sam pokazala u prethodnim poglavljima, hodočašće Gospi od Sniga simbol je kukljičke zajednice, stoga njezina značenja nadilaze vjerski aspekt, iako je potonji i dalje vrlo važan pojedincima. Istraživanju hodočašća u određenim slučajevima može se pristupiti iz rakursa religijskog turizma koji u odmicanju od strogih okvira klasifikacija i isključivosti upućuje na fluidnu isprepletenost svetih i svjetovnih motiva posjetitelja (Raj i Griffin 2018: 6-9). Drugim riječima, motivi globalnog kretanja ljudi mogu biti vođeni i isključivo vjerskim razlozima, hodočašće može biti djelomično motivirano svjetovnim potrebama, a putovanje jednako tako može biti i potpuno profanog karaktera (Raj i Griffin 2018: 8, 9). Za razliku od svjetski poznatih hodočasničkih mjesta, poput Međugorja, Walsinghama ili Lourdesa, koje

osim hodočasnika, privlači i različite tipove turista, u slučaju Kukljice ne može se govoriti u terminima vjerskog turizma. Iako je prisutnost turista u periodu oko hodočašća neupitno, ovdje je bitno naznačiti da štovanje Gospe od Sniga nije strateški postavljeno u vrijeme središnjeg dijela turističke sezone. Praksa štovanja Gospe od Sniga ima mnogo dublju povijest od početka razvoja turizma u Kukljici. U razdoblju održavanja hodočašća, Kukljica je turistički vrlo aktivna, no hodočašće nije središnji element i temeljni razlog turističkog posjeta. Granica između hodočasnika i turista u ovom primjeru je jasna, iako je u suvremenosti štovanje Gospe od Sniga glavni kulturni događaj i temeljna slika kojom se Kukljica predstavlja prema van. Uz tzv. slučajne ili opće turiste (Griffin i sur., 2008), neki turisti su upoznati sa praksom štovanja Gospe od Sniga, a to je uglavnom povezano sa činjenicom da je riječ o lojalnim turistima koji Kukljicu posjećuju godinama. Neki od njih posjeduju i vlastitu nekretninu za ljetovanje u Kukljici, u čemu se može uočiti zamagljenost granice između turista i domaćih. Usto, postoje situacije u kojoj su ljudi odlaskom u mirovinu dobili mogućnost produljenja razdoblja boravka na otoku čime ostvaruju još dublju povezanost s mjestom koje im tako postaje drugi dom. Usto, mnogi su se Kukljčani nakon završetka radnog vijeka u gradu, trajno vratili u Kukljicu. Prema Nigelu Rapportu (2006) koncept doma neminovno uključuje putovanje, kretanje od doma, kretanje između domova, doživljavanje promjena i druge povezane prakse koje su u suvremenosti postale vrlo uobičajene, a koje imaju i svoje individualne i raznolike posljedice. Zbog navedenog se događa da uzajamnost uloga domaćina i gosta često nije stabilna, već izmjenjiva što vodi do društvenog stanja u kojem biti „kod kuće“ na jednom mjestu ne mora označavati apsolutnu činjenicu kao ni situacija u kojoj je netko „kod kuće“ upravo zato što je odsutan. S tim u vezi, Rapport zaključuje kako se bivanje „kod kuće“ nekad više odnosi na svrhu određenih razmjena, nego apsolutnih identiteta (Rapport 2006: 182). Jedan od takvih primjera u Kukljici vezan je za radne migracije, te se odnosi na strane radnike koji u Kukljici žive i privređuju isključivo tijekom turističke sezone. U kontekstu obavljanja svoje djelatnosti u odnosu na goste oni jesu u ulozi domaćina, odnosno „kod kuće“, iako ih lokalna zajednica ne prepoznaje na isti način te im Kukljica zapravo nije primarni dom. Neki posjeduju svoje ugostiteljske objekte u Kukljici godinama, te iako ne sudjeluju u hodočašću, svojim donacijama financijski potpomažu organizaciju fešte, uz ostale kukljičke obrtnike i pojedince. Tako se stvara neformalna ekonomska mreža koja ima važnu ulogu u održavanju praksi koje se tiču proslave, ujedno i turističke ponude Kukljice na dan štovanja Gospe od Sniga, koji se primarno

financira iz budžeta Općine i Turističke zajednice. U kontekstu radnih migracija, važno je istaknuti da mnogo Kukljičana živi i radi u Zadru tijekom godine, a ljeti više vremena provodi na otoku, uključeni u obiteljske poslove u turizmu - u ugostiteljstvu i iznajmljivanju smještaja. Ljude koji ljeti dolaze u Kukljicu motivirani radom, uz turiste, ali i članove dijaspore koji se ljeti vraćaju u Kukljicu veže dinamičnost i isprepletenost odnosa migracija, turizma i pripadnosti. Navedene situacije mogu stvarati hibridne identitete koji u kontekstu pripadnosti mjestu uključuju izmjenu privremene pristutnosti i privremene odsutnosti što je jedno od glavnih obilježja Kukljice u suvremenosti.

Ljeto je stoga vrlo specifično razdoblje u Kukljici, kada se sve aktivnosti – društvene, kulturne i ekonomske naglo i snažno intenziviraju. Iako su mještani svjesni dobrobiti koje turistička aktivnost donosi, ipak se pojavljuju i ambivalentni osjećaji i stajališta prema turizmu. Naime, mnogo ih smatra da u Kukljici ne postoji jasna strategija ni vizija o turizmu u Kukljici, već ju uglavnom doživljavaju kao zastarjelu, neorganiziranu, nepotpunu, a time i neodrživu.

Mi smo malo stali. Recimo jedno Preko je otišlo naprijed, a mi smo stali di smo bili prije 30 godina i ništa se nije napravilo. Nit nova ponuda, nit nema ničega.

Nezadovoljstvo proizlazi iz zabrinutosti oko održivosti takvog oblika sezonalnog turizma kakav je danas prisutan u Kukljici. Naime, više sugovornika problematizira turističku djelatnost u mjestu i smatraju da je upravo umjerenost na turizam dovela mnogo mještana u poslovnu pasivnost te da mnogo umirovljenika nije u mogućnosti samostalno voditi objekte ako nemaju pomoć od mlađih članova obitelji.

Primjer što sam ja primijetila u Turističkoj zajednici dosta ljudi zatvara svoje apartmane, jer nema mladih ljudi koji će to preuzeti, a oni su prestari da bi se time bavili, jednostavno 5,6 ljudi je sad zatvorilo apartmane, jer ne mogu pratit te novitete, ne mogu bit konkurentni uopće tako da moraju odustat od toga, jer mladost im je u Zadru ili ne znam ni ja di, svugdje po svijetu.

Uspoređujući se sa susjednim mjestom Kali, u kojem je ribarstvo primarna grana, a turizam sekundarna, vide pozitivan primjer razvijanja industrije koja mnogima nudi cjelogodišnji

posao, što dovodi i do stabilnije društvene slike. Naime, turizam je u jednom trenutku povijesti Kukljicu i društveno i ekonomski doveo do procvata. Nakon procesa privatizacije došlo je do stagnacije razvoja turizma, stoga je za neke mještane trenutačni oblik percipiran kao zastario.

Ja ću još nešto dodati na ovo što je rekla more, sunce... mir i tišina, jer da neko želi galamu ostao bi u Zadru, Šibeniku, Splitu, a ovdje je ipak raj, pogotovo raj za djecu, jer imamo takve plaže da ih nema niko! (...) Znači imamo sve predispozicije za odličan turizam samo ga treba vratit nazad...jer smo ga imali!

Iako za neke obitelji ta djelatnost ima visoko ekonomsko značenje, upravo reorijentacija mjesta na turizam, umanjila je ulaganja u druge sektore. Zbog navedenog, mnogi su prisiljeni tražiti dugotrajnije zaposlenje izvan otoka. Naime, sezonski poslovi za neke nisu trajno i potpuno rješenje, nego privremeno, pogotovo mladima od kojih neki upravo radi širih društvenih i ekonomskih potreba odlaze s otoka. Važno je naznačiti da su mnogi poslovi povezani s turizmom u Kukljici zapravo sekundarni izvor prihoda, nedovoljni za pokrivanje cjelogodišnjih potreba.

U opisivanju svog nezadovoljstva općom društvenom klimom u mjestu vrlo se često pojavljuje motiv nostalgije za početcima razvoja turizma u Kukljici. Iz perspektive mještana s kojima sam razgovarala, turistička djelatnost tada je bila vođena entuzijastičnim pojedincima čije je djelovanje bilo usmjereno i na dobrobit cjelokupne zajednice, ne samo u ekonomskom nego i u društvenom smislu. Tijekom 50-ih godina 20. stoljeća kada se turizam tek počeo razvijati dominantne su bile primarne djelatnosti od kojih su mještani i dalje živjeli što je zapravo u kombinaciji sa novom djelatnošću činilo za njih povoljno razdoblje. Iako je turizam neminovno potaknuo poboljšanje infrastrukturnih uvjeta u mjestu, istodobno je utjecao na napuštanje tradicionalnih djelatnosti (Milić 2006: 331-333). U kontekstu novih politika u turizmu u suvremenosti, upravo se ističe ulaganje u specifične oblike turizma, kao što su kulturni, eko-turizam, agro-turizam itd. Takav pristup potencijalno bi mogao ublažiti posljedice kratkoročne masovne sezonalnosti.

Turistička sezona u Kukljici iz perspektive mještana danas traje kratko te se suzila po pitanju vremenskog okvira u usporedbi s nekoć. Naime, u razgovoru sa sugovornicima saznala sam da je u razdoblju prije Domovinskog rata, kada je turističko naselje Zelena punta intenzivno

radilo u okvirima planskog, organiziranog turizma i pokušaja razvoja masovnog, sezona trajala dulje. Tada je dominirao sindikalni turizam kada su razne radne organizacije i društva dolazila ljetovati u Kukljicu te bi ljetna sezona time započela već početkom svibnja.

Prvog maja smo mi imali u Zelenoj punti u restoranu po 300 gostiju za onaj produženi vikend. S tim smo počinjali sezonu! Naredne sve vikende bi bilo po dvisto ljudi, svaki vikend. Da bi tamo već 1.6. počinjale i ekskurzije i sindikalne. Mi smo počinjali s muzikom 20.6 već, mi smo bili puni, a di je tih 550 ljudi danas 20.6.? Kad ih imamo 250, ajme odlični smo!

S procesima privatizacije, pa tako i turističkog naselja Zelena punta, s uvođenjem stranog kapitala u turizam i situacije tržišne konkurencije došlo je do toga da se sezona skratila. Riječ je o preuskom vremenskom intervalu u kojem se događa masovnost, a izostaje dodatni sadržaj te je trenutačno izazovno promišljati o njezinom produljivanju ako nema sadržaja uz prirodna bogatstva, odnosno uz more i sunce.

Naime, konkurentnost postaje vrlo važna karika u kontekstu suvremenog turizma i ponude. Sunce, more i pijesak poznati su turistički proizvod cijele mediteranske regije koja je jedna od vodećih u svijetu i u kojoj turizam jest odrednica gospodarskog razvoja. Turističke politike u tom smislu prisiljene su usredotočiti se na dodatne turističke proizvode (selektivne, alternativne i održive) kako bi za cilj imale povećanje spomenute konkurentnosti (Šimundić i Kuliš, 2016).

8.2 Pitanje turističke valorizacije Gospe od Sniga

Sezonalnost o kojoj je bilo riječi u prethodnom dijelu rada potiče izrazitu izmjenu u cjelokupnoj atmosferi Kukljice. Iz perspektive stanovništva, radna ljeta iznimno su važna za stanovništvo koje glavninu ekonomskog dobitka ostvaruje u okvirima turizma. Doduše, mnogo ih je u razgovoru iskazalo mišljenje o neodrživosti takva načina života koji se očituje i na zabrinutosti zbog neodrživosti prakse štovanja Gospe od Sniga. Mještani naglašavaju doživljaj oprečnosti ljeta i zime u čemu se oba dijela godine opisuju kroz neumjerenost - izmjenu previše, a potom premalo aktivnosti u mjestu.

Fali nam život 365 dana u godini. Ja mislim da nam to fali. Nama se dešava da ovo mjesto ne živi 365 dana u godini, jer jednostavno ne mogu početi stvari funkcionirati za vrijeme turističke sezone i onda sve se sklanja (...) i onda tu ima 250 ljudi preko zime i to je to. Ta dva mjeseca što Kukljica živi...

Slikovito rečeno, sugovornica je ljeto u Kukljici usporedila s kazališnom predstavom u čemu se pozornica s odlaskom turista rasklapa i sprema do iduće godine. Uz svijest da turizam podržava ekonomski opstanak zajednice, ipak se u mišljenjima mnogih mještana pojavljuje zabrinutost za budućnost Kukljice općenito. Dio navedene zabrinutosti odnosi se i na pitanje održivosti prakse štovanja Gospe od Sniga, koja u suštini progovara o percepciji održivosti same zajednice. Iz perspektive mještana utjecaj turizma na praksu hodočašća sadržava i pozitivne i negativne učinke.

Naime, upravo zbog s turizmom povezanih poslova od nekih sugovornika saznala sam kako su spriječeni sudjelovati u hodočašću, što pokazuje čemu ekonomsku koliko je turizam turizam ekonomski važan u današnjoj Kukljici. Katkad se iznajmljivačima događa da se vrijeme procesije preklapa s izmjenom gostiju, tj. poslovima pripreme apartmana i dočekivanja gostiju. Važnost privređivanja i ponude primjećuje se i kod lokalnih ugostitelja čiji su objekti od ranog jutra popunjeni hodočasnicima, mještanima i gostima. Ugostiteljski objekti važna su mjesta susreta i okupljanja cijelog dana proslave, kao i cijele turističke sezone, što im onemogućuje istodobno i sudjelovanje u vjerskom dijelu prakse. Drugim riječima, zatvaranje objekata za njih bi bio veliki financijski gubitak. Sama činjenica da se Kukljica u jednom trenutku svoje povijesti usmjerila na turizam, koji postaje dominantna djelatnost, istisnula je tradicionalne djelatnosti.

Uništili smo svo stočarstvo za radi turizma. Najprije smo zabranili uzgajati prasce, jer tamo di su prasci tamo su muhe i to ne ide skupa s turizmom. Najprije su dozvolili da bi se prasci smjeli imati tek od mjeseca rujna, prije ne. Onda su vidjeli da je ni to nije dobro i onda su potpuno zabranili. Prije je svaka kuća u Kukljici imala po dvi, tri, četiri ovce, poslije su zabranili i to, a poslije samo od sebe nestale i kokoši i danas u selu ne znam da li neko ima više ima išta od stočarstva. Sve je potčinjeno turizmu, jer di god imate životinje, imate muhe.

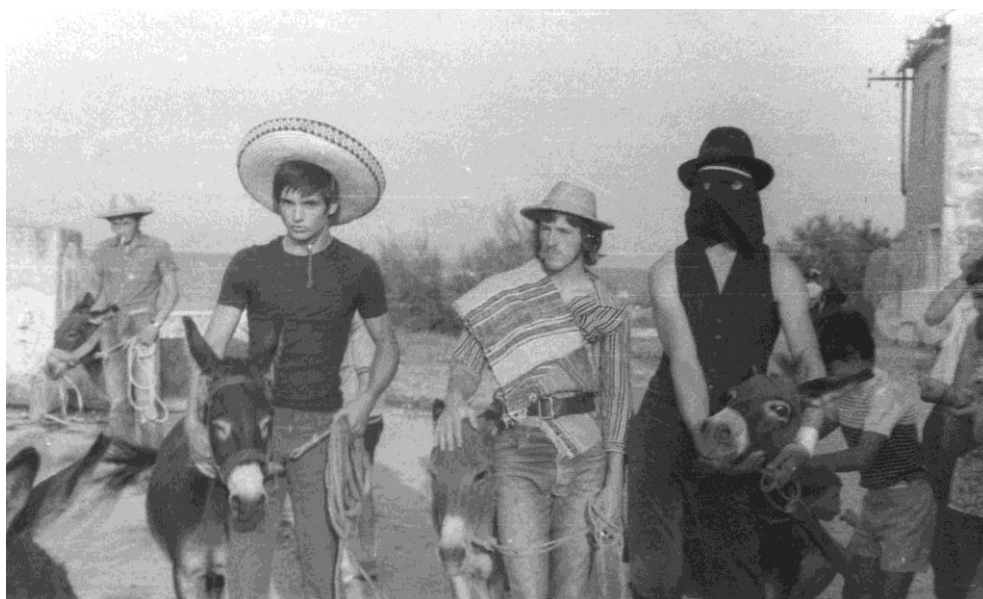
Jedna od temeljnih djelatnosti u Kukljici bila je ribarstvo (Maričić, 2003: 120), a nekoć se ribarilo u tradicionalnim, drvenim brodovima koji su danas postali rijetkost. Naime, mještanima je prevoziti Gospin kip u drvenom brodu vrlo važan segment estetike održavanja prakse. Drveni brod ujedno je element koji simbolizira nekadašnji način života, kao i identitet i povijest mjesta, te je nekoliko sugovornika iskazalo zabrinutost zbog činjenice da je drvenih sve manje i da s vremenom propadaju.

Osim putem intervjua i neformalnih razgovora s pojedincima, o odnosu turizma i hodočašća saznala sam i putem fokus-grupa. Jednu grupu činila je skupina djelatnika u turizmu, a druga skupina bila je sastavljena od umirovljenika i mještana koji nisu izravno uključeni u turističku djelatnost. U razgovorima vođenima u objema skupinama, stekla sam dojam da mještani odvajaju religijski aspekt prakse i turizam, kao da su gotovo nepovezane kategorije. Navedeno je najviše dolazilo do izražaja u naglašavanju potrebe da se praksa zaštiti od promjena, odnosno svijesti da bi u budućnosti moglo doći do neželjenih promjena. Naime, svjesni su da opća društveno-ekonomska klima i turizam transformiraju svakodnevicu, te ističu potrebu da vjerski dio prakse ostane u obliku kakvom jest, bez nastojanja da se ona prilagodi turizmu, nego da se sačuva od strukturnih promjena. Kod nekih mještana, pogotovo starijih, primijećuje se strah da će se praksa promijeniti u budućnosti, u čemu se pokazala jaka emocionalna vezanost za vjerski aspekt prakse zbog kojeg su najosjetljiviji.

U inzistiranju na održavanju prakse, čvrstom nastojanju da se praksa zaštiti od vanjskih utjecaja leži potreba mještana za održavanjem slike postojanja zajednice. Praksa u suvremenosti ima ulogu ispunjavanja potreba za povezivanjem, za postizanjem osjećaja i percepcije cjelovitosti zajednice, ublažavanja posljedica promjena koje su dovele do društvene fragmentacije. Održavanje prakse stoga je, na neki način, metafora održavanja i izdržljivosti zajednice. Navedeno upućuje na izrazito važnu društvenu dimenziju ove religijske prakse u čemu se vidi da štovanje Gospe od Sniga sa svim elementima koje uključuje, rekreira lokalnu zajednicu, potvrđuje njezino postojanje, te služi kao sredstvo i način putem kojeg se zajednica imaginira (Anderson, 1983).

Iako u vjerskom dijelu prakse ne sudjeluju svi članovi lokalne zajednice, svaka osoba povezana s Kukljicom s kojom sam razgovarala, neovisno o dobi i neovisno o tome je li stalni stanovnik, ističe izrazitu važnost prisutnosti u mjestu na navedeni dan. S druge strane, kada se kroz razgovor s mještanima dotičemo teme važnosti ove prakse za lokalnu zajednicu u širem smislu, onda se ipak pojavljuje naglasak na fešti - terminu koji sjedinjuje cjelokupnost

dogadaja (vjerski i sekularni) iz čega proizlazi ekonomska važnost spomenute fešte. Naime, fešta se oslanja na praksu šovanja Gospe od Sniga, na njoj se temelji, a prelijeva se u druge aspekte njihova života i potreba. S obzirom na to da se slavi u najintenzivnijem dijelu sezone, fešta ima snažno ekonomsko značenje za zajednicu te je zasad temeljni događaj (vjerski, kulturni, zabavni) koji služi turističkoj promidžbi mjesta. U prošlosti je s intenziviranjem razvoja turizma, a pogotovo 70-ih godina 20. stoljeća kada je turističko naselje Zelena punta počelo djelovati, sve više ljudi počelo posjećivati Kukljicu.

Prilog 32: *Trka tovarov* 1973. godine³³

Štovanje Gospe od Sniga koje se slavi 5. kolovoza u Kukljici, tako je datumski umješteno u vremenski okvir unutar kojeg su se počele odvijati snažne društvene transformacije pod utjecajem tada novih djelovanja kao što je razvoj turizma. Kukljička fešta ili *sajon* u tom smislu djelovala je kao dodatak na vjersku praksu, ponajprije društveno, a poslije s dolaskom turizma i potencijalno ekonomski. Od samih mještana, pojedinaca, postojale su ideje (primjerice tijekom 80-ih), da se fešta produlji na više dana, a u svrhu turizma, što nije naišlo na potporu. Fešta se u suštini od 70ih godina do danas nije drastično promijenila. Uključuje razne igre, koncerte, prodaju hrane, pića, suvenira i igračaka te traje jedan dan, odnosno jedno popodne i večer. Turizam jest gusto isprepleten s vjerskom praksom šovanja Gospe od Sniga u Kukljici, iako su smjerovi razgovora s mještanima katkad upućivali na njihovu odvojenost.

³³ Fotografija je preuzeta s Facebook stranice „Kukljica (kroz povijest)“

To je glavna fešta Kukljice u cijeloj turističkoj sezoni, koja djeluje kao simbol njihove zajednice i iznutra i prema van.

Prilog 33: Pripreme za feštu 1999. godine³⁴

Iako se tijekom cijelog ljeta održava program Turističke zajednice, 5. kolovoza u Kukljici se smatra „glavnom feštom mesta“. Općina i Turistička zajednica kao temeljne lokalne institucije, promoviraju navedeni događaj te ga nazivaju Feštom Gospe od Sniga što se može vidjeti u njihovim brošurama i na internetskoj stranici. Time je jasno da se kroz promidžbu zapravo ističe fešta, odnosno zabavni program. Zabavni program privlači i ljude iz drugih mjesta na otoku koji su u Kukljici prisutni više tijekom popodneva, tako da je tada broj prisutnih u mjestu znatno uvećan. Stoga je turistička valorizacija Gospe od Sniga zapravo povezana s feštom koja slijedi, a ne samo vjerskom praksom, iako iz nje proizlazi. Za razliku od Nina, primjera obuhvaćenog ovim projektnim istraživanjem (Katić i Klarin, 2024), u kojem Turistička zajednica aktivno radi na transformaciji prakse hodočašća i procesije u turistički atraktivan događaj u Kukljici to nije slučaj. Naime, u Kukljici je vjerski dio prakse organiziran putem umreženosti župljana. Riječ je o uskom krugu ljudi umreženih u strukturu koja donosi odluke o crkvenim pitanjima. Mještani djeluju kao pojedinci i/ili članovi crkvenog vijeća, koji uz župnika imaju primat u organizaciji i pripremi ove prakse nad drugim

³⁴ preuzeto sa Facebook stranice „Kukljica malo mjesto srca moga“

formalnim institucijama – Općinom i Turističkom zajednicom. Na taj način, održala se jasna podjela uloga i organizacije iznutra, između navedenih institucija, čime je crkveni krug u svojoj nadležnosti u cjelosti zadržao vjerski aspekt ove prakse, dok je Turistička zajednica usmjerena na zabavni program ili feštu. Kukljica je turistički posjećena samo tijekom ljetnih mjeseci, pa je tako i rad Turističke zajednice tada mnogo aktivniji, a odnosi se na kratak vremenski interval. S druge strane, župna crkva, odnosno kukljički župljani aktivni su i u komunikaciji cijele godine te njihovo djelovanje ukazuje na veću stabilnost. Navedeno mi se pokazalo i tijekom pandemije COVID-19 kada je Općina ukinula feštu, za razliku od vjerskog dijela procesije, što me dovelo do zaključka da je fešta nestabilniji element, skloniji promjeni u odnosu na praksu hodočašća.

Proslave (*fešte*) na otocima postale su važan turistički proizvod i središnja okosnica te spoj kulturne i zabavne ponude i programa. Iz perspektive mještana fešte se promatraju i kroz prizmu suptilnog nadmetanja između otočnih mjesta i ne služe isključivo turistima, nego i osobnim i kolektivnim potrebama mještana.

Postoji i neko nepisano pravilo da se svi moraju nać 5.8., baš sam nekidan dobila poruku od prijateljice kao žao mi je da neću moć bit, zahvatio me taman godišnji, a da nije 5.8. to je nekako kad baš svi pokušavaju bit u Kukljici, bez obzira... da li su bili jednom u Kukljici ili se vraćaju, aspolutno nebitno, moraš bit 5.8.

Mi smo onda bili centar, jer su nam u biti s oba otoka dolazili mladi tu, tu su bile razne brucošijade, koncerti, biciklijade, to je bio cijeli život za mlade. Sad je došlo do takvog vrimena da naši mladi moraju gledati - aha sad je fešta u Poljani, sad je u Tkonu i to vam je sad ta zabava od mista do mista kako se koja fešta održava.

Osjećaj pripadanja i zajedništvo postižu se ne samo sudjelovanjem u vjerskom dijelu prakse, već i drugim društvenim praksama koje se odvijaju u okvirima proslave u javnim i u privatnim prostorima u čijim je temeljima susret, druženje i povezivanje. Navedeno uključuje obiteljske ručkove, čašćenja u lokalnim ugostiteljskim objektima, prisutnost u mjestu, pripreme i sudjelovanja u igrama i zabavnom programu. Jedna mlađa mještanka, primjerice, istaknula je kako je za nju čin nošenja istih majici za feštu, ne samo pokazatelj nego i način doživljavanja osjećaja pripadnosti zajednici. Za nju je nositi majicu i vidjeti mnogo mještana

u takvoj istoj majci, trenutak u kojem se osjeća povezanom i barem privremeno dijelom kukljičke zajednice.

Jer ono što fali u ovom mjestu je zajedništvo i bilo bi dobro da postoje još neki trenuci, ali jednostavno...Gospa od Snijega je taj jedan jedinstveni i to je to.

Ista sugovornica ukazala mi je na odsutnost tog osjećaja u svakodnevici koja se u mjestu drastično mijenja sa završetkom ljeta. Naime, u Kukljici se svake godine uoči fešte tiskaju majice s motivima povezanim s proslavom (lik Gospe od Sniga, brod, magarac i sl.) koje se prodaju prije same fešte u prostoru Turističke zajednice i na dan proslave na više lokacija. Osim mještana, majice kupuju i posjetitelji tako da je katkad i u službi suvenira. Sredstva koja se tim putem prikupe potpomažu organizaciju fešte, uz donacije i sponzorstva lokalnih obrtnika, stoga ima svoju ekonomsku dimenziju, uz to što djeluje na razini simbola pripadanja i povezivanja zajednice. Majcu možemo promatrati i kao jednu od manifestacija isprepletenosti, međudjelovanja i umreženosti turizma (ekonomske dimenzije) i identiteta zajednice. Ona je vidljiva u simbolima kojima se članovi predstavljaju, ali kroz primjer sugovornice – upućuje i na dimenziju koja se krije u unutarnjem osjećaju koji djeluje tako da povezuje pojedinca sa širom zajednicom.

Turistička djelatnost koja je u primjeru Kukljice važna u kontekstu lokalnog ekonomskog života, u navedenom primjeru kao što je izrada i nošenje istih majica za feštu, zapravo ujedno producira sredstvo ili okidač putem kojeg je moguće ostvariti subjektivan osjećaj pripadanja i zajedništva. Iako se možda ne bi svi mještani složili da je majica sredstvo kojim ostvaruju osjećaj pripadanja kukljičkoj zajednici u situaciji fešte, u samom činu nošenja identičnih majici očituje se želja za pripadnošću i (barem) privremenim izjednačavanjem s drugima na razini kolektiviteta. U suvremenoj svakodnevici uglavnom prevladava iskazivanje individualnosti putem odijevanja, stoga je prethodno opisana situacija suprotna – znak privremenog poništavanja individualnosti u svrhu postizanja zajedništva.

Osim što je štovanje Gospe od Sniga važan trenutak za identitet lokalne zajednice, fešta koja se na vjerski dio prakse oslanja pruža zabavu mještanima i tako ispunjava i drugi tip potreba koje nedostaju u svakodnevici. Turistička zajednica koristi feštu na razini prezentacije turističke ponude, ali mještani općenito ne podržavaju ideju upliva turizma u vjerski aspekt prakse. Njihova razmišljanja usmjerena su prema zaštiti prakse u obliku u kojem jest, ali

ujedno podupiru ideju da se na njoj temelji ponuda koja se prema njihovu mišljenju može i širiti, ali ne i ulaziti u vjerski aspekt i mijenjati ga. Strah od promjena vjerske prakse prisutan je već samim time što je u mjestu sve manje mladih ljudi, što je iz godine u godinu sve manji interes za prihvaćanje specifičnih uloga koju većinom ipak nose ljudi starije životne dobi. Problemi se tako pojavljuju i u samoj organizaciji vjerskog dijela prakse, zbog čega je katkad prisutna i improvizacija u njezinim određenim segmentima. Više puta sam čula žaljenje od pojedinaca tijekom priprema kako se neki dijelovi organizacije prekasno započinju, kako se nekad ne zna tko je za što zadužen, kako se premalo djevojaka javilo za nošenje Gospina kipa. Istraživanje je pokazalo da trenutačno nema jasne strategije o načinu valoriziranja prakse u turističke svrhe, nego je u mještana naglasak na očuvanju vjerske prakse i njezinom zadržavanju izvan okvira turizma. Otpornost prakse štovanja Gospe od Sniga u Kukljici, kao i ulaganje u crkve koje ju prostorno uokviruju, upućuju na napore lokalne zajednice da se navedeno održi unatoč društveno-ekonomskim promjenama. Mogli bismo reći da navedeni objekti i praksa „izdržavaju“ (Ringel, 2014) promjene i tranzicije te uključuju različite temporalne logike – kontinuitet u održavanju hodočašća, ali i promjene koje proizlaze iz širih globalnih transformacija vidljivih iz raznih migracija i turizma.

Mogli bismo reći da je izostanak konkretne javne strategije u svrhu turističke valorizacije zapravo i namjeran, jer mještani nisu spremni unositi veće promjene, kako se ne bi negativno odrazile na vjerski aspekt prakse štovanja Gospe.

Iako se hodočašće održava u razdoblju najintenzivnijeg dijela turističke sezone, ono se ipak uspijeva održati izvan jakog utjecaja i upliva turizma u samu religijsku praksu. Turisti se uglavnom ne uključuju u vjerske obrede, iako neki sudjeluju u vožnji brodova. Riječ je o aspektu prakse koji sadržava element avanturizma i zabave te kao takav turistički je atraktivan, iako u slučaju turista u Kukljici više za promatranje i fotografiranje, nego sudjelovanje. Umreženost župnika i skupine aktivnih župljana, temeljna je mreža čije djelovanje iznova pokreće i održava ovu religijsku praksu. No, ipak suočavaju se sa problemom nestajanja starije generacije, smanjenog interesa mještana u pitanju uključivanja u crkvene poslove, a tu je i problem transgeneracijskog prijenosa znanja i uloga na mlađe naraštaje. Iako je potonji problem zaista očit i naglašen u razgovoru sa starijim mještanima, stekla sam dojam da neki od njih ipak nisu spremni prepustiti svoju ulogu mlađima, iako naglašavaju da je prijenos nužan. Shvatila sam da su pozicionirani između snažnog identificiranja s ulogom koja im daje osjećaj svrhe u pridonnošenju lokalnoj zajednici i

nastavljanju tradicije, te nepovjerenja prema mlađoj generaciji koju percipiraju nedovoljno zainteresiranom za crkvu i tradiciju, zbog čega im nije jednostavno prepustiti svoju ulogu. Unatoč teškoćama s kojima se stariji otočani suočavaju oni nastoje zadržati svoj identitet i u visokoj životnoj dobi što govori u prilog tezi da pojedinac svoja temeljna ljudska obilježja, ono po čemu je specifičan u svom okruženju, nastoji sačuvati koliko god može, neovisno o teškoćama na koje nailazi i kompleksnost okolnosti u kojima se nalazi (Babić et al. 2004: 273). Razgovarajući s nekoliko mladih saznala sam kako između njih nekoliko postoji interes za aktivnosti u crkvi, međutim oni naglašavaju kako osjećaju prejak dominaciju starijih članova što ih ostavlja u poslušnosti i pasivnosti. U opisanoj situaciji, u kojoj nema dovoljno mladih zainteresiranih za aktivnost u crkvi, a u kojoj su glavni nosioci prakse šovanja Gospe od Sniga ljudi starije životne dobi, legitimno je postaviti pitanje do kad će se praksa moći održati u obliku u kojem trenutačno jest.

Održavanje prakse Gospe od Sniga zapravo odražava probleme održivosti same zajednice. Iseljavanja, djelomična ili povremena ovisnost o gradu, potencijalno proizvodi i umanjenu involviranost u aktivnosti i pitanja lokalne zajednice, pogotovo među mladima od kojih mnogo svoju egzistenciju i potrebe upotpunjavaju izvan otoka. Iako se mještani i dalje uspijevaju odupirati turistifikaciji religijske prakse svojim nastojanjima da ona ostane u domeni užeg kruga lokalne zajednice, neupitno je da turizam mijenja svakodnevicu stanovnika i da ekonomske potrebe u nekim slučajevima mogu nadvladati. Potonje u budućnosti možda može dovesti do promjena i utjecati na samu praksu, iako se ne može zanemariti i važnost turizma za opstanak određenog dijela populacije.

Moglo bi se zaključiti da u Kukljici postoji potencijal razvoja specifičnog oblika kulturnog turizma, vidljiv, primjerice, u kontekstu bogate materijalne i nematerijalne sakralne baštine. Međutim, kao i kod mnogih drugih primjera u Hrvatskoj riječ je ili usporenom ili onemogućenom procesu razvoja kulturnog i baštinskog turizma, a ponajviše zbog poteškoća u pronalaženju balansa između religijskih i profanih funkcija resursa sakralne baštine (Klarin 2014: 169). Kukljička župna i zavjetna crkva osim u vrijeme misnih slavlja, uglavnom su zaključane, time i nedostupne za posjetu, što ipak upućuje na mjere očuvanja i zatvorenost prema drukčijim oblicima njihova korištenja. Kao i u primjeru prakse hodočašća, tako i kod materijalnih sakralnih objekata u Kukljici ipak postoji vidljiva doza opreza i distanciranosti od ideje njihove turističke valorizacije. Kao dodatna aktivnost projekta od 2021. do 2023. u Kukljici su se provodila i anketna ispitivanja usmjerena na perspektive i lokalnog stanovništva

i turista. Njihov cilj bio je ukazati na navedene perspektive vezane za hodočašće, procijeniti utjecaj turistifikacije, te utvrditi mogućnosti, ali i ograničenja valorizacije te uključivanja hodočašća u turističku ponudu. Rezultati anketa upućuju na zaključak da turizam nije pokretač snažnije promidžbe i sredstvo očuvanja hodočašća. No, pokazala su da turizam nije prijetnja hodočašću u smislu njegove dodatne valorizacije (Klarin, 2024), što se poklapa sa saznanjima iz etnografskog dijela ovog istraživanja, iako je važno istaknuti pitanje održivosti prakse u sadašnjem obliku.

Kada se govori o vjerskoj praksi, ovo istraživanje pokazalo je kako je ona ipak ostala temeljem cjelokupnog događaja, iako se nužno očituje problematika generacijskog prijenosa u svrhu njezine zaštite i opstanka. Vjerski aspekt i dalje je pod djelovanjem i zaštitom umreženog dijela stanovnika koji mu pridaju vrlo visoko značenje, stoga u suvremenosti, za razliku od prethodno navedenih većih hodočasničkih mjesta trenutačno ne pokazuje zamagljenost granice između turista i hodočasnika. Mogli bismo zaključiti da hodočašća lokalnog značenja imaju veću vjerojatnost očuvanja svojih specifičnosti, s obzirom na to da su zadržana u nadležnosti lokalne zajednice i tako zaštićena od dominantnog utjecaja ekonomije, odnosno turizma. No, jednako tako, u kontekstu posljedica društveno-ekonomskih promjena važno je unutar lokalne zajednice pronaći strategije njihovih očuvanja u budućnosti.

9 ZAKLJUČAK

Štovanje Gospe od Sniga središnji je fenomen koji sam etnografski istraživala u razdoblju od 2020. do 2024. godine u Kukljici na otoku Ugljanu. Iako je riječ o religijskoj praksi, istraživanje je pokazalo da praksa štovanja Gospe od Sniga nadilazi svoju religijsku dimenziju te postaje temeljni element u održavanju i imaginiranju kukljičke zajednice u širem smislu. Ta praksa ima visoku važnost ne samo za vjernike i hodočasnike, nego i za cjelokupnu zajednicu, uključujući i njezine članove u dijaspori od kojih ih se mnogo vraća u vrijeme održavanja ove prakse. Uz religijski aspekt koji je nekima temeljni motiv povratka i/ili sudjelovanja u ovoj praksi, istraživanje upućuje na društvene dimenzije ove prakse koje se očituju u važnosti obiteljskog i rodbinskog okupljanja, druženja, ponovnog povezivanja. Sudjelovanjem u njoj zajednica obnavlja percepciju pripadnosti i povezanosti koja se temelji na imaginiranju zajedničke prošlosti. Važan aspekt navedenog očituje se u usmenoj predaji o Gospi od Sniga koja se u suvremenosti nastavlja prenositi te koja i dalje služi kao važan element zamišljanja kolektivne prošlosti, kao i oblikovanja identiteta mjesta i njegovih stanovnika. Usmena predaja sadržava maritimni aspekt te priču o intervenciji svetoga koja je utemeljila lokalno vjerovanje i oblikovala sliku kojom se Kukljičani definiraju kao zajednica, a koja istodobno služi u percepciji posebnosti i odabranosti u odnosu na druga mjesta i župe na otoku. Navedeno se oslikava u suvremenom kontekstu u području turizma u kojem se praksa štovanja Gospe od Sniga uzima kao temeljni element izgradnje lokalne slike te organizacije proslave i zabavnog programa koji se na nju oslanja.

U situaciji proslave osobna i kolektivna sjećanja povezuju se u zajednički doživljaj i percepciju lokalne tradicije koja u suvremenosti opstaje uz napore mještana koji su glavni nosioci ove prakse. Jedan od ključnih aspekata ove prakse povezan je s cikličnosti vremena koje se kroz nju ostvaruje. Ponovnim izvođenjem procesije i pridavanjem posebnog značenja ovom događaju, stvara se percepcija kontinuiteta i povezanosti s prošlošću. Ovaj fenomen možemo promatrati kao temporalni paradoks – s jedne strane, svake godine događaj se ponavlja, što pridonosi percepciji trajnosti i stabilnosti, dok s druge strane, ponavljanje prakse i stalna prilagodba promjenjivim okolnostima upućuju na njegovu dinamičnost i fleksibilnost. Svetkovina tako funkcionira kao točka u kojoj se povijesno i svetkovno vrijeme stapa, pri čemu se linearna povijest isprepleće s cikličnom dimenzijom proslave. Iz navedenog možemo

iščitati hibridnost iskazanu u supostojanju različitih vremenskih dimenzija koje se ostvaruju putem održavanja religijske prakse. Hibridnost se u ovom radu pokazuje i u primjeni naizgled kontrastnih pristupa – s jedne strane Tima Ingolda (2011) koji kroz koncept umreženosti naglašava življeno iskustvo, fluidnost i promjenjivost kulturnih procesa, te Benedicta Andersona i njegova koncepta imaginiranja zajednice (1983) koja uključuje percepciju njezine fiksiranosti. U opisanom pristupu koji progovara o hibridnosti religijskih praksi namjera je odmaknuti se od esencijalističkog pristupa identitetu te ukazati na nemogućnost fiksiranja, iako se ponavljanjem prakse nastoji imaginirati fiksnost, trajnost i stabilnost prakse kroz vrijeme. Naposljetku, ovo istraživanje pokazuje kako identitet i tradicija nisu statični ni unaprijed zadani, nego su fluidni, pregovarani i oblikovani kroz svakodnevne prakse i simboličke izraze koji se stalno obnavljaju i reinterpetiraju. Ponovnim izvođenjem svetkovine, zajednica ne samo da održava svoju percepciju stabilnosti, nego istodobno sudjeluje u njezinoj transformaciji. Na taj način, istraživanje otvara prostor za promišljanje šireg pitanja o odnosu religijskih praksi, identiteta i zajedničke imaginacije, pridonoseći razumijevanju načina kako se zajednice oblikuju kroz vrijeme. Praksa štovanja Gospe od Sniga tako povezuje prošlost i sadašnjost, stvarajući prostor kroz koji se održava kolektivno sjećanje i imaginira identitet zajednice. Tako hodočašće postaje sredstvo očuvanja zajedničke povijesti i vrijednosti, ali i platforma za reinterpetaciju tih vrijednosti u kontekstu promjena koje društvo doživljava, u čemu se danas ističu migracije i turizam. U kontekstu mobilnosti, koja se smatra ključnim čimbenikom u procesu hodočašća, važno je napomenuti da se fizičko kretanje prema svetištu, kao i unutarnje kretanje pojedinca kroz refleksiju o vlastitom identitetu i pripadnosti, međusobno povezuju. Mobilnost koja je inherentna hodočašću ne odnosi se samo na fizičko putovanje prema odredištu, nego uključuje i šire društvene, političke i kulturne tokove. Kao što su to istaknuli Sheller i Urry (2006) te Elsner i Coleman (1995), mobilnost u okviru hodočašća uključuje ne samo fizička kretanja, nego i šire društvene, kulturne i ekonomske procese, čime hodočašće postaje izrazito plodno područje za istraživanje ne samo religijskih sustava, nego i šire društvene dinamike. Eade i Coleman (2004) smatraju hodočašće jednim od oblika kulturne mobilnosti u suvremenom društvu, pri čemu se prepoznaje da mobilnost nije samo osobno putovanje, nego i proces koji ima duboke kulturne, političke i ekonomske implikacije. Kroz ovu prizmu mobilnosti, hodočašće Gospi od Sniga u Kukljici može se promatrati kao jedan od oblika povratne mobilnosti u kojem hodočasnici ne samo da dolaze u fizičko odredište koje percipiraju svojim domom, nego

također doživljavaju i unutarnje kretanje koje uključuje refleksiju o vlastitim korijenima i identitetu. Ovaj proces povratka doma nije samo fizički čin, nego i emocionalno i duhovno iskustvo, koje ima duboko značenje za sve sudionike, bez obzira na to jesu li to lokalni mještani, članovi dijaspore koji se vraćaju u svoje korijene ili hodočasnici iz drugih otočnih župa. Na taj način, istraživanja praksa postaje sredstvo za uspostavljanje ponovnog identiteta i održavanja slike osobne i zajedničke povijesti.

Istodobno, hodočašće u Kukljici može se razumjeti putem umreženosti. Prema Timu Ingoldu (2010) koji piše o mrežnoj strukturi (engl. *meshwork*), riječ je o povezanostima koje ne čine statičnu i zatvorenu strukturu, nego dinamičnu, u kojoj kretanje dovodi do stvaranja novih veza, ali i konstantne reinterpretacije. Identiteti se ne formiraju unutar fiksnih okvira, nego unutar prostora koji je otvoren za promjene i reinterpretacije. Kako bi se razumio identitet kao dinamičan proces, u radu se pozivam na teoriju Stuarda Halla (1990) prema kojoj je identitet pozicioniran, vremenski i prostorno smješten, podložan promjeni. Hall ističe da se identiteti ne mogu razumjeti kao fiksne, stabilne jedinice, nego kao točke identifikacije koje se stalno pregovaraju i obnavljaju unutar promjenjivog društvenog diskursa. Ovaj pristup omogućuje bolje razumijevanje hibridnosti identiteta Kukljice, koji je oblikovan ne samo lokalnim, nego i globalnim migracijskim i ekonomskim procesima. Istraživanje je pokazalo kako je temeljna točka identifikacije koja se odnosi na širu zajednicu u slučaju Kukljice temeljena upravo u praksi štovanja Gospe od Sniga.

S obzirom na ove perspektive, pitanje identiteta u kontekstu Kukljice upućuje na fluidnost i višeslojnost oblikovanu hodočašćem i aktivnostima koje ga okružuju. Ovo istraživanje pokazuje da praksa štovanja Gospe od Sniga povezuje članove zajednice, bez obzira na to jesu li oni fizički prisutni ili su članovi dijaspore, stvarajući jedinstvenu točku identifikacije. Ta točka, iako privremena, omogućuje stvaranje osjećaja zajedništva, temeljenog na dijeljenoj prošloj povijesti, zajedničkim vrijednostima i ritualima. Putem hodočašća, Kukljica održava svoju kulturnu koheziju unatoč demografskim promjenama, migracijama i turističkim pritiscima. Ponavljanje rituala, uključujući procesiju, nije samo čin duhovnog vraćanja, nego i oblik društvenog sjećanja, koje se prenosi naraštajima i omogućuje kontinuitet zajedničkog identiteta. Održavanje svetih praksi i njihovo ponavljanje kroz kalendar stvara osjećaj stabilnosti, ali i omogućuje prostor za promjenu. Kao što je Eliade (2002) istaknuo, ritualno ponašanje kroz hodočašće omogućuje povratak u mitsko vrijeme, stvarajući povezanost s

univerzalnim i vječnim. Štovanje Gospe od Sniga stoga ne samo da označuje fizičko kretanje, već postaje prostor kroz koji zajednica ponovno postavlja i potvrđuje svoje identitetske točke, omogućujući im da opstanu unatoč svim društvenim, političkim i ekonomskim promjenama koje ih okružuju.

Ovo istraživanje pridonosi razumijevanju hodočašć, ne samo kao religijskog fenomena, nego kao društvenog i kulturnog procesa koji ima duboke implikacije za interpretaciju identiteta. Hodočašće Gospi od Sniga postaje ključna praksa u umrežavanju društvenih, kulturnih i ekonomskih tokova u Kukljici, stvarajući tako prostor za razumijevanje mobilnosti, identiteta i percepcije zajednice u suvremenom društvu. Istraživanje je pokazalo da je praksa štovanja Gospe od Sniga ključna točka identifikacije koja povezuje sve članove zajednice čime stvara prostor za obnavljanje i reinterpretniranje zajedničke povijesti.

10 POPIS LITERATURE

Anderson, Benedict, 1983. *Imagined Communities*. London: Verso.

Amit, Vered, Rapport Nigel, 2002. *The Trouble with community. Anthropological Reflections on Movement, Identity and Collectivity*. Pluto Press. London.

Atkinson, P. i Hammersley, M., 2007. *Ethnography Principles and Practice*. London and New York: Routledge.

Babić, D., I. Lajić, S. Podgorelec, 2004. Otočni izazovi: život na periferiji, odlazak ili revitalizacija otočnog mikrosocijalnog ambijenta. *Sociologija sela* 42. Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, Hrvatska. 255-276.

Backer, Joseph O., Gerardo Marti, Ruth Braunstein, Andrew L. Whitehead, Grace Yukich. 2020, Religion in the Age of Social Distancing: How COVID-19 Presents New Directions for Research. *Sociology of Religion* 81: 357-370.

Basu, Paul (2004) My own island home. The Orkney Homecoming. *Journal of Material Culture*. SAGE Publications. Vol.9 (1): 27-42.

Basu, Paul (2004) Routh metaphores of „Root-tourism“ in the Scottish highland diaspora. U: *Reframing Pilgrimage. Cultures in Motion*, ur. Simon Coleman i John Eade. London i New York: Routledge. 153-179.

Belaj, Marijana, 2012. *Milijuni na putu. Antropologija hodočašća i sveto tlo Međugorja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Brown, Barbara B., Perkins D. Douglas, 1992. Disruptions in Place Attachment. u: *Place Attachment*, Atman, Irwin i Setha Low, ur. Planum Publishing Corporation. 279-305.

Coleman, Simon i John Eade, ur., 2004. *Reframing Pilgrimage: Cultures in Motion*. London i New York: Routledge.

Coleman, Simon, 2002. Do you believe in pilgrimage. *Anthropological Theory* 2 (3): 355.

Collins-Kreiner, Noga, 2010. The geography of pilgrimage and tourism: transformations and implications for applied geography. *Applied Geography* 30 (1): 153-164.

Čuka, A. i Faričić, J., 2020. The Island and the City. The Zadar (Sub)Urban Archipelago, u: *The Notion of Near Islands – The Croatian Archipelago*, ur. Nenad Starc, Rowman & Littlefield, Lanham, Boulder, New York, London, 135-152.

Dunn- Hensley, Susan M., 2020. Virtual pilgrimage in a Time of Pandemic: Lessons from the Shrine of Our Lady of Walsingham. *Internation Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*. 8:7.

Dubisch, Jill, 1995. *In a Different Place. Pilgrimage, Gender, and Politics at a Greek Island Shrine*. Princeton University Press. Princeton, New Jersey.

Dubisch, Jill, 1996. *Anthropology as Pilgrimage*. *Etnofoor*, IX (2) , 66-77.

Dundović, Zdenko, 2021. *Prihodi župa i život svećenstva zadarske nadbiskupije u 16.stoljeću*. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru. 63, 59-89. DOI: [10.21857/mnlqgc5wzy](https://doi.org/10.21857/mnlqgc5wzy)

Eade, John, 2023. The Method of Participant Observation, Communication and Changing Pilgrimage Practices, u: *Approaching Pilgrimage*, ur. Mario Katić i John Eade. Routledge.

Eliade, Mircea, 2002. *Sveto i profano*. AGM. Biblioteka Sintagma. Zagreb.

Eliade, Mircea, 2006. *Slike i simboli*. Fabula nova. Zagreb. Znanje d.d

Grbić Jakopović, Jadranka, 2012. Identitet i identifikacijski procesi: suvremene antropološke teorijske orijentacije, strategije i prakse, u: *Prilozi iz hrvatske*. Zrinko Novosel, ur. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta, Društvo studenata povijesti „Ivan Lučić-Lucius“, 107–150. <https://bit.ly/3tUh8e1>

Hall, Stuart, 1990. Cultural identity and diaspora. u: *Identity*. ur. J. Rutherford, London: Lawrence & Wishart.

Hall, Stuart, 1996. Introduction: Who needs Identity? U: *Questions of Cultural Identity*., ur. Hall, Stuart i Paul Gray. London: Sage Publications..

Hummon, D. M., 1989. House, home and identity in contemporary American culture, u: S. M. Low i E. Chambers, ur. *Housing Culture and Design: A Comparative Perspective*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, 207-228.

Ingold, Tim, 2000. *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. London: Routledge. Taylor & Francis Group.

Ingold, Tim, 2011, *Being Alive: Essays of Movement, Knowledge and Description*. London: Routledge. Taylor & Francis Group.

Katić, Mario i John Eade, ur. *Approaching Pilgrimage. Methodological Issues Involved in Researching Routes, Sites and Practices*. London: Routledge Studies in Pilgrimage, Religious Travel and Tourism.

Klarin, Tomislav, 2014. Sacred Heritage and Cultural Tourism: A Case of Dalmatian Region (Croatia), u: *Pilgrimage and Sacred Places in Southeast Europe. History, Religious Tourism and Contemporary Trends*, ur. Mario Katić, Tomislav Klarin, Mike McDonald. LIT. Vol.14. Berlin, Zurich.

Klarin, Tomislav, 2025. Hrvatska maritimna hodočašća u suvremenom turizmu, u: *Jadranska maritimna hodočašća*, ur. Mario Katić. Sveučilište u Zadru

Ellis, C., Adams, T. E. i Bochner, A. P., 2011. Autoethnography: an overview. *Historical Social Research*, 36 (4). 273- 290.

Feldman, Martha S., Jeannine Bell, Michele Tracy Berger. 2003. *Gaining Access: A Practical and Theoretical Guide for Qualitative Researches*. Altamira Press. 39-78.

Flanagan, K., 2004. Preface. u: Coleman, S. i P. Collins, ur. *Religion, Identity and Change. Perspectives on Global Transformations*. Routledge. Taylor & Francis Group.

Griffin, Kevin i Raj, Razaq, 2018. The Importance of Religious Tourism and Pilgrimage: reflecting on definitions, motives and data. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*. Vol.5, Issue 3, 1-9.

Hilje, Emil i Sofija Sorić, 2007. Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Ugljanu, u: *Toponimija otoka Ugljana*. Vladimir Skračić, ur. Zadar: centar za jadranska onomastička istraživanja

Katić, Mario i Blaće, Ante, 2023. The geography of pilgrimage: Adriatic maritime pilgrimages and natural features of the landscape. *Landscape Research* 48(6) Taylor & Francis. 811-826. <https://doi.org/10.1080/01426397.2023.2198203>

Katić, Mario, 2014. Pilgrimage and/or Tourism in Bosnian Croat Shrine of Kondžilo. u: *Pilgrimage and Sacred Places in Southeast Europe: History, Religious Tourism and Contemporary Trends*. Mario Katić, Tomislav Klarin i Michael McDonalds, ur. Wien; Berlin; London: Lit Verlag.

Katić, Mario, McDonald, Michael, 2020. Experiencing maritime pilgrimage to St Mac Dara Island in Ireland: Pilgrims, hookers and a local saint. *Anthropological Notebooks* 26 (2): 1-27.

Kero, Pavao, 2017. Župa Kali, u: *Monografija Kali*. Josip Faričić, ur. Sveučilište u Zadru. 347-401

Lorea, Carola E., Neena Mahadec, Natalie Lang, Ningning Chen, 2022. Religion and the COVID-19 pandemic: mediating presence and distance, *Religion* 52: 177-198.

Maričić, Tomislav, 2000. *Rječnik govora mjesta Kukljice*. Matica hrvatska Zadar.

Magaš, Damir, 1996. *Županija Zadarsko-kninska*. Zadarska tiskara. Zadar

Marković, Mirko, 2004. *Hrvatski otoci na Jadranu*. Naklada Jesenski i Turk

Maričić, Tomislav, 2003. *Kukljica: monografija*. Matica hrvatska. Zadar

Mavra, Vjekoslav, 2008. *Iseljništvo Kukljice 1918.-2007*. Hrvatska matica iseljenika područni ured Zadar. Zadar

Mroz, Franciszek, 2021. The impact of COVID-19 on Pilgrimages and Religious Tourism in Europe During the First Six Months of the Pandemic. *Journal of Religion and Health* 60: 625-640.

Muzamdar, Shampa i Muzamdar Sanyoj, 2004. Religion and Place Attachment: A study of Sacred Places. *Journal of Environmental Psychology*. Volume 24, Issue 3. 385-397.

Olsen, Daniel H., Timothy, Dallen, 2020. The COVID-19 Pandemic and Religious Travel: Present and Future Trends. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*. Vol.8:7.

Pojatina, Adriana Branka, 2023. A Local Pilgrimage in the Context of the COVID-19 Pandemic: The Case of Our Lady of the Snows in Kukljica, Croatia. *Religions*. 14 (9), 1186. <https://doi.org/10.3390/rel14091186>

Reader, Ian, 2004. *Making Pilgrimages: Meaning and Practice in Shikoku*. University of Hawaii Press.

Roszak Piotr, Tomasz Huzarek, 2022. The Challenging Future of Pilgrimage after the Pandemic: New Trend in Pilgrimage to Compostela. *Religions*. 13(6): 523.

Seraphin Hugues i Nathalie Jarraud, 2021. COVID-19: Impacts and perspectives for religious tourism events. The case of Lourdes Pilgrimages. *Journal of Convention & Event Tourism*. *Taylor and Francis Online* 23, 15-40.

Tsironis, Christos N., 2022. Pilgrimage and Religious Tourism in Society, in the Wake of the COVID-19 Pandemic. A Paradigmatic Focus on 'St.Paul's Route' in the Central Macedonian Region, Greece. *Religions*. 13 (10), 887.

Shah, Alpa, 2017. Ethnography? Participant observation, a potentially revolutionary praxis. *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 7(1): 45-59

Schramm, Katherina (2004) Coming home to the Motherland: Pilgrimage Tourism in Ghana, u: *Reframing Pilgrimage: Cultures in Motion*, Simon Coleman i John Eade, ur. London i New York: Routledge

Sheller, Mimi i John Urry, 2006. The New Mobilities Paradigm. *Environment and Planning* 38 (2): 207-226.

Turner, Victor i Edith Turner, 1978. *Image and Pilgrimage in Christian Culture*. Anthropological Perspectives. New York: Columbia University Press.

Vodanović, Barbara, 2007. Jezični pogled na ugljansku toponimiju, u: *Toponimija otoka Ugljana*. Vladimir Skračić, ur. Zadar: centar za jadranska onomastička istraživanja.

Vukonić, Boris, 2005. *Povijest hrvatskog turizma*. Prometej. Zagreb

Zammit, Vincent, 2020. The Effects of COVID-19 on Religious Activity in Malta. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*. 8:7. 85-72.

Webb Eugene J., Campell Donald T., Schwartz Richard D., and Sechrest Lee, 2000.
Unobtrusive Measures. Thousand Oaks, CA: Sage publications.

Elektronički izvori

Državni zavod za statistiku (2022, September 22). Objavljeni konačni rezultati popisa 2021.
<https://dzs.gov.hr/vijesti/objavljeni-konacni-rezultati-popisa-2021/1270>

Geostat (2024, March 15) Broj stanovnika prema dobnim skupinama.
<https://geostat.dzs.hr/>

Plan razvoja Zadarske županije za razdoblje od 2021. do 2027. godine (2024, March 14)
[Plan_razvoja_Zadarske_županije_za_razdoblje_od_2021._do_2027._godine.pdf](#)

Službena internetska stranica LAG Mareta (2024, March 2)
<https://www.lagmareta.hr/podrucje-lag-a/opcina-kali/>

Službena internetska stranica Basilica Santa Maria Maggiore (2024, April 2)
<https://www.basilicasantamariamaggiore.va/en/basilica/storia-e-arte.html>

11 SAŽETAK

Autorica hodočašću Gospi od Sniga u Kukljici pristupa kao fenomenu koji uz to što ima religijsko utemeljenje, upućuje na snažne društvene implikacije koje pridonose oblikovanju i održavanju kolektivnog identiteta zajednice u suvremenosti. Usmena predaja na kojoj se praksa temelji, osobno i kolektivno sjećanje, različita značenja koja se upisuju u aspekte prakse oblikuju percepciju pripadanja kukljičkoj zajednici. Etnografsko istraživanje stoga je za cilj imalo istražiti sjećanja, značenja i iskustva ljudi povezanih s hodočašćem te njihovu pozicioniranost unutar mreže društvenih odnosa i djelovanja u zajednici koji su temeljni pokretač održavanja hodočašća. Na temelju percepcije kolektivne prošlosti i u nastojanju održavanja kontinuiteta zajednice u suvremenosti, mještani aktivni u pripremama i organizaciji proslave stvaraju identitetske prostore unutar kojih djeluju i s kojima se na više razina poistovjećuju. Prema autorici, hodočašće povezuje članove lokalne zajednice, od kojih neki zauzimaju aktivne uloge u organizaciji hodočašća, a istodobno umrežuje i širu zajednicu raseljenih članova zajednice. Riječ je o ljudima koji su se privremeno ili trajno odselili iz mjesta, a koji se potaknuti hodočašćem vraćaju u Kukljicu. Ovim rakursom promatranja, rad otvara i pitanja transnacionalnih prostora u kontekstu manjih zajednica. Istraživanje je pokazalo da se za Kukljičane dan proslave, 5. kolovoza, smatra najvažnijim datumom u godini. U istom razdoblju, turistička sezona dostiže vrhunac. Stoga je premrežavanje turističkih, religijskih i identitetskih aspekata bilo jedno od temeljnih interpretacijskih okvira rada. Primarne metode korištene u istraživanju su sudioničko promatranje i intervju s mještanima i povratnicima čime se nastojao dobiti dublji uvid u načine na koje hodočašće služi kao sredstvo za simboličko ostvarivanje identiteta zajednice. Cilj istraživanja bio je rasvijetliti koji se ključni društveni odnosi i dinamike zajednice premrežavaju i očituju kroz praksu proslave Gospe od Sniga.

ključne riječi: hodočašće; Gospa od Sniga; Kukljica; lokalna zajednica; umreženost; identitet; turizam

11.1 SUMMARY

The author approaches the pilgrimage to Our Lady of the Snow in Kukljica as a phenomenon which points to strong social implications that contribute to shaping and maintaining the collective identity of the community in contemporary times. The oral tradition on which the practice is based, personal and collective memory, and the various meanings inscribed in aspects of the practice shape the perception of belonging to the community. The goal of this ethnographic research was to explore memories, meanings, and experiences of people connected to the pilgrimage and their position within the network of social relations and activities in the community. Based on perceptions of collective history and the effort to maintain the continuity of the community in contemporary times, people involved in the preparations and organization of the celebration create identity spaces within which they operate and with which they identify on multiple levels.

According to the author, the pilgrimage connects members of the local community, some of whom take on active roles in organizing the pilgrimage, while also connecting the broader community of displaced members. These are people who have temporarily or permanently moved from Kukljica, but return during the summer when the pilgrimage takes place which also opens questions about transnational spaces in the context of small communities.

The research showed that the day of the celebration, August 5th, is considered the most important date of the year in Kukljica. During this same period, the tourist season reaches its peak. Therefore, the interweaving of tourist, religious, and identity aspects was one of the fundamental interpretative frameworks of the work. The primary methods used in the research were participant observation and interviews with the locals and the members of the diaspora to gain a deeper insight into the ways in which the pilgrimage serves for symbolically maintaining the community's identity. The aim of the research was to shed light on the key social relationships and community dynamics that are interconnected and manifested through the practice of celebrating Our Lady of the Snows.

Key words: pilgrimage, Our Lady of the Snows, Kukljica, local community, interconnectedness, identity, tourism

12 POPIS PRILOGA

Prilog 1: Razglednica iz razdoblja prije Drugog svjetskog rata

Prilog 2: Pogled na Kukljicu (autorica)

Prilog 3: Brodovi ukrašeni zastavicama fotografirani prije proslave (autorica)

Prilog 4: Plakat programa proslave iz 2024. godine

Prilog 5 : Kip Gospe od Sniga ukrašen zavjetnim zlatom, 2020. (autorica)

Prilog 6: Djevojke u bijelom nose kip Gospe od Sniga prije ulaska u brodsku procesiju, 2020. (autorica)

Prilog 7: Prenosenje kipa Gospe u brod „Gof“ 2020.godine (autorica)

Prilog 8: Vraćanje iz brodske procesije s kipom Gospe 2020.godine (autorica)

Prilog 9: Žene prilaze kipu Gospe od Sniga, 2021. (autorica)

Prilog 10: Djevojke u bijelom odnose kip Gospe od Sniga u brod, 2021. (autorica)

Prilog 11: Žene tijekom povratka brodom u Kukljicu, 2022. (autorica)

Prilog 12: Vožnja u brodskoj procesiji na povratku u Kukljicu (autorica)

Prilog 13: Vožnja brodom u procesiji (autorica)

Prilog 14: Unošenje kipa Gospe od Sniga u župnu crkvu sv. Pavla, 2020. (autorica)

Prilog 15: Isplovljavanje „u lignje“ sa sugovornikom (autorica)

Prilog 16: Sudjelovanje u ukrašavanju kipa s mještankama, 2024. (autorica)

Prilog 17: U druženju sa sugovornicima (autorica)

Prilog 18: Proslava Gospe od Sniga prije Drugog svjetskog rata

Prilog 19: Nošenje kipa starim putem 1971. godine

Prilog 20: Stari brodovi na jedra u portu 1960. godine

Prilog 21: Zaglav prije izgradnje Zelene punte (razglednica, foto Brkan, 1950ih godina)

Prilog 22: Jedna od radnih akcija u Kukljici 1976. godine

Prilog 23: Procesija 1977. godine

Prilog 24: Prevoženje kipa Gospe od Sniga u trabakulu Branimir 1979. ili 1980. godine

Prilog 25: Brodovi u procesiji

Prilog 26: KUD Kukljica prilikom fešte

Prilog 27: kalendar s Gospom od Sniga uslikana u domu sugovornika (autorica)

Prilog 28: Kip Gospe od Sniga nakon procesije u župnoj crkvi Sv. Pavla, 2023. (autorica)

Prilog 29: Djevojke u bijelom kod crkve Sv. Pavla u Kukljici 2020. godine (autorica)

Prilog 30: Ukrašavanje kipa Gospe od Sniga zavjetnim zlatom (autorica)

Prilog 31: Trenutak molitve i dodirivanja kipa Gospe od Sniga, 2020. godina (autorica)

Prilog 32: *Trka tovarov* 1973. godine

Prilog 33: Pripreme za feštu

13 KRATKI ŽIVOTOPIS AUTORICE

Adriana Branka Pojatina tijekom preddiplomskog studija bila je članica istraživačkog studentskog projekta “Životna svakodnevica Hrvata u Novom Travniku, BiH” koji je rezultirao radom “Kada mladi nisu prioritet u gradu mladosti” u monografiji “Novi Travnik između utopije i nostalgije” (ur. Mario Katić i Velimir Bugarin). Tijekom diplomskog studija bila je član istraživačkog tima studentskog projekta “Suvremeni konteksti tradicijske kulture Hrvata iz Vareša, BiH”. Na potonjem istraživanju temeljila je svoj diplomski rad “Između života i smrti: starenje i umiranje u Varešu, BiH”, nakon čega je obranila drugi diplomski rad na sociologiji pod naslovom “Iskustvo, značenja i dobrobiti joge iz perspektive članova udruge Joga u svakodnevnom životu u Zagrebu” te 2019. godine završila diplomski dvopredmetni sveučilišni studij etnologije i antropologije i sociologije na Sveučilištu u Zadru.

Godine 2020. upisala je poslijediplomski studij “Humanističke znanosti” na Sveučilištu u Zadru, u polju etnologija i antropologija, te se zaposlila kao asistentica na projektu HRZZ-a “Jadranska maritimna hodočašća u lokalnom, nacionalnom i transnacionalnom kontekstu” (PIGRIMAR) na Odjelu za etnologiju i antropologiju Sveučilišta u Zadru. Pod mentorstvom izv. prof. dr. sc. Maria Katića definirala je temu doktorske disertacije naslova “Umreženost identitetskih i turističkih prostora na primjeru štovanja Gospe od Sniga”. Tijekom studija, 2021. godine postaje suradnica na projektima “Maritime Pilgrimages in the Mediterranean Context” i “Politike zapisivanja etnografske građe 1897.-1954. Učitelji kao stvaraoci etnografskog znanja”.

Tijekom studija sudjelovala je na nekoliko znanstvenih konferencija. Na međunarodnom skupu “Pilgrimage in Times of Pandemics. Crises, Regulation, Innovations” u Aix en Provence u Francuskoj prezentirala je metodološke izazove etnografskog istraživanja pod naslovom “Maritime Pilgrimage to Gospe od Sniga in the Times of the Pandemic” 2021. godine. Iste godine sudjelovala je u prezentaciji rada “Maritimna hodočašća Zadarske županije kao nematerijalna kulturna baština” na skupu “Maritimna kultura zadarskog kraja u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti” te bila na usavršavanju na temu antropologije hodočašća u Londonu na Sveučilištu Roehampton kod profesora John Eadea. Zatim je u Belfastu sudjelovala na EASA (European association of social anthropologists) konferenciji sa prezentacijom “Pilgrimage to Our Lady of the Snows on the Island Ugljan (Croatia) and the Pandemic – Impacts, Transformations and Methodological Challenges” 2022. godine. Tijekom studija je 2023. godine objavila članak u internacionalnom časopisu Religions pod naslovom “A Local Pilgrimage in the Context of the COVID-19 Pandemic: The Case of Our Lady of the Snows in

Kukljica, Croatia”. Na konferenciji održanoj u Zadru 2024. godine “The Sacred Sea; Religious Practices in Maritime Context” prezentirala je rad naslova “Pilgrimage as a Social Centre of the Community – Social Spaces and Networks in the Example of Our Lady of the Snows in Kukljica” te pripremila članak za zbornik “Jadranska maritimna hodočašća” naslova “Društveni i identitetski aspekti prakse šovanja Gospe od Sniga u Kukljici na otoku Ugljanu” koji je u procesu objave.